

ԱՐԱՄ ՀԱՐԻԳԱՆԻ ՈՂԻՍԱԿԱՆԸ

ԵՐԵՎԱՆ 2015

1.Ինչո՞ւ Արամ Հարիգան

Ապրած տասնյոթ տարիների ընթացքում Արամ Հարիգանը ոչ մի բանի մասին երկար չէր մտածել: Ոչ այն պատճառով, որ ունակ չէր, պարզապես առիթ չէր ունեցել: Ապահովածությունը նրա խաղաղ մանկության ու անհոգ պատանեկություն մշտական ուղեկիցն էր եղել, իսկ քաղաքական իրադրությունը, արժեթղթերի շուկայի պայթյունավտանգ իրադարձությունները, նավթի բարելի և ոսկու ունցիայի արժեքների մշտնջենական տատանումները, ոչ մի անգամ նրա հոր գործերի վրա այնքան ազդեցություն չէին ունեցել, որ զգար իր մաշկի վրա: Արամի պահանջմունքները շռայլ չէին, իսկ երբ մարդ յուրաքանչյուր նյութական ձեռքբերմանը հասնում է քարտը բանկոմատի միջով սղացնել - անցկացնելով, ու դրանից հետո էլ այդ քարտը մնում է արտաքնապես անփոփոխ, երբեք չի զգում թվերի տարբերությունը և չի ըմբռնում դրամի իսկական արժեքը: Այսպիսով, Արամը ապահոված ամերիկացի երիտասարդ էր ու ոչ մի պատճառ չունեւր մտածելու, թե ինչպես արորը տրակտորով փոխարինի, որպեսզի ավելի շատ արդյունք ստանա:

Մի ինչ-որ ժամանակ Արամի հաջողակ գործարար հայրը սին հույսեր էր փայփայում, որ որդին էլ իր պես տաղանդաշատ գործարար մարդ կդառնա, բայց մի շատ սովորական օր, աշխատավայրից գործնական հանդիպման գնալու ճանապարհին, երբ մտորում էր, թե ինչպես հակառակորդին խորամանկորեն ծուղակը գցի, որ նա այդ մասին անմիջապես գլխի չընկնի, հասկացավ, որ Արամն այն մարդը չէ, ով խելքի ուժով կստիպի հարգել իրեն, կամքը թելադրելով բարձունքներ կնվաճի և, անքուն ու տքնաջան աշխատելով ճանապարհ կհարթի կյանքում:

Արամ Հարիգանի հասակը, սանտիմետրերով արտահայտված, հարյուր իննսուններկուս էր, քաշը, կիլոգրամներով՝ իննսուն: Հայացքը հանգիստ էր ու բարի, ձյան պես սպիտակ մաշկը գրեթե թափանցիկության

տապալորություն էր թողնում, աչքերը վճիտ առվակ կամ ջինջ կապույտ երկինք էին հիշեցնում, իսկ արևատես մազերը, որոնք սովորաբար վարսավիրի կարիք էին ունենում, վերջնականապես համոզում էին, որ Ա քաղաքի փողոցներով անհոգ թրև եկող երիտասարդը մեկն է այն երեսույնվեց միլիոն իռլանդացիներից, որոնք ԱՄՆ-ի ամենահաստատուն հենասյունն են հանդիսանում: Նա ինքը այդպիսի բարձրագույն բաների մասին գաղափար չուներ, իսկ որպեսզի մեկ առ մեկ չթվարկենք, թե է՛լ ինչ պարզագույն բաներ չգիտեր, նշենք սոսկ, թե ինչ սակավ բաներ գիտեր: Այսպիսով, Արամ Հարիգանը գիտեր, որ ինքը ԱՄՆ – ի քաղաքացի է և, որ դա լավագույն բախտավիճակն է, որ մարդ կարող է առհասարակ ունենալ: Անգիր գիտեր ԱՄՆ բոլոր նախագահների անունները և առանց դժվարության կարող էր պատմել, թե որ թվականին են նրանք նախագահել, որ կուսակցությանն են պատկանել և ինչ ուշագրավ իրադարձություններ են տեղի ունեցել նրանց կյանքում: Լավ կրակում էր, գիտեր բասկետբոլ խաղալ, մեքենա վարել և ձի քշել: Գիտեր բուտերբրոդ ուտել ու վրայից կոկա կոլա խմել, հեռուստացույցի առաջ նստել ու բեյսբոլ դիտել: Գիտեր, որ հյուսիսում Կանադան է, հարավում՝ Մեքսիկան, իսկ անորոշ հեռվում՝ Անգլիան, Իռլանդիան և Ավստրալիան: Գիտեր, որ կան ճապոնացիներ, շոտլանդացիներ ու գերմանացիներ, բայց գլխի չէր ընկել, որ գոյություն ունեն Ծապոնիա, Շոտլանդիա և Գերմանիա: Գիտեր, որ կան սևամորթ ամերիկացիներ, իսկ այս վերջինների հայրենիքը համարում էր եգիպտացորենի պլանտացիաները, որտեղ նրանք անազատ եղած ժամանակ աշխատել էին ստրկատերերի համար: Բարձր էր գնահատում իր ազատությունը և ջանում էր այնպես անել, որ հայրը շատ չսահմանափակի այն: Գիտեր նաև, որ կարող է ուստիկանություն դիմել, եթե հայրն ապտակի իրեն, ու չնայած իրավապահներին այցելելու այդպիսի առիթներ եղել էին, երբեք չէր դիմել նման քայլի: Ինչ-որ մի անբացատրելի ուժ արգելակ էր հանդիսացել, բացի այդ դա դուր չէր գա Արամի մորեղբորը, Դեսմոնդ Հարիգանին, ում մասին խոսք կգնա քիչ ավելի ուշ: Լեզուներից տիրապետում էր անգլերենին.

վարժ կարդում էր, բայց գրելուց փոքր ինչ դժվարանում էր: Խոսում էր նաև հայերեն, սակայն ոչ այնքան սահուն:

Ահա և պատմությունը տարերայնորեն հասավ մի կետի, երբ պետք է բացահայտել մեր պատմության հերոսի արտասովոր անունագգանվան խորհուր-

դը: Եվ այսպես, ինչո՞ւ Արամ և ինչու Հարիգան: Եթե ասելու լինենք ողջ ճշմարտությունը, Արամի իսկական ազգանունը բոլորովին էլ Հարիգան չէր: Նրա հայրը, հաջողակ գործարարը, ով ժամանակին սին հույսեր էր փայփայում, թե որդին էլ իր հետքերով կգնա, ի ծնե Լևոն Աշխարհակալյան էր կոչվում: Կյանքի դաժան հարվածները, որոնք մեր մեջ ասած, նրա դեպքում այնքան էլ սուր բնույթի չէին, բայց սևեռուն գաղափար էին դաջել նրա ուղեղում, որ սա հատկապես այն սոսկալի դեպքերից է, որն առավել այլասերված բնույթ է ստացել ԱՄՆ-ի անգութ քաղաքակրթության մեջ, արեցին իրենցը: Արամի ծնունդից և իր հաջողակ գործարար դառնալուց առաջ, երբ Լևոն Աշխարհակալյանի մասին սոսկ ընդունված էր ասել, որ անպաճույճ արտաքինով և վտիտ ուսերով աննշան երիտասարդ է, նա կարիք ունեցավ առժամանակ անհայտանալու: Ո՛չ, ո՛չ, նա մարդ չէր սպանել, բայց դե գիտեք ինչպես է լինում, երբ անպետեհ ժամի հայտնվում է ոստիկանությունը և սկսում հարցեր տալ, որոնց պատասխանելն այնքան էլ հաճելի չէ, իսկ արդյունքում կարող ես ճաղերի ետևում է՛լ հայտնվել: Հենց այստեղ էլ հայտնվեց Դեսմոնդ Հարիգանը,

աժդահա իռլանդացի դուրսաբերումը, պարզապես լավ տղան, Լևոնի մանկության ու երիտասարդ տարիների ընկերը և Արամ Հարիգանի ապագա մորեղբայրը: Հասկանալով, որ այստեղ բռունցքները չեն օգնի, իսկ իռլանդացի աժդահան դրանք գործածում էր առանձնակի սիրով, Դեսմոնդը վճռաբար դատարկեց վիսկիի կրկնակի բաժնով լի գավաթը և կկոցելով ջինջ երկնագույն աչքերը, ինչը նրա մոտ խորամանկության ու խելացիության խառը արտահայտման ձև էր, առաջարկեց ամենահնարամիտ լուծումը, որն ընդունակ էր վերարտադրել նրա աշխատելուն ոչ այնքան սովոր գլուխը: Պետք է պարզապես փոխել ազգանունը և սուզվել ջրի հատակը, լուրջ դեմքով հայտարարեց Դեսմոնդը: Ինչ ազգանուն վերցնե՞լ: Գրողը տանի, որևէ իռլանդական ազգանուն, թեկուզ և Հարիգան: Իսկ ինչ պատրվակով փոխել ազգանունը: Գրողը տանի, թեկուզ և ամուսնանալով Դեսմոնդ Հարիգանի քույրերից մեկի հետ: Բանտ նստելը ոչ ոքի հաճելի չէ, այդ պատճառով առաջարկը գրավիչ թվաց Լևոնին և նա ցանկություն հայտնեց ճշտելու քույրերի քանակը ու տեսնել նրանց: Դեսմոնդ Հարիգանը երկու քույր ուներ, Իդան և Կատրան, երկուսն էլ դաստիարակված կաթոլիկ կրոնի ոգով, և պատրաստ երջանկացնելու այն տղամարդուն, ում ընտրությունը կկանգնեք իրենց վրա: Չէր կարելի ասել, թե նրանք տգեղ էին, բայց, ինչ ճիշտն է, ճիշտը՝ դեռ առիթ չէին ունեցել ջերմացնելու որևէ մեկի սիրտը: Լևոն Աշխարհակալյանին չվրդովեցրեց, որ Իդան ու Կատրան երեք – չորս տարով մեծ են իրենից, իսկ հասակով՝ մեկուկես թզաչափ բարձր: Վաղամեռիկ Խնկիանոս Աշխարհակալյանը, Լևոնի հայրը, միշտ ասում էր, որ հարկավոր է խոշոր կին ընտրել, ապահովել առողջ սերունդ և բարելավել ազգի ֆիզիկական հատկանիշները: Իսկ եթե այդ խոշոր կինը նաև ուշադրության արժան օժիտ ունի, չէր մոռացել նշել պարոն Խնկիանոսը, ապա տվյալ դեպքում խոսք էր գնում ամենակատարյալ հարսնացուի մասին: Ժամանակը սուղ էր, Լևոնը պետք է հապճեպ կատարեր ընտրությունը: Մտածելով մի փոքր, Լևոնը գտավ, որ Իդան ավելի է դուր գալիս իրեն, ինչը և անվարժ ասաց Դեսմոնդին՝ ասելիս հաճախ կարմրեց ու կմկմաց, որից հետո աժ-

դահա իռլանդացին գռեհիկ ձևով հռիռաց և ուժգին հարվածեց ապագա փեսայի ուսին, որով և համաձայնությունը համարվեց կայացած:

Ամերիկացի կնոջ համար անչափ կարևոր է ստանալ ամուսնու ազգանունը: Բայց եթե ամերիկացի կինը գրավիչ արտաքինով աչքի չի ընկնում և անճարալիկ է ամուսնության արվեստում, իսկ առաջարկ արած տղամարդը էլ ավելի անսպասելիորեն է հայտնվել նրա կյանքում, քան կայծակը կապուտակ երկնականարում, ուզած չուզած պետք է համաձայնի մի փոքրիկ վերապահման: Ասենք Իդան միանգամից չհամաձայնեց: Ճիշտ է և չմերժեց: Բայց երբ Դեսմոնդն առաջարկեց ավելի պատեհ ժամի վերադառնալ այս նրբին հարցին և դրական լուծում խոստացավ՝ ինչպես որ ընդունված է բոլոր կարգին մարդկանց մոտ, աղջիկը հաճույքից շիկնեց և ամոթից ձեռքի ափերով ծածկեց երեսը: Կատրան, որ անբացատրելի հուզմունքով հետևում էր ընտանեկան խորհրդին, հեկեկաց և փարվեց քրոջը: Քիչ էր մնում գործը փչացներ տիկին Դելմա Հարիգանը, Դեսմոնդի, Իդայի և Կատրայի խստաբարո մայրիկը, ում կաթոլիկ հոգին անմիջապես ապստամբեց, երբ նրա առաջ հառնեց դատեր ձեռքի հավակնորդի կրոնական պատկանելիության ոչ այնքան պարզ համայնապատկերը: Վկայակոչելով հանգուցյալ ամուսնուն, նավապետ Արդգալ Հարիգանին, ով երկնքից հետևում էր իրենց յուրաքանչյուր քայլին և անկասկած հավանություն չէր տա դատեր միությանն այդ հեթանոսի հետ, տիկին Դելման հաստատակամորեն պաշտպանեց իր կարծիքը և սպառնաց էլ ավելի կոշտ դիրք բռնել:

- Դեսմոնդ,- նախատինքով լի հայացքով ասաց տիկին Դելման,- այդ քայլով դու կխայտառակես քո նախնիներին և կանարգես կաթոլիկական անարատ կրոնը: Ապացուցի՛ր, որ նավապետ Արդգալ Հարիգանի արժանի որդին ես:

Դեսմոնդ Հարիգանը ոչ մի կերպ չէր ըմբռնում, թե ինչու պետք է անարգվի անարատ կաթոլիկական կրոնը, երբ ինքը սոսկ դասավորում է իր քրոջ անձնական կյանքը: Բացի այդ նա իրատես մարդ էր և Իդայի ապագան ավելի էր կարևորում վաղուց մեռած գնացած նախնիների ան-

ցյալից, որոնք տիկին Դելմայի կարծիքով կխայտառակվեին այդ ամուսնությամբ: Ինչ վերաբերում է Արդգալ Հարիգանի արժանի որդին լինելուն, ապա Դեսմոնդն ամեն օր այս կամ այն ձևով ապացուցում էր այդ: Վիսկին առանց սառույց էր խմում և չէր հարբում: Հաճույքով գործի էր դնում բռունցքները, երբ դրա կարիքը կար: Հաճույքով գործի էր դնում բռունցքները, երբ դրա կարիքը չկար: Ուներ բազմաթիվ հավատարիմ ընկերներ և ինքն էլ հավատարիմ ընկեր էր: Կանացի զգեստ տեսնելիս որքան ոտքերում ուժ ուներ վազում էր այդ ուղղությամբ ու երբեք հաշվի չէր առնում ո՛չ տարիքը, ո՛չ արտաքինը: Կույտերով փող էր ձեռք գցում՝ չգիտես որտեղից: Կույտերով փող էր մսխում՝ չգիտես ինչ նպատակով:

Դեսմոնդը լավ որդի էր, ուստի որոշեց չվշտացնել մորը և դիվանագիտորեն շրջանցել այս նրբին հարցը: Ջինջ կապուտակ աչքերը հառելով կասկածամիտ մորը և հուսադրող հայացքներ զցելով ոգու արիությունը կորցնող քրոջ վրա, նա մի սուտ ասաց, որն իր կարծիքով բնավ չպետք է հարուցեր Աստծո բարկությունը:

- Քո ամուսինը, նավապետ Արդգալ Հարիգանը,- ասաց Դեսմոնդը,- ավելորդ խոսքեր շաղ տալու սովորություն չունեիր, և նա այդ հատկությունն իր որդուն է փոխանցել:

Խորամանկ աժդահան գիտեր ինչպես սասանել մոր հոգին: Ամեն անգամ՝ լսելով ամուսնու անունը, տիկին Դելման ակամայից ցնցվում էր, դողում և գունատվում:

- Դու պետք է անխոս հասկանայիր, որ Դեսմոնդ Հարիգանը, իր հոր արժանի որդին, երբեք չէր խայտառակի կաթոլիկական կրոնը ու ոչ մեկին կրակաչափ հեռավորությունից ավելի մոտ չէր թողնի իր հարազատ քրոջը, եթե նախապես համոզված չլիներ, որ այդ տղամարդը սուրբ Պատրիկի կրոնի հետևորդ է:

Տիկին Դելման բավարարվեց որդու հավաստիացումներով ու նաև ըմբռնեց ապագա փեսայի երերոտ դրությունը, վիճակ՝ որի մեջ բազմաթիվ անգամներ հայտնվել էր նավապետ Արդգալ Հարիգանն ինքը:

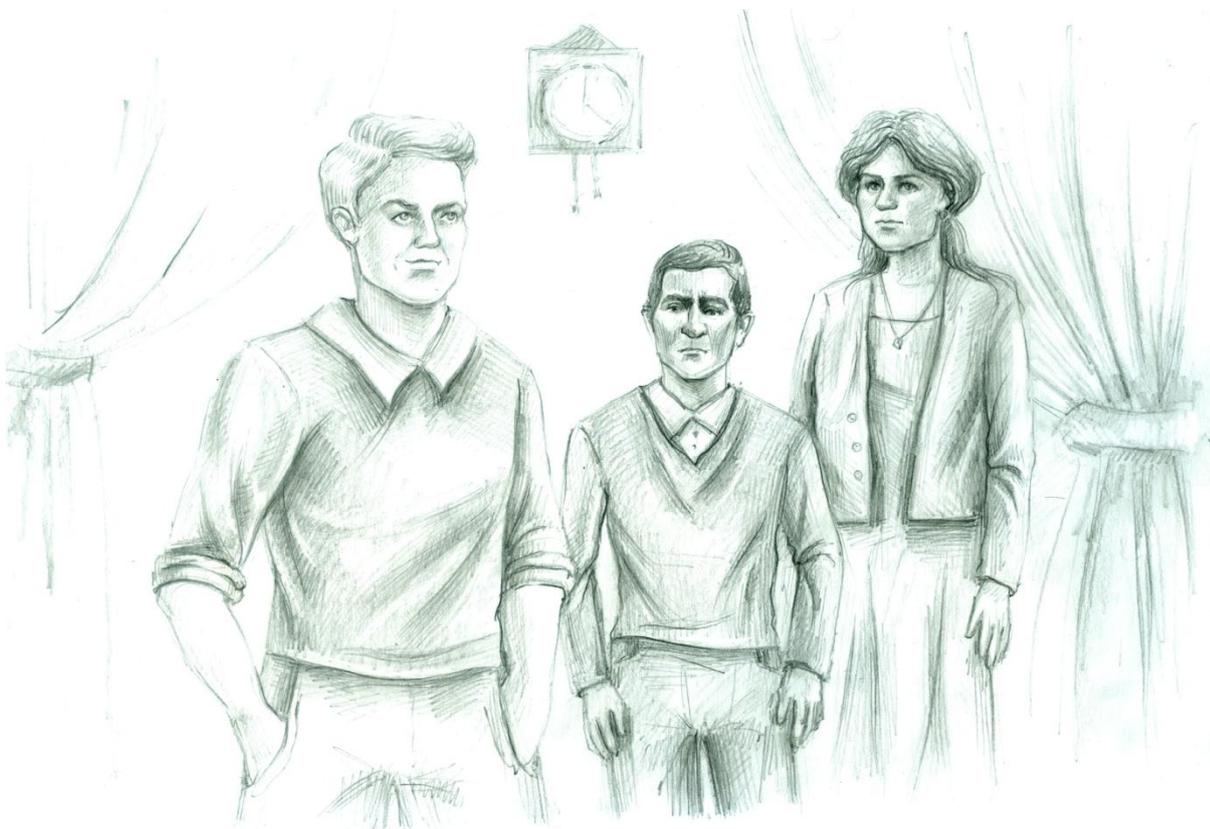
Հապճեպ տեղի ունեցավ ապագա խնամիների ծանոթությունը: Իռլանդական կողմը ներկայացնում էին տիկին Դելման, Դեսմոնդը և երկու դուստրերը, հայկականը, Լևոնից զատ, նրա եռանդուն մայրը՝ տիկին Ազգանուշը:

Դեսմոնդն իրեն պահում էր անբռնազբոսիկ և ուրախ, Լևոնը՝ բռնազբոսիկ ու երկյուղած: Իդան համեստության մարմնավորում էր, աշխատում էր լավ տպավորություն թողնել ապագա սկեսրոջ վրա, իսկ Կատրան փոքրիկ ապացույցների միջոցով ջանում էր ցույց տալ, որ ինքն էլ վատ աղջիկ չէ: Իսկ ահա տիկին Դելման և տիկին Ազգանուշը ծանոթության առաջին իսկ վայրկյանից անսքող ատեցին մեկմեկու: Ինչևէ, դա ապագային էր վերաբերվում, իսկ հիմա ավելի գործնական եղանակով կոնկրետ պայմանավորվածություններ ձեռք բերեցին:

Հաջորդ օրը ամուսնությունը գրանցվեց: Լևոն Աշխարհակալյանը սկսեց կոչվել Լեոն Հարիզան և կնոջ հետ մեկնեց հարսանեկան ճամփորդության: Դեսմոնդ Հարիզանը հուսալի մարդկանց միջոցով նրանց Մեքսիկա ուղարկեց ու պատվիրեց սուս ու փուս նստել տեղները: Ոստիկանությունը ստիպված եղավ այլ ճանապարհներ փնտրել ստանալու իրեն հետաքրքրող հարցերի պատասխանները, ուստի ազգանվան հետ կատարված աճապարարությունն աննկատ մնաց: Ասենք դա ոչ ոքի չէր էլ հետաքրքրում, ու եթե չլիներ Լևոն Աշխարհակալյանի չափից ավելի գրգռված երևակայությունը, իսկ Դեսմոնդ Հարիզանը քույրերից գոնե մեկին ամուսնացնելու խնդիր չունենար, ոչ մի ազգանուն փոխելու և Մեքսիկա ծլկելու կարիք չէր լինի:

Մի քանի ամիս անց ամուսնական զույգը լուր ստացավ, որ արդեն կարելի է տուն վերադառնալ, իսկ մեկ տարի անց Իդան որդի պարգևեց Լևոնին ու ակամայից վերադարձան ազգանվանը: Տեղի ունեցավ ընտանեկան մեծ պատերազմ, որը զգացմունքների առատությամբ և պայքարի թեժությամբ քիչ բանով զիջեց Մեծ Հայրենականին: Գլխավոր գործող անձինք տիկին Դելման և տիկին Ազգանուշն էին, որոնց ամիսներով կուտակված մաղձը վերջապես առիթ ունեցավ ողջ անկեղծությամբ դուրս

ժայթքելու: Աստիճանաբար մի կողմ մղելով համեմատաբար չեզոք դիրք բռնած ընտանիքի մյուս անդամներին, այս երկու ամբարիշտ կանայք ի վերջո այնպիսի աղմուկ բարձրացրին, որ հարևանները, առանց տեղյակ լինելու, որ միայնակ չեն կատարում քաղաքացիական պարտքը, ոստիկանություն զանգահարեցին և հայտնեցին այն հաստատ համոզմունքը, որ հարևան բնակարանում մարդ են սպանում: Իրավապահների այցելությունը փոքր - ինչ հանդարտեցրեց կրքերը: Տիկին Դելման առաջին անգամ հասկացավ, որ հաղթ ազդրերը, ականջ ծակող ձայնը և Արդգալ Հարիգանի անմար հիշատակը բավարար չեն առավելություն ստանալու, իսկ տիկին Ազգանուշը զարմանքով փաստեց, որ թերագնահատել է հակառակորդի ուժերը: Պատերազմը փակուղի մտավ: Անհրաժեշտություն առաջացավ ազդեցիկ միջնորդ գտնել, ով անկողմնակալ մարդու համբավ ունենար և ընդունելի լիներ պատերազմող երկու կողմերին: Ընտրությունը մեծ չէր, միակ շատ թե քիչ հարմար հավակնորդը՝ Դեսմոնդն էր:

Իռլանդացի աժդահան զուսպ և վճռական տեսք ընդունեց: Դեսմոնդը հերթով դիմեց այս երկու բարդ կանանց և, գերազանցելով ինքն իրեն,

այնպիսի սրտառուչ և ազնիվ կերպարի շրջանակներում ինքնակերտվեց, որ տիկին Գելմայի և տիկին Ազգանուշի սրտերում հուզմունքի պես մի բան խլրտաց:

- Տիկին Գելմա,- ասաց նա,- եթե դուք շարունակեք այդպես արհամարհաբար վերաբերվել իմ ընկերոջ, փեսայի ու եղբոր ազգանվանը, ապա երդվում եմ նավապետ Արդգալ Հարիգանի հիշատակով, ինքս կփոխեմ ազգանունս: Տիկին Ազգանուշ, հավատացնում եմ ձեզ, որ բոլոր Հարիգանները արժանավոր մարդիկ են եղել և հպարտությամբ են կրել իրենց ազգանունը: Դուք նաև պետք է ընդունեք, որ Ամերիկայում մարդու համար ավելի հեշտ է Հարիգան լինել: Մտածենք երեխայի մասին: Առաջնորդվենք երեխայի շահերով, այլ ոչ մեր սնապարծությամբ: Իսկ թե ճիշտը կուզեք իմանալ, թող երեխայի հայրն ու մայրը որոշեն: Ի՞նչ կասես, քույրիկս...

Քույրիկը անակնկալ հարցից շփոթվեց, շփոթմունքից կարմրեց, բայց և պատասխանն էլ չուշացրեց: Սիրառատ ու կարճ հայացք գցելով ամուսնուն, ով առայժմ հարմար էր գտնում իմաստավորված լռություն պահպանել, Իդան իր սերն ապացուցելու և ամուսնուն անմնացորդ ենթարկվելու բնական այնպիսի մեծ պահանջ զգաց, որ տվեց նման դեպքերում հնարավոր միակ պատասխանը:

- Թող ամուսինս որոշի,- ասաց նա,- իսկ ես կենթարկվեմ նրա կամքին:

Լևոն Աշխարհակալյանը, կամ այլ կերպ ասած, Լեոն Հարիգանը, որ մինչ այդ ոչ մի կերպ չէր արտահայտել իր դիրքորոշումը, հասկացավ, որ այլևս անհնար է ապավինել փրկարար լռությանը: Մտքում նախատելով կնոջն ու հայիոյելով աներձագին, որ այսքան մեծ պատասխանատվություն զգեցին իր վրա, անօգնական կարճատև հայացք նետելով մորը, ով շատ սովոր էր նման իրավիճակներում միայնակ որոշում կայացնել, Լևոնը փորձեց մի միջանկյալ պատասխան տալ, որ երկու կողմերին էլ կբավարարեր:

- Իրոք որ Հարիզանն ավելի հարմար կլիներ, բայց մեզ մոտ ընդունված չէ կնոջ ազգանունը վերցնել: Ես նույնպես չեի ցանկանա սովեր գցել նախնիներիս... ավելի ճիշտ... Մյուս կողմից ես չեի ուզի, որ որդիս անհարմարություններ ունենա...

Լեոնը երկյուղածորեն լռեց և ակնածանքով նայեց շուրջբոլորը:

- Ավելի համարձակ, ծերո՛ւկ,- քաջալերեց նրան Դեսմոնդը,- ինչպես որոշես՝ այնպես էլ կլինի: Քո յուրաքանչյուր որոշում մենք կընդունենք, որպես օրենք և նույնիսկ հոնքներս չենք շարժի:

Աշխարհակալյան – Հարիզանը շոյված զգաց, որ այսքան սարսափազդու անձինք պետք է ընդունեն իր որոշումը և ավելի ազատ զգաց նախապաշարումներից:

- Ուրեմն թող այսպես լինի. ազգանունը կդնենք Հարիզան ու կհետացնենք նրա ճանապարհը կյանքում, իսկ երբ մեծանա՝ թող ինքը որոշի ինչ ազգանուն է կրելու:

Հայկական կողմը, որի միակ ներկայացուցիչը տիկին Ազգանուշն էր, միանգամայն հակառակ սպասելիքներ ուներ, սակայն որոշումն իր հարազատ որդին էր ընդունել, ուստի չէր կարող առարկել: Ոչի՛նչ, թերևս մյուս ճակատներում հնարավոր լիներ ետ բերել կորցրածը: Մանավանդ, Աստված կա երկնքում, տիկին Դելման արագ տվեց դրա առիթը:

- Իսկ անունը, նավապետի հիշատակին, Արդգալ դնենք,- կարոտ և տխրություն արտահայտող ձայնով, երազկոտ հայացքը դեպի հեռուն ու արցունքն աչքերին՝ ասաց փարթամակազմ իռլանդուհի տիկինը՝ իբրև ինքնին լինող մի բանի մասին:

- Իսկ մենք ամուսին չունենք, հիշատակ ու սրբություն չունենք,- սուր ձայնով միջամտեց տիկին Ազգանուշը և պատերազմը բորբոքվեց նոր ուժով:

Մեկ ժամ անց տիկին Դելման հասկացավ, որ հակառակորդ կողմն այլևս մտադիր չէ զիջումների գնալ, իսկ համառելու դեպքում սպառնում է նախկին դիրքերը վերադառնալ: Հարցը կրկին փակուղի մտավ, Իդան նոր որոշման ակնկալիքով հայացքն ամուսնուն հառեց, որին, ինչպես

մայրը Արդգալ Հարիգանի դեպքում, բազմաթիվ հնարովի արժանիքներ էր վերագրել: Սակայն Լեոնն այլևս չխախտեց իր իմաստավորված լռութունը և միակ հույսը կրկին մնաց Գեամոնդը:

- Լավ, տիկին Ազգանուշ,- ասաց նա,- ասացեք ձեր նախընտրած տարբերակը:

- Երեխան պետք է կրի իր պապի անունը, բայց միմիայն հորական կողմի պապի,- իրավացիության խորը զգացումով հայտարարեց տիկին Ազգանուշը ու նույնիսկ չզլացավ ցուցամատը թափահարել ներկաների վրա:

- Ոչ ոք դեմ չէ, որ այդպես լինի,- հաշտարար տոնով ասաց Գեամոնդը,- սակայն տիկին, ախր քիչ առաջ համաձայն էիք, որ Աշխարհակալյան ազգանունով փոքր ինչ անհարմար է Ամերիկայում, մինչդեռ առաջարկում եք մի անուն, որն ավելի անհարմար է նույնիսկ արտասանել: Մի՛ առարկեք տիկին: Ինչպե՞ս էր ձեր անուսնու անունը: Քենկիանո՞ս... Ահա, տեսնում եք, այն անհնար է արտասանել կամ նույնիսկ թղթի վրա գրել առանց ուղղագրական երկու - երեք սխալ կատարելու:

- Աստծո կամքն է, որ երեխան Արդգալ կոչվի,- վերջին փորձն արեց Գեյման:

- Գե ինչ,- արհամարհալից անուշադրության մատնելով թշնամու ակնարկն՝ ասաց տիկին Ազգանուշը,- այդ դեպքում թող լինի հոր պապի անունը:

- Իսկ ինչպե՞ս էր կոչվում հոր պապը,- հետաքրքրվեց Գեամոնդը:

- Արա՛մ,- հպարտորեն հայտարարեց տիկին Ազգանուշը և հարմար գտավ չմատնանշելու, որ իր հարազատ հայրը նույնպես Արամ է կոչվել:

- Ուրեմն Արամ Հա՞րիգան:

- Արամ Հարիգան:

Արամի ծնունդով Աստծո օրհնությունը իջավ նրա ընտանիքի վրա: Լեոնը ձիարշավարանում մեծ գումար շահեց, խաղադրույք կատարելով այն ձիու վրա, որի վրա Գեամոնդն էր նրա ուշադրությունը հրավիրել: Գիշտ է, հետագայում Լեոնն ամբողջը իր իմաստությանն էր վերագրում,

իսկ Դեսմոնդը կարծես չէր առարկում, որ նա այդպես վարվի: Շահած գումարով, նորից աներձագի խորհրդով, Լեոնը նորաձևության սրահ գնեց: Կրկին հաջողությունը ուղեկցեց նրան: Մրցակից նորաձևության սրահները կլորիկ գումարներ էին ծախսում ռեկլամի վրա, բայց պատվերները նորելուկ «Հարիզան Քամփնի» - ն էր ստանում: Իդան պարզապես խանդավառված էր ամուսնու գործարար հանճարով, ով կարճ ժամկետում ամենամեծ եկամուտներ ապահովեց նրանց ընտանիքին: Լեոնը նույնպես մեծ կարծիք ուներ իր մասին, բայց սնապարծությունը այնքան չէր մթագնել նրա ուղեղը, որպեսզի չկարողանա տարբերել իր օգուտն ու վնասը: Եվ եթե Դեսմոնդի խորհուրդներն իրեն շահույթ են ապահովում, ապա ինչո՞ւ չհետևել դրանց: Ի՞նչ պատճառով «Հարիզան Քամփնի»- ի բաժնետոմսերը չվաճառել Դեսմոնդի մատնանշած մարդկանց ու Դեսմոնդի մատնանշած արժեքներով, եթե այդ ամենն այդքան օգտակար է: Ինչևէ, այլևս չխոսենք Լեոն Հարիզանի կյանքի գործարար հատվածից, որը չնչին տեղ է զբաղեցնում մեր պատմության մեջ: Բավարարվենք ասելով, որ նրա գործերը շատ լավ էին ու նա շատ հարուստ էր:

2.Ճակատագիրը ստիպում է իր կամքին ենթարկվել

Տասնութ տարեկանում Արամը կյանքի նշանակալի փոփոխությունների նախաշեմին էր, որի մասին, հասկանալի է, գաղափար անգամ չուներ: Վերը նշվածի մեջ իրենց հսկա ավանդն ունեցան զույգ տատիկները, որոնք հետագայում շատ բան կտային եղածը ետ բերելու, բայց երբ գործի են դրվում որոշակի ուժեր, որոնք անմիջապես Ճակատագրի անխախտ հրամաններին են ենթարկվում, անհնար է որևէ բան փոխել:

Լեոն Հարիզանի տունն իրենից ընդարձակ առանձնատուն էր ներկայացնում, հարակից սքանչելի այգով, որտեղ հարկ եղած դեպքում քսան մարդ առանց իրար խանգարելու կապրեին: Բայց երբ հյուր էր գալիս տիկին Դելման, նեղվածք և անհարմար լինում այստեղ: Երկու

կանանց անհաշտ մրցակցությունը գնալով նորանոր երանգներ էր ստանում և արտահայտվում այնպիսի չնչին և ճղճիմ հարցերում, որոնցից նույնիսկ ժուռնալիստներն ու քաղաքագետները կխորշեին: Այսպես. տիկին Դելման պարտեզի ծաղկաթմբերի համար գեղեցիկ ծաղիկներ էր բերում. տիկին Ազգանուշը գտնում էր, որ իսկական ծաղիկը պետք է անուշ բուրմունք արձակի: Տիկին Դելման սպասքի թանկարժեք հավաքածու էր նվիրում աղջկան. տիկին Ազգանուշն արհամարհալից շրջում էր գլուխը և զայրալից հայտարարում, որ դրանք ճչացող են, գռեհիկ, անճաշակ և, բացի այդ, իր տանը վայել չեն այն սպրանքները, որոնք էժանացված խանութից կես գնով են ձեռք բերվել: Մի անգամ տիկին Դելման տանը կահույքի չնչին տեղափոխություն կատարեց. տիկին Ազգանուշի սրատես աչքը անմիջապես բացահայտեց իր դեմ ուղղված դավադրությունը և կայծակնորեն վերականգնեց իրերի նախկին դրությունը: Տիկին Ազգանուշը չէր բավարարվում պատերազմի սուկ պաշտպանողական մարտավարությամբ և առիթի դեպքում հանդուգն ոտնձգություններ էր կատարում հակառակորդի բուն տարածք: Ուղիղ տասնութ տարի նրանք իրենց բոլոր ուժերով մարտնչեցին մեկմեկու դեմ, բայց բնավ չէր կարելի ասել, թե նրանց ուժերը ջլատվեցին կամ նրանք ձանձրացան ու պակասեցրին եռանդը: Տեսնելով, որ ոստիկաններն այլևս չեն արձագանքում, հարևանները ստիպված եղան դադարեցնել կատարել քաղաքացիական պարտքը: Առանձնակի վեճի առարկա էր Արամը, ով հակառակ իր արտաքինի, խաղաղ բնավորություն ունեւոր ու եթե բռունցքները ժամանակ առ ժամանակ գործի էր դնում, ապա ոչ մորեղբոր պես առանց մտածելու, շատ անգամներ արձագանքելով ընկերների հորդորներին, որոնք որոշակի ժամանակից ի վեր սովորություն էին դարձրել ապավինել Արամի հզոր բազուկներին:

Մեր պատմության սկզբին նախորդել էր տիկին Ազգանուշի վաթսու-նամյակը, որը հրաշալի առիթ էր, որպեսզի Լեոն Հարիզանն արտահայտեր իր անհուն որդիական սերը և փարատեր ցուցամոլական դժվարահագ կրքերը: Երկու հարյուրից ավելի մարդ հրավիրեցին, որոնց տիկին

Ազգանուշը մեկ առ մեկ արևաշող ժպիտ պարզևեց և յուրաքանչյուր նվերի առիթով խանդավառ ուրախանալու ուժ գտավ իր մեջ: Հյուրերը պատվի մարդիկ էին, նրանցից ոչ մեկի ձեռքը քարի տակ չէր, այնպես որ

բոլոր նվերներն էլ աչքի էին ընկնում բարձր որակով ու թանկ արժեքով: Երեք ընդարձակ սրահ պահանջվեց, որպեսզի տեղավորեն հսկա ավարը: Տիկին Ազգանուշը և Իդան երկար ուսումնասիրեցին նվերները, որպեսզի որոշեն դրանց հետագա ճակատագիրը: Դա տիտանական աշխատանք էր, որը ժամանակ և իմացություն էր պահանջում, քանզի որոշ դեպքերում նույնիսկ կորչում էր վստահությունը, թե որ նվերը ով է բերել: Սակայն տիկին Դելմայի նվերը տիկին Ազգանուշը կզանազաներ հարյուր հազարների մեջ: Դա մի խղճուկ վերարկու էր (այստեղ սուկ ներկայացվում է տիկին Ազգանուշի տեսանկյունը), որն անկասկած տասը տարի անսփոփ շարտված էր եղել օգտագործված հագուստեղենի խանութի մի մոռացված անկյունում և դրա մասին իհարկե ոչ մեկը չէր հիշի, եթե գոյություն չունենար տիկին Դելմայի կծծի կերպարը, ով հերթական անգամ որոշել էր մի քանի խղճուկ դուլարներ տնտեսել: Մի ինչ-որ ժա-

մանակից սկսած Իդան չէր միջամտում մոր և սկեսրոջ պատերազմական գործողություններին, այդ պատճառով հիշեց, որ հնդկահավն այրվում է գազօջախի վրա և վազ տվեց խոհանոց: Տիկին Ազգանուշի կատաղությունը բորբոքվեց նոր ուժով:

- Արա՛մ,- սիրտ կեղեքող ձայնով ճչաց հարգարժան տիկինը:

Եթե Աստված Արամին մեկ այլ խառնվածքի տատիկ պարգևած լիներ, ապա նա անկասկած կմտածեր, որ իր հոր սիրելի ծնողը սրտի անբավարարվածություն ունի և դժվարությամբ կկողմնորոշվեր՝ առաջինը դեղը վազելով բերի, թե բժշկին զանգահարի: Այս դեպքում նա արձագանքեց բավական զուսպ և ներկայացավ ոչ այնքան շուտ: Ճիշտ է և ոչ այնքան ուշ: Տեսնելով տիկին Ազգանուշի կատաղությունից կարմրատակած դեմքը և բազմոցին անշնորհք կերպով շարտված վերարկուն, Արամը հասկացավ բանն ինչ է, և տհաճությամբ գիտակցեց, որ դիմադրելն անհիմաստ է:

- Արա՛մ, հենց հիմա տա՛ր, և այդ բորբոսնած վիշապի երեսին շարտիր իր նվերը:

- Գուցե թափառաշրջիկի՞ն տամ... Ուզածդ խանութը սրան ուրախությամբ մի քանի հարյուր դոլար կտա:

- Ի՞նչ,- տիկին Ազգանուշն այնաստիճան կորցրեց ինքնատիրապետումը, որ այդ փաստն ուղիղ համեմատական կերպով ազդեց նրա ձայնի ուժգնությանը: Սրտի խորքից դուրս թռաց այդ տարակուսալի «ի՛նչ» - ը նրա բորբոքված ձայնալարերի միջից դուրս հորդաց ինքնաբուխ, անհաշվարկ, կառավարումից դուրս, ու այնքան բարձր, որ հարևաններին ստիպեց այնուամենայնիվ խորհրդածել՝ պետք չէ՞ զանգել ոստիկանություն և կատարել քաղաքացիական պարտքը:

- Այս վերարկուն ես տեսել եմ հագուստեղենի խանութում փոշիների մեջ ընկած, տասնհինգ դոլար արժեքի պիտակը վրան: Թափառաշրջիկն էլ կծիծաղի վրադ, թե հիմարություն ունենաս իրեն առաջարկել: Արա՛մ, խնդրում եմ ...

Երբ տիկին Ազգանուշը խնդրում էր, նշանակում էր խոսքը է գնում ամենահամոզիչ խնդրանքի մասին, որը մերժվելու դեպքում անկանխատեսելի և վտանգավոր հետևանքների կարող է բերել: Մեկ անգամ, վաղուց, երբ Արամը տանը չէր եղել, նույնիսկ Իդան էր ստիպված եղել մի այդպիսի խնդրանք կատարել: Ճիշտ է նա նվերը ողջամտորեն հանձնել էր պակաս ունևոր ամերիկացի քաղաքացու, և իր մորն այցելել էր ոչ որպես ռազմաշունչ սկեսրոջ շահերը պաշտպանող դեսպան:

- Լա՛վ, տատիկ, ես կտանեմ,- ասաց Արամը:

Տունը, որտեղ բնակվում էին Դելմա տատիկը, Դեսմոնդ մորեղբայրը և Կատրա մորաքույրը, հեռու չէր, այդ պատճառով Արամը ճանապարհ ընկավ հետիոտն: Անցնում էր փողոցով և ժպիտը դեմքին ողջույններ փոխանակում ծանոթների հետ:

- Ողջո՛ւյն, Արա՛ն,- նստած տեղից կանչեց ծերունի Թոնը, Արամի սևամորթ ծանոթը, ով ոչ օթևան ուներ գլխին, ոչ որոշակի զբաղմունք: - Վերարկուն ինձ համա՞ր է:

Արամը նայեց վերարկուին իբրև մի գարշելի գեռունի:

- Ես ուրախությամբ այն քեզ կտայի, Թո՛ն, բայց առայժմ պետք է սպասես:

- Իսկ ո՞ւր ես գնում:

Արամը հոգոց հանեց

- Կարևոր գործեր ունեմ:

Թոնը շատ ծանոթ հայացքով նայեց Արամին:

- Մի խնդրանք ունեմ:

- Ասա, Թոն:

- Կարո՞ղ ես պարտքով երկու դոլար տալ, աշխատավարձը ուշացնում են:

Արամը ծիծաղեց և գրպանից հանեց պահանջվող քոթադրամը: Թոնը շնորհակալություն հայտնեց: Արամը շարունակեց ճանապարհը:

Դեսմոնդը տանը չէր: Մորաքույր Կատրան Արամին ընդունեց ընդգծված ջերմ, բայց տեսնելով ձեռքի վերարկուն՝ մտահոգվեց:

- Արա՛մ,- շատ սիրալիր ասաց նա,- դու ոչ մի դեպքում չպետք է նման հանձնարարություններ կատարես: Այստե՛ղ տուր վերարկուն: Ես այն մայրիկին կհանձնեմ ավելի ուշ, իսկ դու նրան մի ասա ինչու ես եկել, լա՞վ:

- Լա՛վ,- պատասխանեց Արամը:

Սակայն Կատրա մորաքրոջ ազնիվ մղումներին տրված չէր իրականանալ. աստիճանների վրա երևաց տիկին Գելմայի սարսափազդու կերպարանքը: Ծեր իռլանդուհին սեփական ականջներով լսեց, թե ինչի մասին է դուստրը թախանձագին խնդրում թոռանը, իսկ քիչ անց տեսավ խնդրանքի առարկան:

- Խե՛ղճ թոռնիկս,- հուզված ասաց նա,- այդ հեթանոս կինը նորից քեզ է օգտագործել իր ստոր նպատակների համար: Իսկ ես ու Կատրանքանի ժամ կորցրինք հազուստեղենի խանութում... Ա՛խ, Հարդգալ, ինչպես դու ինձ մենակ թողեցիր այս անիրավ աշխարհում, որտեղ ստոր հե-

թանոսներն ամեն ակնթարթ թունավորում են սուրբ Պատրիկի հետևորդների գոյությունը...

Պետք է ասել, որ երբ գործը վերաբերվում էր իր և տիկին Ազգանուշի բարդ հարաբերություններին, տիկին Դելման նույնպես դիմում էր Արամի օգնությանը:

- Մայրիկ...- փորձեց միջամտել Կատրան:

- Լռի՛ր, աղջիկս: Դու վատ գիտես մարդու բնույթը: Հենց հիմա գնա ու այստեղ բեր ապակեդեմի այն քոստոտ հավաքածուն, որը չինական ճենապակու անվան տակ այդ հեթանոս կինը մտցրեց իմ տուն:

- Տատիկ,- ասաց Արամը,- բայց դա իսկապես չինական ճենապակի է...

- Երդվում եմ Արդգալ Հարիգանի հիշատակով...

Այդ պահին հեռախոսը զնգաց, և իռլանդացի տիկնոջ երդման արարողությունն ընդհատվեց: Լսափողը Կատրան վերցրեց, Դեսմոնդն էր զանգողը:

- Հենց հիմա կփոխանցեմ մայրիկին, Դեսմոնդ...

Սա ազդանշան էր: Դեսմոնդն իսկույն հասկացավ, որ անհապաղ պետք է խոսի մոր հետ, ավելի ճիշտ՝ քառորդ ժամ վրդովված արտահայտություններ լսի նրանից: Երբ տիկին Դելման ձեռքը վերցրեց լսափողը ու դադարեց նկատել շուրջօրյորը գտնվող մարդկանց, Կատրան մոտ կանչեց զարմիկին ու շշնջաց:

- Արամ, սիրելի՛ս, խնդրում եմ ետ տար վերարկուն: Ես կխնդրեմ Դեսմոնդին, որ այցելի տիկին Ազգանուշին, լա՞վ: Կփոխանցես տիկին Ազգանուշին, որ Դեսմոնդն այսօր երեկոյան կայցելի իրեն, լա՞վ:

- Լա՛վ,- պատասխանեց Արամը:

Ծերուկ Թոմն իր տեղում էր: Արամին տեսնելով նա սիրալիր տեսք ընդունեց:

- Այդքան շուտ վերադարձա՞ր:

- Վերցրո՛ւ, սա քեզ համար է:

Արամը մեկնեց վերարկուն: Թոմը վերցրեց և դրեց կողքին:

- Թանկանոց ապրանք է երևում, իսկ դա համ լավ է, համ էլ՝ վատ:

- Ինչո՞վ է վատ:

- Անցյալ անգամ միսթր Ջեֆերսոնը կասկած էր հայտնում, թե գողացել են: Ասացի, կուզե՞ս մեկն էլ քեզ համար թոցնեմ: Չմեռը մոտենում է, իսկ ես ցանկանում եմ մի քանի ամսով բանտ ընկնել և գլխիս ծածկ ունենալ: Հայիոյեց ու թողեց գնաց...

- Իրականում նա վատը չի. այդպես է անում, որ մարդիկ երես չառնեն ու սկսեն սրանից նրանից իրեր թոցնել:

- Հիմա միսթր Ջեֆերսոնի փոխարեն նոր ոստիկան են նշանակել: Լսել են, որ շատ խիստ մարդ է ու սովորություն ունի դատարկ բաների համար ազնիվ մարդկանց ոստիկանատուն քարշ տալ:

- Մի՛ անհանգստացիր: Եթե քեզ նեղացնի՝ իմաց տուր... Մի բան չուտե՞նք:

- Նահանգապետից ճաշի հրավեր ունեմ, բայց գրողի ծոցը թող կորչի նա, գերադասում եմ քո հետ խորտկարան գնալ:

Խորտկարանը մի պարզ հաստատություն էր, որտեղ ուտեստեղենը բաղկացած էր բրդուճների անխորամանկ տարատեսակներից, խմելիքը՝ գարեջուր և գազավորված ոչ ալկոհոլային ըմպելիքներից, իսկ այցելող ժողովուրդը խայտաբղետ էր ու ոչ մի կանոնակարգման չէր ենթարկվում: Արամը ձեռքերը գրպանում, նրա սևամորթ բարեկամը թանկարժեք վերարկուն թևքին գցած, քայլում էին խորտկարանի երկայնքով ու ապակե ցուցափեղկից ներս նայում՝ ազատ սեղաններ կա՞ն:

- Արի՛ այսօր գարեջուր էլ խմենք,- ասաց Թոմը:

- Լա՛վ,- համաձայնեց Արամը:

Սակայն Թոմի փոքրիկ որկրամուլական նկրտումներին տրված չէր իրականություն դառնալ: Մի պատկառազորու համազգեստավոր կերպարանք կոպտորեն փակեց նրանց ճանապարհը: Արամը օրենքի պահապանին նայեց անսքող տարակուսանքով, Թոմը՝ անսքող երկյուղով:

- Ի՞նչ եք ցանկանում, սրբ,- արժանապատվորեն հարցրեց Արամը: Ծեր սևամորթը փորձեց թաքնվել նրա լայն ուսերի ետևում:

Ոստիկանի աչքերը դաժանորեն փայլեցին:

- Դու խնդիր չունես, ճատիկ, ավելի լավ կանես գնաս պաղպաղակ ուտես...

Թոմը տեսավ, որ գլխին մութ ամպեր են կուտակվում և փորձեց ցույց տալ, որ ինքը օրենքները հարգող ամերիկյան ազնիվ քաղաքացի է:

- Սըր,- պատկառանքով ասաց նա,- ես ոչ մի վատ բան չեմ արել:

Ոստիկանի աչքերը կասկածամտորեն կկոցվեցին, իսկ ծնոտը առաջ եկավ:

- Հա՛, իհարկե՛, պրեզիդենտին չե՛ս սպանել, նահանգապետի կնոջը չես բռնաբարել, իսկ որ վերարկու ունես, որ սկի երագումդ չափտի տեսած լինեիր, իսկապես վատ բան չի: Թե՞ տասնհինգ դոլարով ես գնել էժանացված ապրանքների խանութից:

Վերջին կասկածելի վարկածն անտարակույս պաշտպանություն կգտներ տիկին Ազգանուշի կողմից, ինչը հասկանալի պատճառներով հիմա բացառվում էր, այնպես որ պետք էր պարզապես հիմք ընդունել, որ վերարկուն իսկապես թանկ արժեք ունի:

- Այդ ե՛ս եմ նրան նվիրել, սըր,- վճռականությամբ լի ձայնով ասաց Արամը, ով միտք չունեի Թոմին մենակ թողնել դժվարին դրության մեջ:

Փորձառու մարդն անշուշտ կնկատեր, որ երկար համբերություն ունենալը օրենքի հարգարժան պահապանի արժանիքների մեջ չի մտնում, ու կզգուշանար, բայց Արամին մի մեծ անդունդ էր բաժանում կյանքի փորձառությունից, այդ պատճառով նա ոստիկանի աչքերի մեջ չտեսավ այն չար կայծերը, որոնք անճշմարտանման պատասխանի նրբերանգին բացառիկ դաժանությամբ փայլեցին:

- Ուրեմն դու ես նվիրել, հա՞,- չարախնդաց ոստիկանը: -... Դու, քոտտ թափառաշրջիկ, ու նման թանկարժեք ապրա՞նք, որից միայն Նյու Յորքի օպերայում բարձրաշխարհիկ տիկնանց ուսերին է լինում գցված: Ու դեռ էնպես լկտիորեն ես նայում աչքերիս մեջ, քնձոտ յաբու, կարծես քո առաջ ոչ թե ոստիկան է կանգնած, այլ զոռան էշ, որին ոնց ուզենաս

կֆռացնես: Հիմի էրկուսդ էլ ինձ հետ ոստիկանատուն կգաք ու էնտեղ կտեսնենք, թե ինչ երգ կերգեք:

Արամի արտաքինն իրոք անպաճույճ էր, բայց նրան թափառաշրջիկ անվանելը մի անարդարացի չափազանցություն էր, որը ոստիկանը ոչ մի դեպքում չպետք է թույլ տար: Եվ զուր էր կարծում, որ երիտասարդն առանց այլևայլության կգա իր ետևից: Մինչ Թոմը սարսափահար հետևում էր տհաճ զարգացումներին, օրինապաշտ ամերիկացու հոգին ողջ ուժով ընթրստացավ Արամի դյուրահավատ հոգում: Սեփական իրավունքների մասին լսած քարոզները եկեղեցու զանգի պես դողանջեցին նրա պարզ գիտակցության մեջ, ու նա որոշեց ինչ գնով էլ լինի պաշտպանել իր իրավունքները:

- Ես ամերիկայի քաղաքացի եմ, - եռանդագին բացականչեց Արամը,- դուք իրավունք չունեք մեզ հենց այնպես ոստիկանատուն տանել:

Ոստիկանի համբերությունը սպառվեց: Հայհոյանքը նրա բերանից թռավ նույնքան ինքնաբուխ, որքան հոգևորականի բերանից օրհնանքը:

- Շա՛ն որդի,- ասաց ոստիկանը և հարվածեց:

- Շան որդին դո՛ւ ես,- պատասխանեց Արամը ու ինքն էլ հարվածեց:

Արամի, ոստիկանի և Թոմի մասնակցությամբ մի կատաղի հրմշտոց սկսվեց, ինչը մի քանի վայրկյան անց ավարտվեց ապակե ցուցափեղկի հետ չնախատեսված բախմամբ, որից հետո կոտրվող ապակու ձայնը բազմաթիվ օրինապաշտ քաղաքացիներ հավաքեց շուրջը, և նրանք սարսափով տեսան ապակու փշուրների միջից բարձրացող մի բարձրահասակ կապուտաչյա երիտասարդի, վախից սպիտակած մի սևամորթ ծերունու, ու վիզը կտրած մի ոստիկանի, ում կյանքի վայրկյանները՝ ըստ համընդհանուր գնահատականի, հաշված էին:

3. Մորեղբայր Դեսմոնդի իտալացի բարեկամը

- Ի՞նչ գործ ունեիր թափառաշրջիկի հետ, հը՞:

Լեոն Հարիզանը շատ նման էր դիցապատում ժանրի չար հերոսի: Դեսմոնդը կատաղությունից կարմրատակել էր, ռունգերը՝ հուզմունքից լայնացել: Թվում էր, ուր որ է կապտակի գլխահակ կանգնած Արամին, և դա չի անում լոկ այն պատճառով, որովհետև ուղիղ երեսունչորս սանտիմետրով կարճ է նրանից: Հակառակ նրա՝ Դեսմոնդը գտնվում էր կատարյալ խանդավառության մեջ:

- Քիթո մի կախիր, ծերո՛ւկ,- ընկերավարի քեռորդու ուսին հարվածելով ասաց նա: - Երիտասարդ տարիքում այդպիսի բաներ պատահում են: Իսկ դու ինչ տափուկի մեկը դուրս եկար: Ինձ է՛լ գերազանցեցիր, Արդգալ պապիդ էլ: Երբ առաջին անգամ գործ ունեցա ոստիկանատան հետ՝ քսանմեկ տարիս լրացել էր: Ի՛նչ արյունն ես, ի՛նչ: Ես գիտեի, որ իռլանդական ոգին ի վերջո արթնանալու է քո մեջ... Հապա մի անգամ է՛լ պատմիր, թե ինչպես հասցրիր ոստիկանի ռեխին...

- Ախր հասկացիր, Դեսմոնդ, սա մարդ է սպանել,- համբերահաստ բղավեց Լեոնը:

- Ես ոչ ոքի չեմ սպանել: Նա առաջինը հարվածեց...

- Իհարկե չես սպանել,- համաձայնեց Դեսմոնդը,- միևնույն է, այդ հաստավզի վերջը վատ էր լինելու: Գիտե՞ս մերոնցից քանիսին է անմեղ տեղը քարշ տվել ոստիկանատուն, որից հետո նրանցից ոմանք նույնիսկ բանտ են ընկել:

- Հիմա ի՞նչ ենք անելու, ի՞նչ, - Լեոն Հարիզանը գրգռված ետ ու առաջ էր քայլում սենյակում և շարունակ տարուբերում գլուխը: - Ոստիկանները շուտով կգան ու կձերբակալեն սրան: Հապա թերթերը ինչ աղմուկ կբարձրացնեն: Գործը կտուժի:

- Ոչ մի ոստիկան էլ չի գա...

Դռան թակոց լավեց, ներս մտավ միջին տարիքի, ճաղատ գլխով ու վերին շրթունքի վրա հազիվ նկատելի բարակ բեղիկներով մի գիրուկ իտալացի:

- Ողջո՛ւյն,- իտալացին ջերմագին բարևեց, ապա մտերմավարի խճճեց Արամի առանց այն էլ անկանոն մազերը,- սա՞ է մեր տղան:

- Ողջո՛ւյն Էնթոնի,- նույն սիրալիրությամբ պատասխանեց Դեսմոնդը:

Իտալացին գրպանից ծխախոտ հանեց, հյուրասիրեց Դեսմոնդին ու Լեոնին, ապա անշտապ ծուխը ներս քաշեց ու ինքնագոհ նստեց բազկաթոռին:

- Կան առնվազն քսան անշահախնդիր ականատեսներ,- գործնական սկսեց նա,- որոնք ոստիկանի հետ տեղի ունեցած դժբախտ պատահարի ժամին Արամին տեսել են Սանտա Կլարա սրճարանում, որը գտնվում է քաղաքի հակառակ ծայրամասում: Նրանք կարող են մանրամասնորեն պատմել, թե ինչպես էր Արամը հագնված, որ սեղանին և ում հետ էր նստած, ինչ էր ուտում և ինչի մասին էր խոսում, ու հատկապես որ շիկահեր գեղեցկուհուն էր կոկտեյլ հյուրասիրում, որպեսզի...

- Իսկ ինչ կանենք մյուս քսանի հետ, որոնք ցուցմունք են տվել, որ հենց Արա՛մն է կռվի բռնվել ոստիկանի հետ:

Իտալացին ցուցադրաբար ոտքը ոտքին զցեց և ինքնատիպ շարժումներով թափ տվեց թևքի գոյություն չունեցող մոխիրը, որն իբր նրա անբասիր կոստյումին հայտնվել էր սիգարետը ծխելու ընթացքում: Իր ողջ տեսքով ջանում էր ցույց տալ, որ խոսքն աննշան բանի մասին է, որի վրա չարժե գուր տեղը ժամանակ վատնել: Հարցին պատասխանեց անփութորեն, ծաղրալի շարժումներով արտահայտելով այն ոչ այնքան հարգալից տպավորությունը, որ նրա մոտ ստեղծվել էր ցուցմունք տվողների մասին, անձամբ այդ գործով զբաղվելու ընթացքում:

- Նրանցից տասն արդեն այցելել են ոստիկանատուն և հայտարարել, որ սխալվել են, մյուս տասը նույն բանը կանեն ամենամոտ ժամանակում: Եվս քսան ամերիկյան քաղաքացիներ, որոնց մոտ հանկարծ

ցանկություն է արթնացել համագործակցել ոստիկանության հետ, մեկ մարդու պես, ու գրեթե նույն բառերով ցուցմունք են տվել, թե ինչպես է տարաբախտ ոստիկանը քայլելիս սայթաքել ու բախվել սրճարանի ցուցափեղկին, որից հետո էլ տեղի է ունեցել դժբախտ պատահարը:

Սակայն իտալացու խոսքերն այնքան էլ չհամոզեցին Լեոնին, որի դեմքը նույնքան գունատ ու հուսաբեկ էր, որքան տասնինը տարի առաջ, երբ երկնակամարը հանկարծակի մթնել էր նրա համար:

- Եթե ոստիկանությունը սրան հարցաքննի, գրողի ծոցը կկորչեն քո բոլոր վկաները,- հուզված բացականչեց նա:

- Հանգստացի՛ր, Լեոն,- դժոխսային ժպիտը դեմքին միջամտեց Դեսմոնդը,- Էնթոնի Կառերան լավ գիտե, թե ինչ է անում:

Իտալացին ակնհայտորեն շոյված զգաց:

- Ոստիկանությունը չի հարցաքննի Արամին: Նախնական ցուցմունք տված քաղաքացիներն անչափ ցավում են, որ ոստիկանությանը սխալ հետքի վրա են գցել: Այդ կապակցությամբ վերջիններիս ծրագրերը փոխվել են և նրանք որոշել են մի փոքր սպասել՝ ճիշտ այնքան, որը կբավականացնի Արամին անվնաս Մեխիկո հասնել:

- Ինչ հեշտ է ձեզ մոտ ամեն ինչ,- նույն գրգռված ձայնով շարունակեց Լեոն Հարիգանը,- Ոստիկանությունը ձեր գրպանում դրված չէ: Ինչ որ պահի հետախուզելու հրաման կտան ու նա կձերբակալվի սահմանը չհատած...

- Ի՞նչ ես ասում, Լեոն,- ձեռքերը ետ պարզելով բացականչեց իտալացին՝ ցանկանալով ցույց տալ, որ անհամեստությունը բնավ իր հատկանիշների մեջ չի մտնում,- ոստիկաններն իրոք մեր գրպանում չեն, բայց նրանք հաճույքով ելումուտ են անում այնտեղ, ինչը որոշակի պարտավորություններ է դնում նրանց վրա:

- Իսկ ի՞նչ կլինի Թոմի հետ,- հանկարծ հարցրեց Արամը:

- Թոմի մասին պետք չէ անհանգստանալ, առայժմ նա բանտում կմնա:

- Ես չեմ ուզում որ նա իմ պատճառով կորցնի ազատությունը:

- Ուզես, թե չուզես՝ նրան արդեն ձերբակալել են: Ինչ արած, ոչ ոք հանձինս նրա չի ճանաչել Գեսմոնդ Հարիզանի զարմիկին, որպեսզի հենց ոստիկանների քթի տակից փախցնի: Գեռ քո բախտն էլ մեծապես բերել է...

- Մինչև Թոմը բանտից չազատվի ես ոչ մի տեղ չեմ գնա:

- Ավանակի մեկը...,- ինչքան կոկորդուս ուժ ունեք բղավեց Լեոն Հարիզանը և կատաղած հարձակվեց Արամի վրա, որ հարվածի, բայց Գեսմոնդը ուրախ ծիծաղելով բազուկների մեջ առավ փեսային ու անվնաս հեռավորության վրա բաց թողեց:

- Ոչ մի զարմանալի բան չկա, որ Արամը մտահոգված է ընկերոջ ճակատագրով:

- Ո՞վ է այդ ընկերը, թափառաշրջի՞կ,- նորից բղավեց Լեոնը, բայց այս անգամ ոչ այնքան ուժեղ ու ոչ այնքան հաստատակամ:

- Թափառաշրջիկ, թե ոչ, բայց Արամի հետ է ընկել այս պատմության մեջ ու, թեև անճար ծերունի է, փորձել է օգնել նրան, երբ նա կռվի է բռնվել տխրահռչակ ոստիկանի հետ: Այսպես կանենք. Թոմը առայժմ կմնա բանտում, այստեղ ոչինչ անել հնարավոր չէ, բայց ես խոստանում եմ մեկ տարվա ընթացքում ազատել նրան, իսկ երբ բանտից դուրս գա, ապահոված մարդ կդարձնեմ նրան, հը՞, ինչ կասես:

- Դու ինձ խո՞սք ես տալիս,- լրջորեն հարցրեց Արամը:

- Հուսով եմ տատիկիդ պես չես պահանջի Արդգալ Հարիզանի անունով երդվել:

- Դե ինչ,- ձեռքերը շփելով միջամտեց Էնթոնի Կառերան,- քանի որ համաձայնությունն արդեն կայացած է ու ժամանակն էլ, ցավոք, մեծ շռայլություն է մեզ համար, շտապենք, իմ տղաները սպասում:

Գեսմոնդ Հարիզանը մոտեցավ իտալացուն և ջերմազին գրկեց նրան:

- Էնթոնի,- ասաց նա,- ողջ կյանքում քո պարտապանն եմ:

- Ինքս եմ քո պարտապանը, դժոխքի կրակների միջից ես դուրս բերել ինձ:

4. Չապուլտեպեկ

Երկու ամիս անց Արամն արդեն մերվել էր Մեխիկոյի կյանքին: Ընկերներ էր ձեռք բերել, տանելի հասկանում էր իսպաներեն, սկսել էր ճանաչել քաղաքը:

Առաջին օրերին տխուր էր ու անտրամադիր: Երբևէ չէր բացակայել տանից, ուստի թախիծը նրա ջինջ աչքերի սովորական արտահայտությունն էր դարձել: Մեխիկոյի աղմկոտ անցուդարձն էլ սրտովը չէր: Աղաղակելն այստեղ սովորույթ էր, գրեթե ազգային մշակույթ, որը կախված էր երկնքում ինչպես Չիկագոյի վրա ծուխը: Յուրաքանչյուր մարդ իր պարտքն էր համարում տեղեկացնել, ինչ գնով լինի՝ լուր հասցնել, ավետել, որ ինքն այստեղ է, բոլորովին մոտիկ, ու եթե Արամը ուշք չդարձնի իր վրա՝ դրանով մահացու վիրավորանք հասցրած կլինի իրեն: Այդ արագաշարժ, կենսախիռն, հավերժ ինչ որ տեղ շտապող գորշ զանգվածը կարծես հատուկ այն բանի համար լինել ստեղծված, որպեսզի հունից հանի Արամի պես դյուրազգաց, պաշտպանական թույլ շերտեր ունեցող մարդկանց: Բայց շուտով, ավելի ստույգ՝ երեք - չորս օր անց, մեր պատմության գլխավոր հերոսը նկատեց, որ այստեղ այնքան էլ վատ չէ: Տանը բոլորը ձգտում էին իրենցով անել Արամին: Ազգանուշ տատիկն անտանելի էր իր անձնապաշտ սիրո մեջ, հայրն ու մայրը կարծում էին իրենք աշխարհի ամենահոգատար ծնողներն են ու այդ հաճելի համբավը հաստատելու ձևը տեսնում էին որդու բոլոր քայլերը ճիգովիտաբար հսկելու մեջ, մորեղբայր Դեսմոնդը Արամին իր բնական շարունակությունն էր համարում, ստիպված էր նաև հաշվի նստել նավապետ Արդգալ Հարիզանի անմար հիշատակի հետ, որը տիկին Դելմայի պատճառով ոչ մի կերպ հնարավոր չէր շրջանցել, ուստի աչքերը չորս արած հետևում էր քեռորդու իռլանդացի դաստիարակմանը, ու նույնիսկ Կատրա մորաքույրը, ով անկասկած աշխարհի ամենաանվնաս արարածն էր, պարբերաբար միջամտում էր զարմիկի պարզունակ կյանքին և մեծ փորձառու-

թյուն ունեցող կնոջ տեսքով սովորեցնում, թե ինչպես պետք է տարբերել չարն ու բարին, հասկանալ օգուտն ու վնասը, գնահատել գեղեցիկն ու վեհը:

Իսկ այստեղ լրիվ ուրիշ էր: Տեղանքին հարմարվելուց հետո Արամը ժամանակն անցկացնում էր հաճելի անբանության մեջ, իսկ դա, համաձայնեք, շատերի համար այդպես էլ անհասանելի բաղձանք է մնում ողջ կյանքում:

Առաջին օրն Արամին ներկայացրին ոմն Օսվալդո Օչոայի՝ գիրուկ, ճաղատ, բարալիկ բեղիկներով մի մարդու, որի տիրական շարժումներն ու ընդգծված արժանապատիվ կեցվածքը ցույց էին տալիս, որ նա շատ լավ գիտակցում է իր գերազանցությունը մյուսների հանդեպ: Մեքսիկացին սիրալիր խոսեց Արամի հետ, ասաց, որ նա այստեղ ոչ մի բանի կարիք չի ունենա և ցանկացած հարցով, եթե նույնիսկ գիշերվա ժամը չորսն է, կարող է իրեն դիմել: Սինյոր Օչոան հարցեր տվեց, տեղեկացավ մանրամասներով, որոնք, իբր, նրան շատ էին հետաքրքրում, այնուհետև լրջադեմ զանգահարեց օգնականներից մեկին ու իր մոտ կանչեց նրան: Ֆրանսիսկո Սալսիդոն (այդպես էին կոչում օգնականին) ուշադիր լսեց բոսին, ասաց, որ պատրաստ է օգտակար լինել սինյոր Հարիզանի զարմիկին, ապա Արամին իր կաբինետ տարավ, տվեց մոտավորապես նույն հարցերը և Արամին հանձնեց ոմն Գագոբերտո Գարսիայի, որը նույնությամբ կրկնեց արարողակարգը և թանկագին հյուրին ծանոթացրեց մեկ այլ մարդու հետ: Այս վերջինին կոչում էին Ուգո ու, քանի որ երիտասարդ էր, պարտադիր չէին համարում սինյոր ավելացնել: Բայց դրացից ոչ Ուգոն էր իրեն վիրավորված զգում, ոչ էլ Արամն էր հետաքրքրված իմանալու նրա լրիվ անուն - ազգանունը, որովհետև, ինչ ճիշտն է՝ ճիշտը, նախկին սինյորների անուններն էլ կարգին չէր մտապահել:

Ուգոն անչար բնավորությամբ մի անհոգ տղա էր: Միջահասակ էր, ամրակազմ, ուներ կարմրաերանգ մաշկ, նեղ ճակատ և մանր աչքեր: Մազերը սև էին, կարծես յուղոտ լինեին կամ թաց, և սովորաբար ետ էին սանրված: Գույնզգույն վերնաշապիկ էր հագնում, փայլուն շավար,

գոտկատեղին կաշվե պատյան ուներ, որի մեջ հպարտորեն պահում էր ատրճանակը: Ոչ մի հարց չտվեց, ոչ մի բան չխոստացավ: Հյուրին նատեղավորեց Չապուլտեպեկ արգելոցից ոչ հեռու, մի բարձրահարկ, աղմկոտ շենքում, որտեղ ամեն տեսակի մարդ ապրում էր, սկսած բազմանդամ, միջինից ցածր եկամուտ ունեցող ընտանիքներից, վերջացրած միայնակ, ամոթը վաղուց կորցրած բալզակատարիք կանանցից, որոնք երբեմն առիթ էին ունենում բողոքելու, որ իրենց անձնական կյանքը ոչ ոքի չի վերաբերվում:

Ենթադրելով, որ Արամը ճանապարհից հոգնած է, Ուգոն որոշեց մենակ թողնել նրան ու կոտրատված անգլերենով մի քանի օգտակար խորհուրդներ տվեց:

- Բնակարանդ շքեղ չի, բայց, յուրա կտանի: Էս թաղամասում ամենուր էժան ռեստորաններ են, սառնարանում էլ ուտելու բան կգտնես, թե էսօր հավես չունես փողոց դուրս գալ: Ահա քեզ գրպանի փող: Բնակիչների հետ խնդիրներ չես ունենա, բայց թե մի բան եղավ՝ զանգիր: Կարող ես ուզածդ բանն անել, բայց թե մտքիդ դնես ուշ ժամի զբոսնել՝ անպայման ինձ հետ:

Ուգոյի օգնությամբ Արամը ձիարշավարան ու հրաձգարան գտավ, բասկետբոլի ակումբ ընդունվեց ու նույնիսկ սկսեց ֆուտբոլ խաղալ: Խաղի նրբությունների չէր տիրապետում, այդ պատճառով նրան ի վերջո դարպասին կանգնեցրին:

Առաջին օրերին Ուգոն շատ օգտակար էր, որովհետև պատասխանատվության մեծ զգացումով էր մոտենում իր աշխատանքին: Բայց մեկ շաբաթ էլ չէր անցել՝ սկսեց ազդել Արամի նյարդերին: Ոչ մի վայրկյան մենակ չէր թողնում նրան ու չնչին կասկածի դեպքում այնպես էր սպառնագին աչքերը չռում, կարծես պատրաստվում էր պատերազմել ամբողջ Մեխիկոյի դեմ: Օրվա ընթացքում, երբ Արամն այնուամենայնիվ մենակ էր մնում, Ուգոն չէր զլանում զանգահարել ու տեղեկանալ, թե արդյո՞ք ամեն բան կարգին է, ու կարծես թքած ուներ, որ իր խնամքին հանձնված երիտասարդին խանգարում է սնվել, սափրվել կամ մեկ այլ գործողու-

թյուն կատարել, որը մարդ հնուց սովորություն ունի անել, երբ մեռնակ է: Արամը գրեթե չէր տիրապետում իսպաներենին, մի քանի կարևոր դարձվածքներ էր առայժմ սերտել, իսկ նրա անգլերեն լեզվով արած նրբակիրթ ակնարկներն էլ Ուզոն չհասկացավ: Այսպիսով Արամի մոտ այնպիսի տպավորություն ձևավորվեց, որ Ուզոն ցածր մտավոր կարողություն ունեցող շարքային ավագակ է, որին հիմնականում անշնորհակալ սև աշխատանք են հանձնարարում: Մի փոքրիկ դեպք հաստատեց նրա կասկածները:

Մի անգամ Արամը հանգիստ զբոսնում էր Չապուլտեպեկի Մահմատա Գանդի ծառուղով, երբ նրան մի մարդ մոտեցավ ու ծխախոտ խնդրեց: Միջին մեքսիկացու և թափառաշրջիկ մուրացկանի միջև գտնվող մի անլվա, ճպռոտ արարած էր, որն իր մարմնի տարբեր մասերը քորելու գարշելի սովորությունն ուներ, հանդգնորեն փայլող ընչաքաղց աչքեր, սված բորենու հայացք, իսկ շրջապատին վերաբերվում էր որպես կթու հաստատության, որը պարտավոր էր ժամանակ առ ժամանակ անհրաժեշտ իրերով մատակարարել իրեն: Արամը չէր ծխում, բայց անձանոթը գրանիտի պես ամուր երես ուներ, իսկ այդպիսի մարդիկ սովորություն չունեն շուտ բաց թողնել իրենց զոհերին: Բնավորությամբ նրանք տիզ են, էությամբ՝ ճահիճ, իսկ ճանկերի կառչունությամբ կարող են չափվել միջազգային մրցույթում հաղթած մայիսյան բզեզի հետ անգամ: Արամը զարմացած էր քրջերի մեջ պատասպարված մարդու տարօրինակ վարքից, բայց շուտով հասկացավ, որ իրենից արդեն ծխախոտի փոխարեն դրամ են խնդրում: Սկզբունքորեն դեմ չէր օգնել, ու թեև ինչ որ անհասկանալի զգացողությունից տհաճորեն ճնշվում էր, ձեռքն ինքնաբերաբար գրպանը տարավ: Գրանիտե դեմքը փոխեց իր արտահայտությունը, գայլաբար պսպղացող աչքերն իրենց փայլատակման գազաթնակետին հասան, բայց Արամը լոկ մեկ ակնթարթ կարողացավ տեսնել ու ենթագիտակցաբար հասկանալ, որ այս անգամ թերևս գործ ունի վտանգավոր արարածի հետ: Ուզոն, որ մի քանի վայրկյանով հեռացել էր կրպակից գնումներ կատարելու, ձեռքի գույգ պաղպաղակներով սպի-

տակեցրեց գրանիտե դեմքի մուգ գույնը, իսկ ճառոտ աչքերին ստիպեց կորչել կեղտոտ և սև կոպերի տակ: Պատկերը սրանով չավարտվեց: Մեքսիկացին մի քանի վարպետ հարվածներով գետին տապալեց՝ ծխախոտ, այնուհետև դրամ խնդրող անծանոթ քաղաքացուն, մի ձեռքով բռնեց մազերից, իսկ մյուսով ատրճանակը դեմ տվեց նրա քունքին:

- Ուշադիր նայիր,- սպառնազին ասաց նա,- եթե մեկ անգամ էլ մոտ գաս ու ոչ թե ծխախոտ խնդրես նրանից, այլ թեկուզ հարցնես ժամը քանիսն է, մայրդ այդ օրը անչափ կուրախանա, որ վերջապես ազատվեց քեզանից:

Կարող է զարմանալի թվալ, բայց պնդերես մեքսիկացին չառարկեց, չփորձեց արդարանալ, որ ոչ մի վատ մտադրություն չուներ ու եթե չէին ցանկանում օգնել, ինքը կթողներ կզնար: Թվում էր մի փոքր էլ ու նա շնորհակալություն կհայտնի հյուրասիրած պաղպաղակի համար:

Այդ միջադեպից հետո Արամի և Ուգոյի միջև վեճի պես մի բան տեղի ունեցավ:

- Պետք չէր մարդուն այդքան ստորացնել,- վրդովված ասաց Արամը,- ես նրան մի քանի պես կտայի ու նա կհեռանար:

Եթե Արամը վրդովվել էր Ուգոյի արարքից, Ուգոն էլ վրդովվեց Արամի ասածից:

- Տեսա՞ր ինչ կար ձեռքերի մեջ: Ծալովի դանակ էր, ու հաստատ կծակեր փորդ, եթե համոզված լիներ, որ փող կա գրպանումդ:

Արամը չառարկեց, բայց այդ դեպքը Ուգոյին խիստ զցեց նրա աչքից:

Հետզհետե Ուգոն սկսեց գրեթե ատելի դառնալ, որովհետև պարտադրված երևույթ էր, ով Արամի կարծիքով խանգարում էր լիարժեք զգալ ազատության քաղցրությունը: Ուր գնար՝ հավատարիմ թիկնապահը ստվերի պես հետևում էր նրան: Ձիարշավարանում ձի էր քշում, հրաձգարանում՝ հղկում կրակելու հմտությունը, բասկետբոլի սրահում՝ խաղարկող էր (Արամը՝ կենտրոնական) ու նույնիսկ բակում ֆուտբոլ խաղալիս, որտեղ Արամ - դարպասապահի փառքը ժամ առ ժամ աճում

էր, ամենահաս Ուզոն որպէս եզրային ծվատում էր հակառակորդի կուռ պաշտպանությունը:

Անցավ մի քանի շաբաթ: Արամն արդէն այնքան էլ ծանր չէր տանում թիկնապահի դայակությունները ու թէև համոզում էր ինքն իրեն, որ նախկինի պէս շարունակում է ողջ ուժով ատել նրան, սովորել էր նրաներկայությամբ: Կարծիքն էլ էր հասցրել փոխել: Ամենօրյա շփումը ի վերջո ցույց տվեց, որ Ուզոն բնավ սև աշխատանք կատարող շարքային հանցագործ չէ:

Մի անգամ, երբ մեր պատմության գլխավոր հերոսն իր նոր ընկերների հետ հաճելի ժամանակ էր անցկացնում Մեխիկոյի բար - սրճարաններից մեկում, իսկ Ուզոն, հանգամանքների բերումով քիչ առաջ լքել էր այդ հաստատությունը, Արամը առիթ ունեցավ ծանոթանալու Լորենտա Ֆլորես անունով մի գեղեցիկ ուսանողուհու հետ: Լորենտան մի անձնավորություն էր, որի նկատմամբ Ուզոն ամենաքնքուշ զգացմունքներ էր տածում, բայց աղջիկն անտարբեր էր մեր պատմության երկրորդ պլանի հե-

րոսի նկատմամբ ու եթե լիովին անկեղծ լինենք, գործը երբեմն արհամարհանքի էլ էր հասնում: Այդ տհաճ արտահայտման ձևը, որն այս դեպքում Ուզոյի սրճարանը լքելու միակ պատճառն էր հանդիսացել, մի փոքր հունից հանել էր Արամին, ու նա անթաքույց զարմանքով էր նայում Ռամոն Բարբադիլյոյին և Մարտին Վիլալբային, նրանց ընդհանուր ընկերներին, որոնք այդ օրը նույնպես սրճարանում էին՝ նույն սեղանի շուրջը, և թեթևամիտ ծիծաղով էին արձագանքել Լորետայի կոպտությանն էլ, Ուզոյի ոտնահարված արժանապատվության դրսևորմանն էլ: Հավանաբար դա մի տեսարան էր, որը որոշակի պարբերականությամբ կրկնվելու սովորություն ուներ, բայց Արամն այդ մասին անտեղյակ էր, ուստի վատ տրամադրվեց աղջկա նկատմամբ, որի արարքը, իր արդարամիտ պատանեկան մտածելակերպով, որպես լրբության գազաթնակետ գնահատեց: «Փալասի մեկն է այդ Ուզոն,- մտածեց նա,- թափփուկների հետ գործ ունենալիս է միայն քաջ կտրում: Եթե այս լիրբն իմ ընկերուհին լիներ, այնպես կապտակեի, որ ձայնը Սպիտակ Տանն էլ կլսեին»: Ահա թե ուր կարող է մարդուն հասցնել վրդովմունքը: Լորետան բնավ Ուզոյի ընկերուհին չէր, բացի այդ, եթե իրերին նայելու լինենք ԱՄՆ քաղաքացու ազատատենչ տեսանկյունից, ոչ մեկն իրավունք չունի ապտակելու մյուսին, իսկ եթե վերջինս ինչ որ հարցում չափն անցել է, օրենք կա, ոստիկան կա...

- Սինյորիտա Ֆլորես...

- Կարելի է պարզապես Լորետա ու առանց ձևեր թափելու, սինյոր Բարբադիլյոն և սինյոր Վիլալբան կհաստատեն իմ խոսքերը, միսթր Հարիզան:

Լորետան այնպիսի վարպետությամբ ընդհատեց Արամին, ու այնպիսի շեշտված արհամարհանքով արտասանեց «սինյոր» և «միսթր» քաղաքավարի դիմելաձևերը, կարծես ոչ թե համալսարանի պատմական ֆակուլտետի ուսանողուհի էր, այլ սոփեստ ուղղվածության փիլիսոփա, որը կարող է ուզածդ չնչին խաղաքարտը հաղթաթղթի վերածել:

Ռամոնը և Մարտինը Լորետայի խոսքի վրա ողջ ուժով փղկնձացին, ապա ծիծաղի միջից ընկերավարի ներողամտություն հայցեցին Արամից, որը, պետք է ասել, կատարյալ շփոթության մեջ էր:

Նայելով Լորետայի թխամաշկ, գանգրագարդ գեղեցիկ դեմքին և սև կրակոտ աչքերին, Արամը հասկացավ, որ մի փոքր էլ՝ ու ինքն էլ կարող է կիսել Ուգոյի ճակատագիրը: Ջրնգուն ապտակ հասցնելու գաղափարը փոշիացավ նրա ուղեղի անթիվ ծալքերի մեջ, կարծես երբեք գոյություն չէր ունեցել:

- Սովոր չես մեր սիրահարների տեսարաններին,- աչքով արեց Ռամոնը:- Հաջորդ անգամ ավելի պակաս կվրդովվես, երրորդից սկսած կգերադասես զվարճանալ, իսկ դրանից հետո պարզապես կդադարես ուշադրություն դարձնել...

- Սիրահարներ,- գեղեցիկ բռնածավոր օձի պես ֆշշացրեց Լորետան,- քո կատակը կարող է հավակնել պետական մրցանակի:

- Այդ ո՞ւր, Արամ,- զարմանքով հարցրեց Մարտինը:

- Ես պետք է գտնեմ Ուգոյին:

- Նստիր տեղդ, հիմա նա գնդակի պես սուրում է Մեխիկոյի փողոցներով և ֆիզիկայի օրենքներին ենթակվող ոչ մի ուժ չի կարող կանգնեցնել, առավել ևս՝ հետ բերել նրան:

- Նստիր, նստիր,- Ռամոնը Արամի ուսերից բռնելով տեղը նստացրեց, բայց ամերիկացին շարունակում էր երկմտանքի մեջ մնալ:

- Հիմա դու պարտավոր ես բացատրություն տալ, Լորետա,- կեղծ բարկությամբ ասաց Ռամոնը,- այլապես մենք քեզ կպատժենք, իսկ որպես պատիժ ետ կվերադարձնենք Ուգոյին, որը պնդերեստրեն կսկսի խնդրել քեզ, որ իր հետ պարես:

Հռիռոցին մասնակցեց նաև Լորետան, Արամի դեմքին նույնպես ծիծաղի պես մի բան գծագրվեց:

- Արի պարենք:

Լորենտայի առաջարկն այնքան սրտաբուխ էր և անկեղծ, որ Արամն իր մեջ ուժ չգտավ մերժելու նրան: Իրոք դժվար է մերժել, երբ զույգ գեղեցիկ աչքեր իրենց ողջ հմայքով ձեզ են նայում:

Լորենտան ցածրահասակ չէր, բայց Արամի կողքին թզուկ էր թվում: Այնուամենայնիվ պարը ստացվեց, ոմանք նույնիսկ կարծիք արտահայտեցին, որ շատ համակրելի պարային զույգ է: Պարը Արամի ամենաուժեղ կողմը չէր, բայց նա ինչպես հարկն է տանում էր աղջկան իր ետևից, իսկ վերջինս գեղեցիկ շարժումներով թռվում էր նրա շուրջը ու ձեռքից բռնվելով պտտվում:

- Պաշտում եմ պարելը,- ասաց Լորենտան,- արի հաջորդն էլ պարենք:

- Եթե այդքան սիրում ես, կարող էիր Ուգոյին էլ չմերժել...

- ...եթե նա երկրորդ իմաստ չվերագրեր պարին ու մոր ստինքներից բռնի կտրված սովալուկ հորթի պես աչքերը վրաս չչռեր:

Այդ պահին Ռամոնը մոտեցավ նրանց:

- Մենք Մարտինի հետ պետք է ինստիտուտ գնանք: Սեդանի հաշիվը փակված է, կհանդիպենք երեկոյան՝ բասկետբոլի սրահում: Լորենտա, հուսով եմ դու էլ կգաս մեզ երկրպագելու:

Արամը և Լորենտան երկար չմնացին սրճարանում, բայց կան կարճ ժամանակահատվածներ, որոնք ավելի բեղմնավոր են: Արամն այդ օրը չգնաց բասկետբոլ խաղալու, Լորենտան՝ երկրպագելու: Մինյորիտա Ֆլորեսը և միսթր Հարիգանը պայմանավորվեցին այցելել Չապուլտեպեկի արգելոց, որպեսզի տեսնեն Մարդաբանական թանգարանի ցուցադրանմուշները:

Նույն օրը երեկոյան Արամը հագավ իր տոնական զգեստները, պատասխանելով Ուգոյի զանգին՝ ասաց, որ ամեն ինչ կարգին է, և ուղևորվեց մետրոյի Սիվիլա կայարան, որտեղից Չապուլտեպեկ՝ մեկ կանգառ էր: Այստեղ նա սպասեց Լորենտային, որը հարաբերական վաղ ներկայացավ ժամադրավայր, ընդհանուր առմամբ ստիպելով սպասել քառորդ ժամից ոչ ավելի:

- Եթե դեմ չես՝ մի փոքր զբոսնենք,- ասաց Լորենտան:

Դե իհարկե Արամը դեմ չէր: Տասնյոթ տարեկան պատանին քսաներկու տարեկան աղջկա համար այնքան էլ հարմար զույգ չէ, բայց ինչ ուզում եք ասեք, գեղեցիկ աղջիկը մնում է գեղեցիկ աղջիկ:

- Երկու անգամ զբոսնել եմ այստեղ, բայց թանգարան չմտանք:

- Ուզոյի հետ, այնպես չէ՞,- ասաց Լորենտան և ծիծաղեց:

Արամը փորձող հայացքով նայեց նրան:

- Ինչո՞ւ չես հավանում նրան: Ուզոն վատ տղա չի...

- Ում վրա մատս դնեմ՝ կհավանես ու կամուսնանաս:

- Խնդրեմ, բոլորի հետ էլ պատրաստ եմ ամուսնանալ:

- Անպետքի մեկը... - Լորենտան ձևացրեց, իբր ուզում է ապտակել Արամին:

Քառորդ ժամ քայլեցին ծառուղով: Օդը թթվածնով հարուստ էր, իսկ ծառերի սաղարթները պաշտպանում էին նրանց Մեխիկոյի կիզիչ արևից:

Արամը Լորենտայից հետաքրքիր տեղեկություններ իմացավ արգելոցի մասին:

Ացտեկների ժամանակներից, երբ Մեխիկոն դեռ Տենոչտիտլան էր կոչվում, Չապուլտեպեկը ջրանցույցի և հողաթմբի միջոցով կապվում էր մայրաքաղաքի հետ և հանդիսանում էր ացտեկ տիրակալների ամառային հանգստավայրը: Հենց այստեղ էր Մոնթեսուման ունկնդրություն տվել իսպանացի կոնկիստադոր Կորտեսին, որն ի վերջո գրավել ու հողին էր հավասարեցրել Տենոչտիտլանը, իսկ Մոնթեսումային՝ սպանել: Սակայն թագավորի գանձերը գտնել չէր հաջողվել: Արի հնդկացիները մինչև վերջին մարդը տանջամահ էին եղել, բայց հրաժարվել էին աստվի նվաճողներին ասել, թե որտեղ է թաղված առասպելական գանձը: Տենոչտիտլանի փոխարեն իսպանացիները կառուցեցին Մեխիկոն, իսկ Չապուլտեպեկը, ինչպես որ կար՝ այնպես էլ մնաց: Ացտեկների լեզվով այն նշանակում է «մորեխների բլրի վրա»:

Արամն առաջին անգամ էր լսում Տենոչտիտլանի, Մոնթեսումայի և նրանց կործանման պատճառ դարձած Կորտեսի մասին, ու ջանում էր

այդ ոչ այնքան պատվաբեր անտեղյակությունը քողարկել խորհմաստ տեսքով ու հազվադեպ տրվող հարցերով, որոնք նրան անչափ խելացի էին թվում: Հանկարծ Լորետան ասաց:

- Իսկ գիտե՞ս ինչու է Ուոգն քեզ երկար ման տվել Չապուլտեպեկի ծառուղիներով, բայց թանգարանի դռների մոտ հասնելուն պես՝ ետ դարձրել:

Արամը անտարբեր թոթվեց ուսերը:

- Հավանաբար չի հետաքրքրվում Մեքսիկայի պատմությամբ, որովհետև քեզ պես պատմության ֆակուլտետի ուսանող չէ:

- Հետաքրքրվում է, ու այն էլ ինչպե՞ս... Լա՛վ, շատ չեմ տանջի քեզ, իմացիր ուրեմն, քո կտրիճ թիկնապահը, որն իրականում մի ռոմանտիկ խելառ է, լրջորեն մտադիր է հայտնաբերել Մոնթեսումայի գանձերը: Իսկ թանգարան չի առաջարկել միասին այցելել, որովհետև չի ցանկացել, որ իմանաս իր գաղտնիքը:

Արամն անտարբեր ընդունեց մի բացահայտում, որն ըստ Լորետայի ծիծաղելիության աստիճան լրջացած դեմքի, պետք է ցնցող տպավորություն գործեր:

- Իսկ ի՞նչ գումարների մասին է խոսքը, մեկ կամ երկու միլիոն դոլա՞ր:

- Աստված իմ... - թևաթափ բացականչեց Լորետան - ... ո՛չ, մարդը չի կարող այդքան ապուշ լինել, դու հավանաբար որոշել ես գժվացնել ինձ:

Արամը հասկացավ, որ վրիպում է թույլ տվել, բայց գլխի չընկավ, գանձին ավե՞լ արժեք է վերագրել, թե՞ պակաս:

- Իսկ ինչպիսի՞ն է ոսկին գտնելու հավանականությունը,- հարցրեց նա:

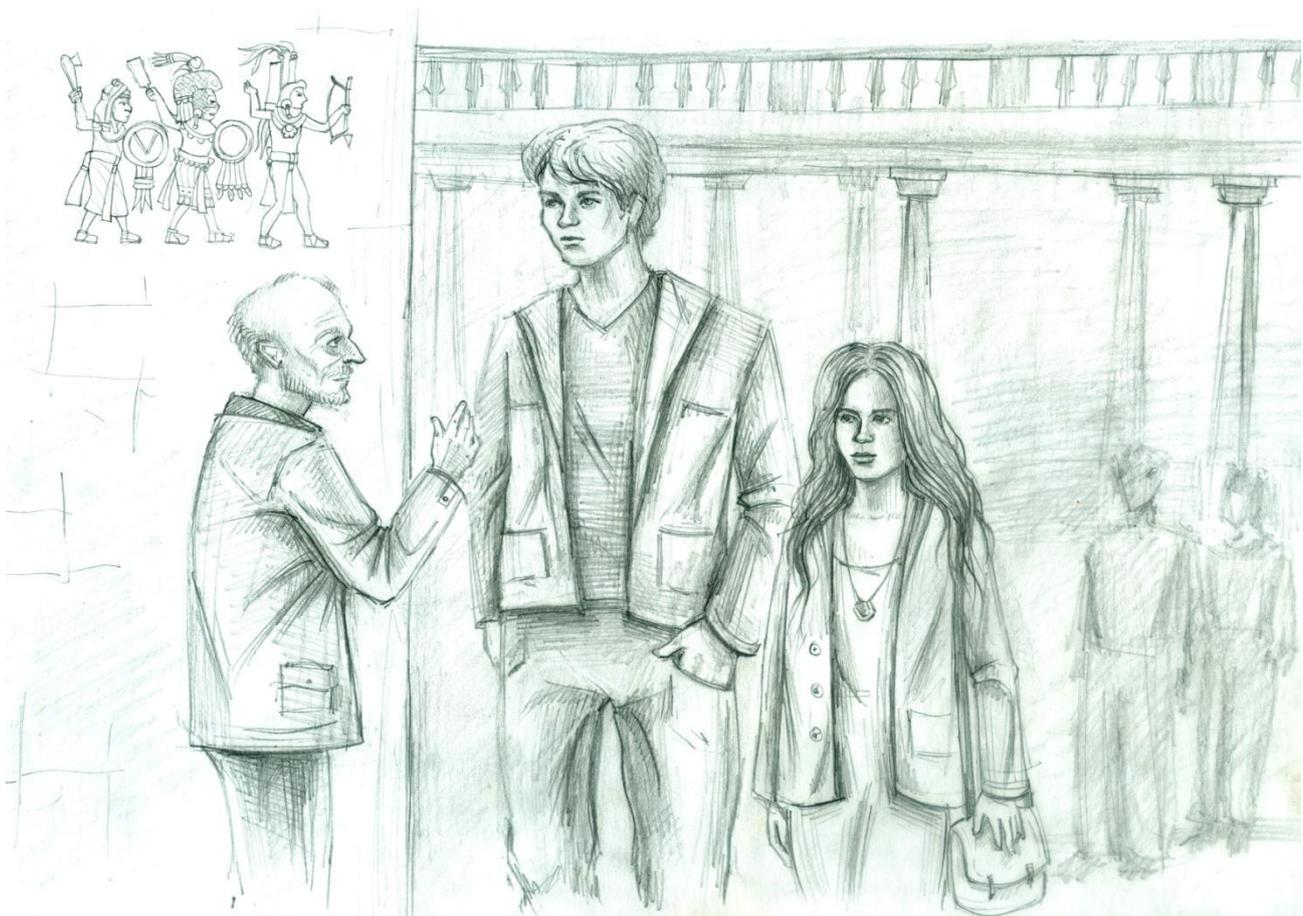
Լորետան քիչ մնաց լաց լինի:

- Չրո: Այն արդեն հինգ հարյուր տարի է այն փնտրում են ու հավանաբար երկու անգամ ավել գումար են վատնել, քան գանձի արժեքը կլիներ:

Արամն ուզում էր հարցնել, թե որքան է փնտրման աշխատանքների վրա ծախսել Ուզոն, բայց մտածեց, որ չարժե:

- Լավ, իսկ ինչո՞ւ Ուզոն պետք է գաղտնիք պահեր ինձանից ու ի՞նչ գաղտնիք է դա, եթե այդ մասին մեկից ավելի մարդ գիտե... Չի՞ նեղանա, եթե իմանա:

- Ուզոն իր գաղտնիքն ինձ բացահայտել է, որպես իր անշեջ սիրո անառարկելի ապացույց: Հետագայում իմացա, որ քո կտրիճ թիկնապահը ժամանակ առ ժամանակ անկեղծանալու անգուսպ պահանջ է զգում ու իր գաղտնիքը հայտնում է նաև նրանց, ում այդ պահին իր մտերիմ բարեկամն է համարում: Այլ կերպ ասած, Մարտինն ու Ռամոն էլ գիտեն ացտեկների ոսկու մասին, բայց մենք համերաշխորեն ձևացնում ենք, որ անտեղյակ ենք մեկս մյուսիցս:

Արամը և Լորետան երկար թափառեցին անհամար ծառուղիներով, հասան Չապուլտեպեկի Լիճ, որտեղից Լորետայի առաջարկով ճանապարհը շարունակեցին նավակով: Նրա հետ գրույցներից Արամն իմա-

ցավ, որ Ուզոն նույնպես ուսանող է եղել, Լորենտայի հետ միասին սովորել է նույն խմբում, բայց տարվելով իր անհամար մոլութուններից մեկով՝ թողել է ուսումն էլ՝ Լորենտային էլ:

- Ուսանողական կյանքը նա սկսեց սիրո խոստովանությամբ ու մինչ անփորձ աղջիկը մտորում էր, քո ներկայիս թիկնապահն ազատեց նրան այդ ոչ դյուրին հոգսից, քանի որ ապրելով մի փոքր ևս գտավ, որ իր կույունը նկարչությունն է, և անհետ կորավ Մեքսիկայի խուլ գյուղերից մեկում, որպեսզի լեռների ու կակտուսների կուսական միջավայրում հղկի նկարչի իր վարպետությունը:

- Ի՞նչ, Ուզոն նկարո՞ւմ է:

- Հիմա՝ ոչ, բայց մի ժամանակ համոզված էր, որ մթագնելու է Պիկատոյի փառքը ու ոչ մի բան, ներառյալ իր չգնահատված ու չվաճառված բոլոր նկարները, չկարողացան նրան ետ պահել այդ մտքից՝ մինչև որ տարվեց արևելյան մարտարվեստներով:

- Մի անգամ նա ոտքով այնպես հարվածեց...

- Կատարելով ֆիզիկական բարդ վարժություններ, ժամանակ առ ժամանակ փոխելով ուսուցիչ վարպետներին ու դրանց արանքում երբեմն հիշելով մի աղջկա, որին իբր սիրում է, երբեմնի հեղափոխական նկարիչն այնքան առաջ գնաց իր նոր մոլության մեջ, որ հեշտությամբ գլուխ էր հանում ուզածդ մրցակցից, որը երբևէ մարտական արվեստներով չի հետաքրքրվել: Սակայն պատրաստված մրցակիցների հետ եղած դժվարությունները, գումարած՝ Բրյուս Լիին հասնելու անկարողության գիտակցությամբ պայմանավորված հուսահատության թաքուն դրսևորումները, մեր հերոսին ենթագիտակցորեն դրդեցին նոր հոբբիներ փնտրել:

- Անցյալ շաբաթ միասին կինոթատրոն գնացինք...

- Շառլինի վանքի մասին էր, այնպես չէ՞: Մի անգամ, նրա հազարերորդ հրավերքից հետո, միմիայն այն բանի համար, որ գոնե այդ ձևով գլուխս ազատեմ նրա ավանակային համառ հետապնդումներից, ընկերակցեցի նրան: Նման պարզունակ ֆիլմ կյանքումս տեսած չկայի:

Վանքի սափրագլուխ հոգևորականները, բոլորն էլ մի - մի կրակի կտորներ, մեծ մեղք էին համարում սպանությունը ու նույնիսկ զգույշ էին ոտքները գետնին դնում, որպեսզի հանկարծ որևէ միջատի չտրորեն, բայց չար և անսիրտ մարդկանց հանդիպելիս՝ մահվան դուռն էին հասցնում վերջիններիս, ապա և ապաշխարում և թողություն խնդրում ամենակարող Բուրդայից: Այդ բուսակեր, բարեպաշտ և արիասիրտ հոգևորականները, որոնք հագներից վառ դեղին զգեստներ ունեին, իսկ ձեռքներից ծանր մահակ, համարձակորեն մարտի էին բռնվում մեկից ավելի հակառակորդների հետ, և Խիզախության զարմանահրաշ պատկերներ արարում: Սակայն ինձ անհասկանալի մնաց՝ երբ նույն վանականը կռվում էր ավելի վարպետ երկուսի հետ, նեղն ընկնում, կորցնում զենքը, բայց հենց այդ պահից սկսած փոխակերպվում, ու դատարկ ձեռքերով ավելի հաջող գործում, քան մինչ այդ զենքը ձեռքին:

- Ուզոն նաև լավ բասկետբոլ է խաղում և սոքեր:

- Բասկետբոլը, ֆուտբոլը և Լորեստան, ցավոք, վերջինն՝ ավելի շուտ բարեբախտաբար, նրա մոլությունների մեջ չեն մտնում: Ֆուտբոլի և բասկետբոլի մասին նա մտաբերում է, երբ խաղալու տրամադրություն է ունենում, իսկ Լորեստային հիշում է պատահաբար, որից հետո նրա հիշողության այդ հատվածի համար պատասխանատու բջիջը երկար ժամանակով շարքից դուրս է գալիս:

- Իսկ դու երևում է այնքան էլ անտարբեր չես նրա նկատմամբ:

- Փրկարար հոբբին, որ ստիպեց ռոմանտիկ խելառին մոռանալ մարտական արվեստներում կրած խայտառակ անհաջողությունը, նոր ձևավորած համոզմունքն էր առ այն, որ ֆուտբոլի վրա խաղադրույքներ կատարելով հնարավոր է մեծ կարողություններ դիզել:

- Մորեղբայր Դեսմոնդն ինձ արգելում է այդ մասին մտածելն իսկ:

- Թալանվելով մինչև վերջին թելը ու Կրեստսի նման հարուստ լինելու փոխարեն դառնալով Հոբբի պես աղքատ, Ուզոն բնական զզվանք զգաց նյութական աշխարհի նկատմամբ, ինչը և նպաստեց հոգևոր կյանք սկսելուն, որն ընդհանուր առմամբ տևեց մեկ տարի և ընդմիջվեց միայն

մեկ անգամ, երբ նրա հիշողության վերը նշվածի համար պատասխանատու բջիջը երջանիկ պատահականությամբ երեք օր շարունակ անխափան աշխատեց:

- Ցանկանում էր, որ իր ընկերուհի^օն լինես, թե^օ էլի պարելու էր հրավիրում:

- Ուզոն ծնկաչոք աղերսում էր, որ իր կինը դառնամ, հետո գնաց մատանի առնելու, բայց հին փիլիսոփաներն ու հոգևոր առաջնորդները խելքի բերեցին նրան ու նա կրկին հեռացավ աշխարհից, որպեսզի խորասուզվի հինավուրց գրքերի ու կրոնական ուղղությունների անսահման օվկիանոսում:

- Հուսով եմ շատ չես մեղադրում նրան: Ամուսնությունը լուրջ բան է:

- Կարդալով խելացնորության աստիճան շատ, ուսումնասիրելով Արիստոտելի երկերն ու Պլատոնի երկխոսությունները, գնահատելով հատկապես վերջինիս «Հանրապետությունը», որը նրա մեջ մասշտաբային մտածելակերպի հանդեպ խորը հիացմունք էր առաջ բերել, Ուզոն մի վերջին հայացք գցեց հնդկական վեդաների և Քրիստոսի ուսմունքի վրա, ինքնաարդարացման նպատակով վկայակոչեց մատաղ տարիքը և Նախախնամությունից թույլտվություն ստացավ աշխարհ վերադառնալ:

- Դեռ շա՞տ կա: Արդեն ափ ենք հասնում:

- Մնաց մեկը, վերջինը, դրա մասին դու գիտես՝ ացտեկների ոսկին:

Մեխիկոյի Մարդաբանական թանգարանն իր քսաներեք ցուցադրվող սրահներով մի տպավորիչ կառույց էր, որի ներքին բակը երիզում էին արհեստական լճակը և հանրահայտ սյունազարդ ծածկը, որի կողերից ջուրը գեղեցիկ ցայտերով գահավիժում էր ներքև: Շենքը շրջապատված էր այգիներով, որտեղ ժամանակ առ ժամանակ նույնպես ցուցահանդեսներ էին կազմակերպվում: Ընդհանուր առմամբ թանգարանն ութ հեկտար տարածք էր զբաղեցնում, որի գրեթե կեսը բացօթյա էր՝ ներառյալ կենտրոնական բակը:

Կարմրամաշկ փետրազարդ մարդկանց խրտվիլակները, որոնք գրեթե բոլոր սրահներում ծիծաղելի լրջությամբ դիմավորում էին

այցելուներին, ժպիտ էին առաջացնում Արամի դեմքին, բայց երբ իմացավ այդ մարդկանց ռազմաշունչ բնույթի մասին ու հանդիպեց ծիսական հսկա առարկաների, որոնց վրա տասնյակ հազար մարդկանց էին զոհաբերել, մի փոքր զգաստացավ:

- Տարբեր ցեղախմբերի մոտ զոհաբերությունները տարբեր բնույթի են եղել,- բացատրեց Լորենտան,- ացտեկներն, օրինակ, գերի ռազմիկներին աստվածներին են նվիրաբերել մասսայաբար: Կորտեսի զինակից Բեռնալ Դիասը հարյուր հազար գանգ էր հաշվել մեհյաններից մեկում: Մայաների մոտ մարդկային զոհաբերությունը հազվադեպ է եղել: Այն համարվել է պատվավոր մահ և գերի ընկած ռազմիկն իր ցանկությամբ է մեհյան բարձրացել, վախկոտ զինվորի կյանքը աստվածներին պետք չէր:

- Լորենտա, իսկ ո՞ր սրահում է պահվում ացտեկների ոսկին, այսինքն...

- Ցանկանում էիր ասել, թե որ սրահն այցելելուց հետո է Ուզոն որոշել հայտնաբերել Մոնթեսումայի գանձե՞րը: Արի դիմենք ուղևորին, նա մեզ ամեն ինչ կբացատրի:

Ուղևորը, Բալտասար Ռոմերո Մորալեսը, տարիների ծանրության տակ կքած մի զառամյալ ծերուկ էր, որը վաղուց կորցրել էր իր բոլոր մազերը, վատ էր տեսնում, է՛լ ավելի վատ` լսում, և, առհասարակ, ներքին օրգաններից որևէ մեկի խափանման պատճառով ուզածդ պահի կարող էր հրաժեշտ տալ կյանքին: Սինյոր Մորալեսը խոշոր գիտնական էր, իր ողջ կյանքը նվիրել էր գիտությանը և երբեք ամուսնացած չէր եղել: Կար ժամանակ, երբ հակառակ սեռը նրան հետաքրքիր տղամարդ էր համարում և քիչ չէր այն բարետես կանանց թիվը, որոնք երջանիկ կլինեին նրա կյանքի ընկերուհին դառնալ: Սակայն Բալտասար Ռոմերոն այդպես էլ ժամանակ չգտավ նրանցից որևէ մեկով տարվելու և նրա անձնական կյանքը պատահական սիրուհիների հետ հազվադեպ հանդիպումներից այն կողմ երբեք չանցավ: Ասենք, մեկ անգամ, երբ արդեն քառասունին մոտ էր, մազ էր մնացել, որ հրաժեշտ տա ամուրիի կարգավիճա-

կին, բայց մի հազվագյուտ գիրք, որն ըստ իշխող կարծիքի առհավետ կորսված էր համարվում, գամեց նրան գրադարանի սեղանին ու նա չներկայացավ վճռական ժամադրությանը: Գրադարանից դուրս եկավ իր հետ տանելով անգին գանձը, տվյալ ու հաջորդ երեք գիշերներն անցկացրեց նրա հետ, որից հետո իր ամուսնանացած լինելու պատկերը հեռավոր և անճշմարտանման ուրվական թվաց նրան: Բալտասար Ռամերո Մորալեսի մասին ընդունված էր ասել, որ նա գիտի ամեն ինչ կամ գրեթե ամեն ինչ, որն ի վերջո նույն բանն է: Իր բեղմնավոր կյանքի ընթացքում ղեկավարեց Մեքսիկայի բոլոր խոշոր պատմական հաստատությունները, դաստիարակեց տաղանդավոր գիտնականների մի քանի սերունդ, իսկ երբ հասավ կյանքի մայրամուտին, սիրտն ուզեց ուղևոր լինել: Սինյոր Մորալեսի ցանկությունը հարգվեց: Ծեր գիտնականի համար հաճելի էր շփվել մարդկանց հետ ու պատասխանել նրանց հարցերին: Նոր զբաղմունքը նրան թույլ էր տալիս հարազատ միջավայրում գտնվել, իսկ այցելուները, որոնց մեջ օրվա ընթացքում անպայման պատահում էին մի քանիսը, որոնք ցանկանում էին փայլել իրենց «խորը գիտելիքներով», զվարճացնում էին նրան:

Արամը և Լորետան մոտեցան զբոսաշրջիկների խմբին, որոնց ծեր գիտնականը պտտեցնում էր թանգարանի բազմաթիվ սրահներով ու քար լռության մեջ դուրս հորդում իր պատմագիտական մարգարիտները: Սինյոր Մորալեսը բավական լավ էր տիրապետում անգլերենին, այնպես որ, այն մեկ ժամում, որի ընթացքում Արամն առիթ ունեցավ նրա հետ սրահից սրահ շրջել, շատ բան իմացավ Մեքսիկայի մասին: Երիտասարդը զարմանքով տեղեկացավ, որ Կալիֆոռնիան մի ժամանակ Մեքսիկային է պատկանել և ամերիկացիները ուժով են այն խլել, իսկ մինչև ամերիկացիների հետ կռվելը Մեքսիկան ազատագրվել է Իսպանիայից ու նրա պաշտոնական անվանումը Մեքսիկայի Միացյալ Նահանգներ է: Սակայն ավելի շատ խոսվեց մինչիսպանական ներխուժման Մեքսիկայի մասին և դա հենց այն էր, ինչ Արամին բոլորից շատ հետաքրքրում էր: Ծեր գիտնականի զարմանահրաշ պատմությունների շնորհիվ Արամի ե-

րևակայության մեջ կենդանություն էին առնում Էռնան Կորտեսը ու նրա պատմությունը գրի առած Բեռնալ Գիասը, գորավարներ Պեդրո Ալվարադոն և Գոնսալո Սանդովալը, գեղեցկուհի Մալինչեն, որը միառժամանակ Կորտեսի սիրուհին էր և թարգմանչուհին, տոտոնակներն ու տլասկալանցիները, որոնք իսպանացիների դաշնակիցներն էին դարձել, չոլուլացիներն և ացտեկները, որոնք որոշել էին ոչնչացնել հանդուզն նվաճողներին: Մեքսիկայի տարածքում բնակվող ցեղերի, նրանց կենցաղի, անգութ աստվածների և արյունարբու քրմերի մասին պատմելուց հետո գիտնականն անդրադարձավ նաև ոսկուն, որն իր արժեքով չորրորդն էր ացտեկների մոտ ու ավելի էժան էր գնահատվում քան արծաթը և պղինձը:

- Իսկ ի՞նչ եղավ ացտեկների ոսկին,- լրջադեմ հարցրեց Արամը,- անչափ հետաքրքիր կլիներ իմանալ ձեր կարծիքը:

Հարցը բոլորին էլ հետաքրքրում էր: Բալտասար Մորալեսի պատմություններից հետո զբոսաշրջիկների երևակայությունն այն աստիճան էր գրգռվել, որ նրանցից յուրաքանչյուրն ինչ որ չափով երագում էր հայտնաբերել ացտեկների անհետացած գանձերը, և այնքան էլ խելքից հեռու քան չէր համարում այդ:

- Ո՞ր ոսկին նկատի ունեք, երիտասարդ,- իր հերթին հարցրեց ծեր գիտնականը,- Մոնթեսումայի գանձարանի ոսկի՞ն, թե կոնկիստադորների թալանածը, որը նրանք Տրտմության Գիշերը ստիպված եղան թողնել Տենոչտիտլանում:

- Մոնթեսումայի գանձարանն, իհարկե: Ենթադրում եմ, որ կոնկիստադորների թալանածը մեկ կամ երկու միլիոնից չէր անցնում, իսկ դա մի գումար է, որի համար չարժե հինգ հարյուր տարի շարունակ չարչարվել:

Նայելով Արամի ամենագետ տեսքին գիտնականը դժվարությամբ զսպեց ժպիտը:

- Ձեր ասածը վիճելի է, երիտասարդ: Եթե նկատի ունեք ոսկյա առարկաների զուտ քաշը, ապա զուցե շատ սխալված չլինեք: Բայց եթե հաշվի առնենք, որ այդ առարկաներից յուրաքանչյուրը կորսված քաղա-

քակրթության եզակի նմուշ է, ստիպված կլինենք ձեր նշած գումարը հարյուր անգամ ավելացնել:

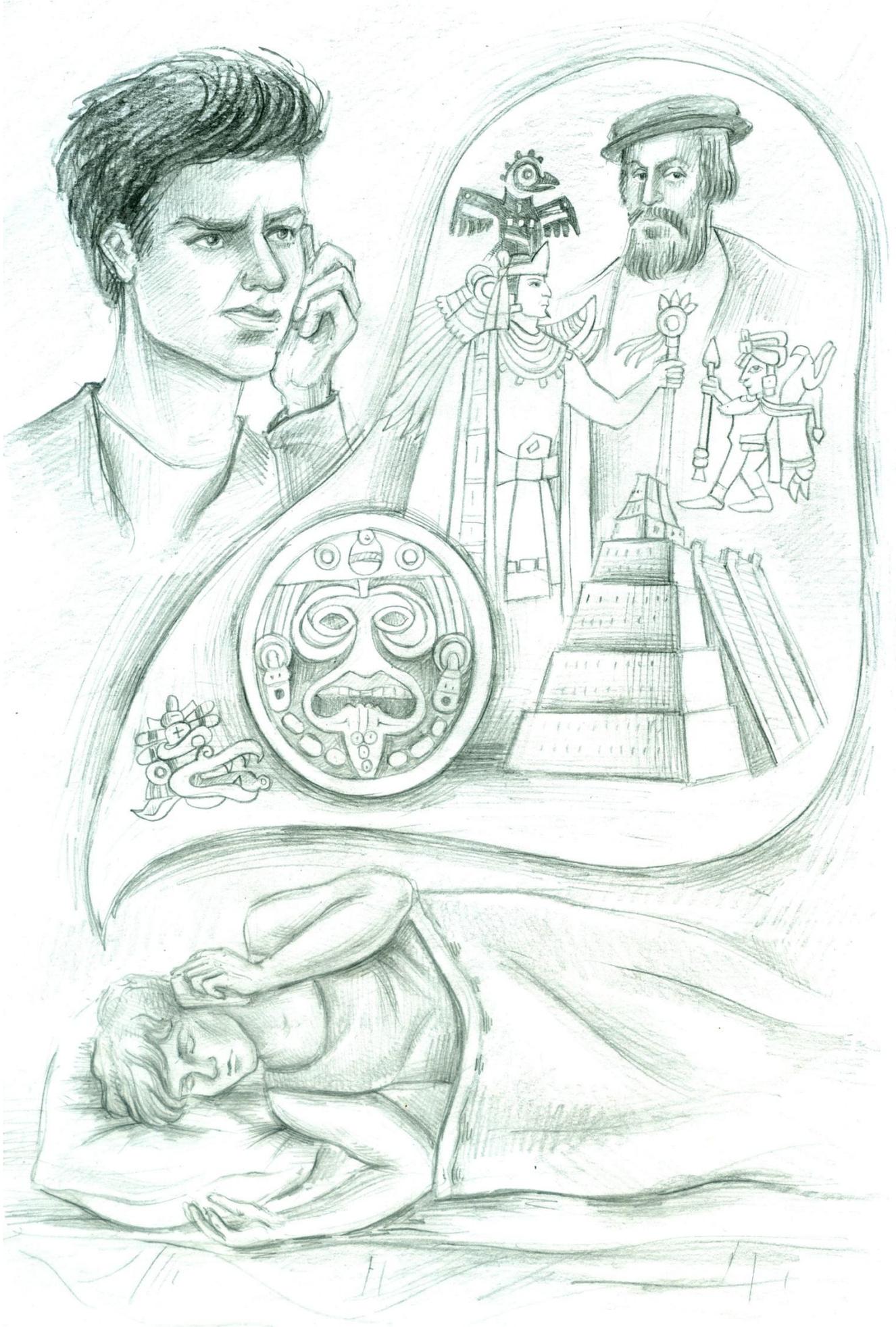
- Իսկ գուցե իսպանացիները ձուլակտորների^օ են վերածել դրանք,- հարցրեց այցելուներից մեկը, անկասկած «խորը գիտելիքների տեր» մի մարդ:

- Չուլակտորների էր վերածվում նավերով Իսպանիա ուղարկվող ոսկին: Տենոչտիտլանում հազարից ավելի կոնկիսկադոր կար և քիչ հավանական է որ, որ հազար հոգին մեկ մարդ դարձած ձուլել էր իր մոտ գտնվող ոսկին, որն իրենից հնդկացիական կուլտուրայի առարկաների բազմություն էր ներկայացնում:

- Այնուամենայնիվ վերադառնանք անհետացած գանձերին: Մի^օ թե այն հավետ կորսված է մարդկության համար:

- Դժվար է ասել: - Գիտնականը մտածկոտ տեսք ընդունեց: - Ետ գրավելով Տենոչտիտլանը՝ Կորտեսը դժոխային տանջանքների ենթարկեց նրանց առաջնորդ Կուաուտեմոկին (Մոնթեսուման արդեն գերված և սպանված էր նրա կողմից) ու ացտեկների առավել երևելի մեծատոհմիկներին: Սարսափելի էին այդ տանջանքները: Երբ ացտեկների ներբանների տակ կրակ վառեցին, Կուաուտեմոկի ազգական Տեոլեպանկեցալը՝ Տլակոպանի տիրակալը, չդիմացավ ու ճչաց: Այնժամ Կուաուտեմոկը քաջալերանքով դիմեց նրան. «Դիմացիր,- ասաց նա,- ինքս էլ հաճույքների տրված չեմ իմ շոգեբաղնիքում»:

Արամը, Լորետան և մյուս այցելուները երկու ժամ շարունակ հարցեր տվեցին սինյոր Մորալեսին, որոնց նա պատասխանեց բարեխղճորեն, առանց շտապելու, իր պատմությունները համեմելով բնագիր մեջբերումներով ու առավել հայտնի պատմաբանների կարծիքների հանրագումարով: Արամի գլխում իսկական խառնաշփոթ էր տիրում: Վերջում արդեն դժվարությամբ էր տարբերում Կորտեսին Մոնթեսումայից, իսկ կորսված գանձերից այնքան կշտացած էր, որ այլևս չէր ցանկանում դրանք հայտնաբերել:

Լորենտային ճանապարհեց ու տուն գալով անկողին գցեց իրեն: Քառորդ ժամ անց արդեն լավում էր նրա խոնավոցը, երբ հեռախոսը օձի կծածի պես սկսեց զրնգալ:

- Որտե՞ղ էիր, գրողը քեզ տանի,- որքան ուժ ունեի բղավեց Ուզոն:

- Թանգարանում Մոնթեսուոմայի գանձերն էինք փնտրում,- քնատ պատասխանեց Արամը ու վայր դրեց լսափողը:

Հաջորդ օրը Ուզոն երկար չէր խաղաղվում:

- Իզուր ես բորբոքվում,- ասաց Արամը:- Իրականում գործերդ դեպի լավն են գնացել: Գիտե՞ս ինչ կասեմ քեզ, Լորենտան անտարբեր չէ քո նկատմամբ:

- Այդ աղջիկն այլևս չի հետաքրքրում ինձ, թեկուզ նրա ոչ անտարբեր լինելը հասնի Իզուրայի Տրիստանի նկատմամբ ոչ անտարբեր լինելուն... Իսկ ինչո՞վ են իմ գործերը դեպի լավը գնացել: Չուտ հետաքրքրության համար եմ հարցնում:

- Դե, ասենք, կարող ես զանգել, ասել, որ խոսելու բան կա, իսկ հետո բացատրություն պահանջել, թե ինչու է նա ինձ հայտնել քո գաղտնիքը: Լորենտան վատ կզգա, կցանկանա ինչ որ կերպ քավել մեղքը, ու կհամաձայնի քեզ հետ պարասրահ գնալ, իսկ թե ինչեր կարող են լինել տղամարդու և կնոջ հետ, երբ նրանք պարում են...

Արամը ամոթխածորեն լռեց: Սկզբունքորեն իր և Լորենտայի պարելու մեջ ոչ մի վատ բան չկար, բայց ացտեկների ոսկու գաղտնիքի բացահայտելուց հետո այն կարող էր բոլորովին այլ կերպ մեկնաբանվել:

- Երբեք չեմ ների նրան: Ինչպե՞ս կարող էր այդքան թեթևամիտ գտնվել... Ի դեպ, չե՞ս անհանգստանում, որ աչքից կրնկնես: Գլուխս կտրեմ, թե պայման դրած չլինի, որ գերեզմանի պես լուռ կմնաս:

Արամն արդեն կապնվել էր Լորենտայի հետ ու կմկմալով խոստովանել, որ ականայից է խոսք թոցրել բերանից, հեռախոսը հանկարծ զրնգաց ու ինքը քնատ վիճակում էր, բացի այդ... Լորենտան սրտանց ծիծաղել էր: - Ավելի լավ,- ասել էր նա,- հազար անգամ կոտրել է իմ սիրտը, այս անգամ մի կերպ թող դիմանա:

- Շատ ուրախ եմ, որ այդպես է ստացվել, որովհետև ինձ հաճելի կլիներ, եթե ձեր հարաբերությունները կարգավորվեին: Դե ինչ, արդեն զանգո՞ւմ ես...

- Պետքս չի, արդեն ասացի վերջին խոսքս:

Արամը համոզված էր, որ Ուոգն քառորդ ժամը չլրացած զանգելու է, ուստի շտապեց փոխել խոսակցության նյութը:

- Ինչպե՞ս եղավ, որ որոշեցիր գանձ փնտրել: Որքան հասկացա՝ քեզ հետաքրքրում է իսպանացիների ոսկին, որը նրանք ստիպված եղան թողնել Տենոչտիտլանում Տրսմության Գիշերը...

Ուոգն շատ նման էր կրիայի, որն անվտանգության նկատառումներով ցանկանում է պատսպարվել պատյանի մեջ: Նրա անմարդանոտ պահվածքը պարզ ցույց էր տալիս, որ չի ցանկանում խոսել այդ թեմայով: Գիշտ է, Արամին ևս մի քանի վատ պատասխանված հարցեր պետք եղան հասկանալու այդ, որից հետո նրանք բաժանվեցին՝ ասես ոչինչ չէր եղել: Արամը գնաց թրև գալու, Ուոգն՝ Լորետայից բացատրություն պահանջելու:

Անցավ երկու շաբաթ: Տանից հուսադրող նորություններ ստացվեցին: Մինյոր Օչոան մոտը կանչեց Արամին ու զվարթաձայն ասաց, որ ամիսը չլրացած նա տանը կլինի: Մորեղբայր Դեսմոնդի իրավաբանները վիթխարի աշխատանք էին կատարել, որի արդյունքում Արամին ձյան պես սպիտակեցրել էին, ոստիկանին՝ ածուխի պես սևացրել, ու միայն ննջեցյալների հանդեպ ունեցած պատկառանքից էլ ավելի սև չէին դարձրել: Միառժամանակ բարելավվում էր Արամի կենցաղը: Մինյոր Օչոայի գործակալները նույն Չապուլտեպեկի հարևանությամբ մի շքեղ բնակարան էին գտել, որի մեջ կային ճոխ ապրելու բոլոր պայմանները, իսկ լուսամուտը նայում էր արգելոցին, որը գեղեցիկ տեսարանից բացի հարուստ թթվածնով էր մատակարարում իր շուրջը բնակվող մարդկանց: Արամի անունով բանկում հաշիվ էր բացված, որտեղից նա իր հայեցողությամբ կարող էր ուզած գումարը վերցնել ու անցնել մի ապրելակերպի, որը կպատշաճեր Դեսմոնդ Հարիգանի քրոջ որդուն: Աչքի

ընկնելն արդեն վտանգավոր չէր, ծայրահեղ դեպքում Արամը հենց հիմա կարող էր տուն վերադառնալ: Մնացած ամեն ինչը գրեթե նույնն էր: Ուզոն նախկին ջերմեռանդությամբ հսկում էր Արամին ու սիրահետում Լորեռային, որի հետ մեկ երկու անգամ հաջողել էր պարասրահ այցելել: Արամը, հիմա արդեն Ուզոյի ընկերակցությամբ, ևս երկու անգամ այցելեց Մարդաբանական թանգարան, որտեղ հետաքրքրությամբ լսեց սինյոր Մորալեսի զարմանահրաշ պատմությունները: Ուզոն նոթատետր ուներ մոտը, որի մեջ ամեն անգամ մանր տառերով նշումներ էր կատարում, ինչպես պարզվեց հետագայում՝ օգտագործելով հատուկ ծածկագիր, որպեսզի կորչելու կամ գողացված լինելու դեպքում չհասկացվի կարդացողի կողմից: Ացտեկների ոսկու թեման շոշափվում էր զգուշորեն: Ուզոն նախկինի պես իր պատյանն էր քաշվում, ու որքան ծածկամիտ էր դառնում, այնքան շատ էր բորբոքում Արամի հետաքրքրասիրությունը:

- Լսիր,- մի անգամ ասաց Արամը,- երբ կոնկիստադորները ստիպված եղան Տրոմոթյան Գիշերը լքել Տենոչտիտլանը, հազար մարդուց ավելի էին:

- Հետո՞ ինչ,- անտարբեր նետեց Ուզոն:

- Ինչպե՞ս թե: Նրանք ոսկուց ազատվեցին միմիայն այն պատճառով, որպեսզի հեշտացնեն փախուստը, իսկ այն, ինչը դժվարացնում է հազար մարդու շարժումը, պետք է որ ահռելի քաշ ունենա:

- Ի՞նչ ես ուզում դրանով ասել:

- Երբ զանձը հայտնաբերես՝ մենակ գլուխ չես հանի, իսկ ես թույլերից չեմ...

- Ահա՛ թե ինչ,- չարախնդաց Ուզոն,- իմ ամերիկացի բարեկամը ցանկանում է հանկարծակի հարստանա՞լ:

- Ինձ պարզապես հետաքրքիր է:

- Հետաքրքիր է՝ ինքդ փնտրիր,- տեղում չորացրեց Ուզոն:

- Չե՞ս վախենում, որ կբացահայտեմ գաղտնիքդ: - Արամը սա ասաց կատակով:

- Կարող ես գրել ու փակցնել պատին: Կուզե՞ս գրիչ տամ:

Հարցին բոլորովին այլ տեսանկյունից էր նայում Լորենտան, գանձեր որոնող մեքսիկացու սրտի ներկայիս տիրակալը: Պատահում էր՝ Արամը մենակ էր լինում նրա հետ ու աղջիկը ջղագրգռորեն ջանում էր ապացուցել, որ Ուգոյի բարբաջանքները ոչ մի արժեք չունեն, ու նա երբեք չի տեսնի ացտեկների ոսկին, ինչպես որ չի տեսնում իր սեփական ականջները: Արամը հակադարձում էր նրան. եթե գանձը մինչև հիմա գտնված չէ՝ ուրեմն գտնվելու ենթակա է:

- Ինչո՞ւ ես այդքան վստահ: Գուցե մեկն արդեն գտել է:

- Չէ՞ որ ինքդ ասացիր, որ հինգ հարյուր տարում ավելի շատ գումար է վատնվել փնտրելու վրա, քան ոսկու արժեքն է:

- Չեմ ժխտում, բայց սինյոր Մորալեսը մի անգամ ասաց, որ կորած ոսկու տեղը գուցե իմացել է Մոնթեսումայի որդիներից Տլասկաուէպանցինը, ապագայում Իսպանիայի Մոնթեսումա Տուլտենգո դուքսերի նահապետը, որը գուցե գտնված ոսկու օգնությամբ է հասել նման դիրքի:

- Իսկ ես այլ վարկածի կողմնակից եմ:

- Դա քո անձնական գործն է:

Էլի օրեր անցան: Արամն արդեն ձեռք էր քաշել «ացտեկների ոսկուց» ու ավելի շատ մտածում էր տուն վերադառնալու մասին: Շատ էր կարոտել հարազատներին և հույս ուներ մի քանի օրից տեսնել նրանց: Ժամանակն անցնում էր սոսկալի դանդաղ, Մեխիկոն ու նրա հետ կապված ազատատենչ զգացողությունները ասես կախարդական փայտիկի հարվածով հօդս էին ցնդել: Ոչ մի բանի նկատմամբ տրամադրություն չունեի: Հրաձգարան այլևս չէր այցելում, բասկետբոլի խաղահրապարակում մանկական սխալներ էր թույլ տալիս, իսկ դարպասում կանգնած ժամանակ պախարակելի գուլեր էր բաց թողնում: Արգելոցը նույնպես կորցրել էր նախկին հմայքը, ոչ մի հետաքրքիր բան այստեղ չկար՝ ծառեր, ծառեր ու էլի ծառեր, հետո լիճ՝ ու էլի ծառեր: Մի անգամ, երբ այս «հմայքը կորցրած վայրում» Ուգոյի հետ ժամանակ էր սպանում, վերջինս հանկարծ ասաց:

- Խոսելիք ունեմ հետդ:

Թիկնապահի մտահոգ, գունատ դեմքը և արնակալած աչքերը դավաճանաբար վկայում էին, որ այս քայլին դիմելուց առաջ երկար խորհել է ու գուցե այդ պատճառով անբուն գիշեր է անցկացրել:

- Կարո՞ղ ես պարտքով փող տալ,- հաղթահարելով հուզմունքը ասաց նա:

- Իհարկե կարող եմ: - Արամն անխոս գրպանից մի կապ թղթադրամ հանեց ու պատրաստակամությամբ մեկնեց: Ուզո՞ն տխուր օրորեց գլուխը:

- Ոչ: Անցյալ օրը հետաքրքրվեցի, թե ինչպես է լինում, որ այլևս փող չեմ տալիս քեզ, բայց գրպանների միշտ դուլարներով լեցուն եմ, ու ինձ բացատրեցին, որ բանկից ես փող ստանում:

- Այո, բանկից, մորեղբայրս իմ անունով հաշիվ է բաց արել, որտեղից...

- Գիտեմ, դու կարող ես քո հաշվից կույտերով փող վերցնել:

Արամը անհանգստացած նայեց մեքսիկացի երիտասարդին:

- Հուսով եմ ոչ մի վատ բան չի պատահել: Քեզ որքա՞ն է անհրաժեշտ:

Ուզո՞ն խեղճացած խոնահրեց հայացքը: Հանկարծ Արամը ամեն ինչ հասկացավ:

- Ահա՛ թե ինչ,- հռչոաց ամերիկացին,- քեզ շատ փող է պետք, որպեսզի քանդես հանես ացտեկների ոսկին: Այդ դեպքում ես կպահանջեմ, որ ինձ հետդ վերցնես:

- Ես գիտեի, որ դու այդպիսի պայման կդնես,- հառաչեց Ուզոն: - Սատանան քեզ հետ, թող քո ուզածով լինի, ես համաձայն եմ: Չգուշացնում եմ. երբ գանձը գտնենք՝ տաս տոկոսից ավելին չեմ տա: Գնանք բանկ:

- Թող լինի տասը տոկոս, դա հարյուր կոնկիստադորի ոսկի է անում, որն այնքան էլ քիչ չէ, թեև ես միայն հետաքրքրության համար եմ ուզում գալ քեզ հետ... Բանկ կգնանք վաղը, այս ժամին արդեն փակվում եմ,

իսկ այսօր ինձ մի փոքր կպատմես, թե կապիտալը ինչ ձեռնարկության մեջ է ներդրվելու:

Ուզոն մեկ անգամ էլ հառաչեց, ապա շատ լուրջ, գրեթե սպառնալից ասաց:

- Կատարյալ գաղտնիություն: Իմացած եղիր, եթե լեզուդ այստեղ այնտեղ շող տաս, վերջ կտամ կյանքիդ, գիտես, որ չեմ կատակում,- Ուզոն արտահայտիչ ձեռքը ատրճանակին տարավ:

- Լա՛վ, լա՛վ, ոչ ոքի չեմ ասի:

Մեքսիկացին գաղտագողի նայեց շուրջբոլորը:

- Երևի պատկերացում չունես, թե ինչ մեծ է Չապուլտեպեկը: Կզնանք առանձին: Հիմա կբացատրեմ, թե որտեղ է գտնվում, այնտեղ մի լքված վագոն կա...

Ոսկու տենդի մեջ ընկղմված երիտասարդների մտքով իսկ չանցավ, թե իրենք այդ պահին որքան ծիծաղելի տեսք ունեն: Արամը կենտրոնացած լսեց, ապա ճշտորեն կատարեց մեքսիկացի գործընկերոջ հրահանգները՝ հինգ րոպե քայլեց, ավտոբուս նստեց ու գնաց երեք կանգառ, հետո տաքսի վերցրեց, նորից ոտքով քայլեց ու ավտոբուս նստեց, ապա՝ երբ համոզվեց, որ ինչպես հարկն է խճճել է հետքերը, հասավ «լքված վայրը»: Պետք է ասել, որ այն լիովին արդարացնում էր իր անվանումը: Տեղանքն ամայի էր ու քարքարոտ, մի քանի փշատերև կակտուսներից բացի այլ բուսականություն չկար, քամին ոռնում էր սոված գազանի պես ու ոլորապտույտ փոշու ամպեր բարձրացնում երկինք, որոնց մեջ մարդ անտարակույս կկործանվեր, եթե այստեղ գալու հիմարություն ունենար: Մակայն այդ աստիճանի հիմար մարդ Մեքսիկայում չկար, իսկ Արամին այստեղ բերել էր հաճելի արկածի մասնակցելու մոլուցքը և հանկարծակի հարստանալու տենչը: Այ թե կուրախանար մորեղբայր Գեսմոնդը, երբ իմանար իր հաջողությունների մասին... Մի քանի րոպե քայլեց քարքարոտ տեղանքով: Առայժմ Ուզոն չկար, բայց մի քանի րոպե հետո անշուշտ կգար: Ոտքից գլուխ փոշի էր եղել: Ի՞նչն էր Ուզոյին ստիպում մտածել, որ կոնկրետադորների ոսկին հենց այստեղ է պահված: Իսկ

գուցե որոշել էր չար կատա՞կ խաղալ իր գլխին... Հանկարծ քամին դադարեց ոռնալ: Քսան քայլի վրա մի խարխուլ վագոն երևաց: Արամը մտածեց, որ մինչև Ուգոյի գալը չէր խանգարի այստեղ պատասպարվել, շուտով քամին նորից փոշու ամպեր կհաներ երկինք, իսկ դա բնավ հաճելի չէր...

Պարզապես աներևակայելի էր: Այստեղով մի ժամանակ գնացքներ էին անցել: Ժանգը կերած ռելսերը և փտած փայտակոճերի մնացորդները անկանոն դարսված էին իրար վրա, ինքը վագոնը, որը քսան-երեսուն տարի առաջ մարդիկ էր տեղափոխել, ու կարծես փոշու ու ամայության պատճառով էր շունչը փչել մնացել այս անտերունչ, աստժո կողմից մոռացված վայրում, կանգնած էր կիսաթեք, բոլոր ապակիները կոտրված, փոշու հաստ շերտը վրան: Քամին կարծես ցանկանում էր թաղել այդ «դիակը», բայց թեթևամտորեն ետ էր վերցնում իր իսկ բերած փոշին ու դրա շերտը վագոնի վրա որոշակի հաստությունից այն կողմ երբեք չէր անցնում... Ոչ, այստեղ պատասպարվելն անհմաստ էր, քամին վագոնի ներսում է՛լ ավելի կատաղի էր ոռնում: Արամը շուրջը նայեց: Ուգոն չկար ու չկար: Ավելի ու ավելի էր հակվում այն մտքին, որ իր վրա պարզապես ցանկացել են մի լավ ծիծաղել, երբ վագոնի ներսից տարօրինակ ձայն լսեց: Արամը մենակ չէր այս ամայի վայրում: Մարդու ձայն էր, սարսափահար եղած մարդու ձայն, որի կցկտուր խոսքերը քամու և հեռավորության պատճառով առայժմ անմատչելի էին: Հետաքրքրասիրությունը Արամին ստիպեց նետվել դեպի վագոնի ներսը: Տարեց տղամարդ էր, սարսափի մեջ ալեկոծված և գունատված: Հագին երկար բաճկոնակ ուներ, գլխին դրել էր դիմափոշով սպիտակեցված կեղծամ: Մի ձեռքով սագի փետուր էր բռնել, մյուսով՝ մեծ կաշվե դրամապանակ: Արամին տեսնելով նրա վախը հարյուրապատկվեց:

- Ես նորին մեծության մինիստր Խորխե դը Բալենսիագան եմ,- սարսափահար բացականչեց տղամարդը,- որտե՞ղ եմ ես:

Արամի աչքերը զարմանքից չռվեցին: Տղամարդը հանկարծ ծունկ չոքեց, իրար միացրեց ձեռքի ափերն ու սկսեց ջերմեռանդորեն աղոթել:

- Որտե՞ղ ես, Արամ,- դրսից լսվեց Ուգոյի ձայնը: Արամը մեքենայաբար նայեց ձայնի ուղղությամբ, իսկ երբ ետ շրջվեց, անձանոթ տղամարդն անհետացել էր:

Արամը վազոնի լուսամուտից դուրս հանեց գլուխը և ձայն տվեց:

- Ո՛ւգո, շուտ այստեղ արի:

- Ի՞նչ ես գտել այդ ժանգի ու կեղտի մեջ:

Ուգոն Արամին լսում էր թերահավատորեն: Այդ ճիշտ է, որ բոլոր ամերիկացիներն էլ ցնդած են, ասում էր նրա հայացքը, բայց մի՞ թե այս աստիճան:

- Ախր, հազիվ ես իսպաներեն երկու բառ իրար կապում, ինչպե՞ս հասկացար, թե ինչ ասաց ու ինչի՞ց ենթադրեցիր, որ աղոթք արեց:

- Բարդ բան չէր ասածը, այդքան հաստատ հասկանում եմ,- Արամը լսածը նույնությամբ կրկնեց իսպաներեն: - Իսկ թե ինչպես հասկանալ, որ մարդն աղոթում է՝ շա՞տ խելք է պետք:

- Ուրեմն մեզ մնում է պարզել, թե ինչու էր նա կեղծամ դրել, որն արդեն երկու հարյուր տարուց ավելի է մոդայից դուրս է Մեքսիկայում... Գուցե թատրոնի դերասան էր, որը սովորություն ուներ փորձե՞ր անել այստեղ:

- Ինչպես բացատրեմ քեզ, ես նրան հաստատ տեսա: Ասում էր, որ ինքը մինիստր է՝ նորին մեծության մինիստր և որ իր անունն է Խորխե դը Բալենսիազա: Ու հանկարծ չքացավ, կարծես գետնի տակն անցավ:

- Այդպիսի անունով մինիստր, որքան գիտեմ, Մեքսիկայում չկա, նորին մեծություն՝ առավել ևս...

- Ես նրան իսկապես տեսա...

- Դե լա՛վ, արի նայենք վազոնի ներսը, գուցե նա թաքնվել է նստարանի տակ կամ սուզվել է փոշու մեջ: Տեսնում ես, որ ես պատրաստ եմ հանուն քեզ աղտոտել հագուստս, որին երեկ ահագին փող եմ տվել... Չկա՞, այստեղ է՞լ չկա: Մնում է ենթադրել, որ վազոնում ուրվականներ են ապրում:

- Ո՛ւգո...

- Հիշեցնեմ, թե ինչի համար ենք այստեղ: Ի դեպ, ժամանակ շատ չունենք...

Երկնքում փայլատակեց կայծակը, քիչ հետո լսվեց ամպերի սուսկալի գոռգոռոցը: Թափվեցին անձրևի առաջին կաթիլները, Արամի աչքերի առաջ նորից հառեց մինիստր Բալենսիազայի սարսափահար եղած դեմքը: Ամպրոպը շարունակվում էր ուժգնանալ, շուտով հավանաբար հորդառատ անձրև կտեղար:

- Եղանակը փչացավ,- դժգոհ երկնքին նայելով ասաց Ուգոն,- մի քանի րոպեից այստեղ այնպիսի ցեխ կլինի, որ կխրվենք կմնանք: Տուն գնանք: Վաղը Ռամոնին ու Մարտինին կհարցնեմ, թե արդյո՞ք այդպիսի անունով մարդու ճանաչում են: Հիմա կարևորը չթրջվելն է:

- Մի անգամ էլ նայենք վագոնի ներսը ու գնանք:

Կես ժամ անց Արամը սեղմում էր Լորետայի բնակարանի զանգի կոճակը:

- Դու նման ես թրջված մկան, որին զվարճության համար ցեխն են կոխել,- ասաց Լորետան: - Զեզ հետապնդում է ոստիկանությունը:

- Ճանաչո՞ւմ ես Խորխե դը Բալենսիազա անունով մինիստրի,- գոռաց Արամը:

- Ոչ: Զո ինչի՞ն է պետք մինիստրը: Այն ցնդա՞ծն է գլուխդ մտցրել:

Լորետան Արամին ներս հրավիրեց, հնարավորություն տվեց լվացվել և չորանալ ու սուրճ հյուրասիրեց: Մի քանի րոպե լուռ նստած էին:

- Իսկ հիմա ինձ ասա, թե ինչ է պատահել,- հանգիստ ասաց Լորետան:

Արամը չգիտեր, թե ինչ պատասխանի: Եթե Ուգոյի պես երագողը չէր հավատում, հապա ի՞նչ կասեր Լորետան, իրենց համեմատությամբ մի շատ լուրջ աղջիկ:

- Հետո ամեն ինչ կբացատրեմ: Հիմա ինձ պետք է իմանալ, թե ով է Խորխե դը Բալենսիազան, հենց հիմա՛:

Լորետան հանգիստ կում արեց իր սուրճից:

- Այդպիսի մարդու ես չեմ ճանաչում: Ներկայիս կառավարության մեջ, որքան գիտեմ, նման մարդ չկա: Եթե այդքան կարևոր է, վաղը կարող ենք միասին ճշտել:

Հանկարծ Արամի աչքերը ոգևորվածությամբ փայլատակեցին:

- Ես գիտեմ, թե ով ինձ կպատասխանի,- բացականչեց նա: Ու մինչ Լորենտան կհասցնեի մի բան ասել, դուրս թռավ տանից:

Կես ժամ անց Արամը Մարդաբանական թանգարանի դռների առաջ էր:

- Թանգարանը փակ է,- ասաց պահակը,- եկեք վաղը՝ ժամը տասից:

- Իսկ դուք կարո՞ղ եք ինձ տալ սինյոր Մորալեսի տան հասցեն:

Պահակը ուշադրությամբ նայեց Արամին, կարծես ցանկանում էր ճշտել նրա ոչ վտանգավոր մարդ լինելու աստիճանը, ապա ասաց:

- Սինյոր Մորալեսը դեռ շենքի ներսումն է: Միշտ էլ այսքան երկար է մնում... ահա և նա:

Աստիճանների վրա երևաց Բալտասար Մորալեսի անպաճույճ կերպարանքը: Ակնոց էր դրել, ձեռքին հովանոց ուներ:

- Ի՞նչ է պատահել, Միգել,- հարցրեց սինյոր Մորալեսը:

- Այս երիտասարդը ցանկանում էր տեսնել ձեզ:

- Ի՞նձ: Քայլենք ծառուղով, ճանապարհին կասեք, թե ինչ է ձեզ հարկավոր... Ինչո՞ւ եք այս եղանակին առանց անձրևանոց դուրս եկել: Դուք կմտնեք, երիտասարդ: Եթե դեմ չեք՝ պահեք իմ հովանոցը մեր երկուսի համար:

Դեռ երկար ժամանակ Արամը չգիտեր, թե ինչից սկսի: Տեսնելով նրա հուզմունքը ծեր գիտնականը փորձեց քաջալերել նրան:

- Համարձակ եղեք: Խոստանում եմ օգնել ձեզ:

Արամը վճռաբար կանգնեց և նայեց Բալտասար Մորալեսի աչքերի մեջ:

- Ճանաչո՞ւմ եք Խորխե դը Բալենսիագային,- հարցրեց նա դողա-
հար ձայնով:

Սինյոր Մորալեսը պարզապես ապշած էր: Նույնիսկ բարձրացրեց ակնոցը, որպեսզի ավելի լավ ուսումնասիրի գրուցակցին:

- Խոստովանում եմ, որ դուք ինձ զարմացրիք, երիտասարդ,- վերջապես ասաց նա,- որտեղի՞ց եք իմացել նրա մասին:

- Ես տեսել եմ նրան...

- Հավանաբար ցանկանում էիք ասել, որ տեսել եք նրա նկարը: Որտե՞ղ, եթե գաղտնիք չէ, չեմ թաքցնում որ դա անչափ հետաքրքրում է ինձ:

Արամն ամբողջովին դողում էր հուզմունքից:

- Աղաչում եմ ձեզ, ասացեք ինձ, թե ով է Խորխե դը Բալենսիագան, որն իրեն կոչում է նորին մեծության մինիստր: Հոգեկան հիվա՞նդ, ով ամառի վայրում...

- Ուրեմն դրա մասին է՛լ գիտեք: Այո, դա այդպես էր: Էնրիկո դը Գուսմանը, որը 1820 ական թվականներին Մեխիկոյի եպիսկոպոսն էր, մեզ հաղորդում է, որ Խորխե դը Բալենսիագան, նորին մեծության մինիստրը, արդեն լինելով ոչ այնքան երիտասարդ, խելագարվեց...

- Ներեցեք, սինյոր Մորալես, դուք ասացիք 1820 ական թվականների՞ն:

- Եթե ձեզ հետաքրքրում է ճշգրիտ թվականը, ապա կարիք կլինի գրադարան այցելել, սակայն որքան հիշում եմ, եպիսկոպոս Էնրիկո դը Գուսմանը Մեխիկոյի եպիսկոպոսն է եղել 1820 – ից մինչև 1829 թվականները:

Արամը զարմանքից այլայլվել էր: Թվում էր երագում է գտնվում:

- Իսկ ի՞նչ պատճառով խելագարվեց նորին մեծության մինիստրը:

Սինյոր Մորալեսը հոգոց հանեց:

- Դա շատ ցավալի պատմությունն է: Խորխե դը Բալենսիագան ասում էր, որ մի անգամ ուշ գիշերը, երբ տուն էր վերադառնում, հանկարծ մի անճռռնի երկաթյա տնակ տեսավ: Սատանայական ոռնոց էր լսվում տնակից, լուսամուտից ներս փայլատակում էր կայծակը: Ինքն էլ չհասցրեց հասկանալ, թե ինչպես շուտով հայտնվեց տնակի ներսում:

Այստեղ նա տեսել էր մի բարձրահասակ տղայի, որին, դատելով նրա տարօրինակ հագուստից, սատանայի ծառայի տեղ էր դրել: Մահու չափ վախեցած մինիստրը աղոթք էր հղել Բարձրյալին, որից հետո վերստին հայտնվել էր Մեխիկոյի փողոցներից մեկում: Բոլոր փորձերը՝ դուրս վռնդել դեհն նրա մարմնից, տեղեկացնում է Էնրիկո դը Գուսմանը, անհաջողության մատնվեցին... Ի՞նչ պատահեց ձեզ, երիտասարդ: Ինչո՞ւ այդքան վախեցաք: Հերիք է տնտղեք ձեր հագուստը, այն բավականաչափ վայելուչ է, թեկուզև թրջվել է անձրևից ... Ինչո՞ւ ցեխի մեջ շարտեցիք իմ հովանոցը... Այդ ո՞ւր եք վազում...

Արամը վազում էր դեպի ամայի վայրը: Այս անգամ նա փորձ չարեց խճճել հետքերը: Գործի դնելով հսկա քայքերը ու դեսուդեն ցայտեցնելով ջրափոսերի անձրևաջուրը, մի քանի բռնաբերում հսկա տարածություն հաղթահարեց, ու միայն այն ժամանակ ուշքի եկավ, երբ մի տաքսի տեսավ մայթի աջ կողմում կանգնած: Ակնթարթորեն մեքենայի մեջ գցեց իրեն ու մի հարյուրանոց շարտեց վարորդին: Սակայն վերջինս քաջ և արկածախնդիր մեքսիկացիների թվին չէր պատկանում, չգայթակղվեց նաև երկրորդ հարյուրանոցով և հաստատակամորեն դուրս վռնդեց Արամին մեքենայից, քանզի համոզված էր, որ նա արդարադատությունից թաքնվող հանցագործ է, որը հինգ բռնաբերում է փախել բանտից: Նորից սկսեց խելագարի պես վազել: Անձրևը շարունակում էր տեղալ ինչպես դուլերից, երկնքում փայլատակում էր կայծակը: Հատուկեմտ մարդիկ, որոնք պատահում էին ճանապարհին, որոնց վրա Արամը ջուր էր ցայտեցնում՝ խելացնոր ոտք դնելով ջրափոսերի մեջ, զարմանքով էին նայում նրան: Եվս երկու թե երեք տաքսի հրաժարվեցին նրան տեղ հասցնել: Գիտակցությունը գրեթե մթազնել էր: Խորիսե դը Բալենսիագա, Մեխիկոյի եպիսկոպոս Էնրիկո դը Գուսման, 1820 թվական, բարձրահասակ տղա՝ սատանայի ծառա: Շունչն արդեն կտրվում էր, երբ հասավ կտրված ապակիներով վազոնին: Փոշին կաշուն ցեխի էր վերածվել: Սայթաքում էր, դժվարությամբ բարձրանում ու շարունակում մոտենալ չարաբաստիկ վազոնին: Ոտքից գլուխ ցեխ էր եղել, բայց չէր նկատում:

Վագոնի ներսում տարօրինակ առկայծումներ էին նկատվում, Արամը գրեթե համոզված էր, որ ներս մտնելով կրկին կհանդիպի Խորխե դը Բալենսիագային՝ նորին մեծության մինիստրին: Ձեռքը տանելով վագոնի դռանը մի պահ վարանեց: Եվ վերստին այն զգացողությունը, որ ինքը մենակ չէ այս ամառի վայրում: Սակայն նրա մենությունը խախտողն այս անգամ վագոնի ներսում չէր: Արամը շրջվեց, Ուոգն էր: Նույնիսկ մթության մեջ Արամը կարողացավ հասկանալ, որ դա բարեկամական հայացք չէ: Շուտով փայլատակեց կայծակը և երևաց Ուոգյի չարագուշակ դեմքը: Ոչ մի անգամ այդպիսի տեսքով չէր տեսել նրան:

- Ամերիկացի, ուզում էիր միայնա՞կ տիրանալ գանձին:

Արամը միանգամից չհասկացավ մեքսիկացու ասածը: Ահա՛ թե ինչ, Ուոգն կասկածելի է համարել Արամի վարքը ու գաղտագողի հետևել է նրան: Իսկ երբ Արամը ի վերջո վերադարձել է նույն տեղը, Ուոգյի կասկածները համոզմունքի են վերածվել:

- Ինձ պետք չէ քո գանձը, ես քեզ հիմա ամեն ինչ կբացատրեմ,- Արամը զարմացավ, թե որքան անհամոզիչ հնչեցին իր խոսքերը:

Ուոգյի դեմքը ծայրաստիճան լրջացավ: Մահվան սառնություն էր փչում նրանից:

- Երբ սկսեցիր ավել պակաս դուրս տալ, միանգամից ամեն բան հասկացա:

- Ի՞նչ ես ուզում դրանով ասել, Ուոգ: Գլխիցդ հանիր այդ հիմար միտքը, ի՞նչպես կարող էի այս ամառի վայրում գանձ փնտրել առանց քո օգնության: Լսի՛ր ինձ մի բոպե, ես քեզ ամեն ինչ կբացատրեմ...

- Արա՛ն Հա՛րիզան,- մեքսիկացու խոսքերը կայծակի ու ամպրոպի ուղեկցությամբ հնչեցին ծայրաստիճան չարագույժ,- պատրաստվիր մեռնելու:

Ուոգյի ձեռքերի մեջ պսպղաց ատրճանակը: Արամը կայծակնորեն իրեն գցեց վագոնի ներսը: Պայծառ լույսը կուրացրեց նրան: Արամը սավառնում էր անհուն տարածությունների մեջ, հետո գիտակցությունը մթազնեց ու նրան թվաց, թե տանն է, հարազատների միջավայրում և

Ազգանուշ տատիկը պատրաստվում է հարցնել, թե ինչ եղավ վերարկուն, որ հանդգնել էր իր տուն բերել բորբոսնաձ վիշապը:

5.1942

1942 թվականի մայիսին սովետական զորքերը Խարկովի մոտ անփառունակ պարտություն կրեցին: Նպատակ ունեին օղակի մեջ առնել գերմանացիներին, բայց իրենք շրջափակման մեջ ընկան ու ոչնչացվեցին: Վճռորոշ եղավ գեներալ Կլեյստի ներխուժումը սովետական զորքերի թիկունք, որը ճակատագրական կերպով հետևեց կարմիր բանակի գեներալների թափթփված գործողություններին, երբ նրանք հանցագործ անտարբերությամբ գրոհի նետեցին սեփական պահեստագործը: Ավաղ սա կարմիր բանակայինների միակ սխալ չէր: Բացակայում էին ամրությունները, քիչ էին փշալարե պարիսպները, տակտիկական պաշտպանողական շերտի խորությունը 3 – 4 կիլոմետրից չէր անցնում, չգիտես թե ինչ պատճառով որոշվել էր, որ գերմանացիները միայն պաշտպանվողական մարտ են վարելու:

Շտաբի պետ գեներալ Բադրամյանն առաջիններից մեկը հասկացավ ստեղծված իրավիճակի լրջությունը և շտապ գեկուցեց Մոսկվա: Գենշտաբի պետ Վասիլևսկին երկու անգամ առաջարկեց Ստալինին դադարեցնել հարձակումը ու ետ քաշել զորքերը, սակայն գեներալներ Տիմոշենկոն և Խրուշչովը իրենց հերթին գեկուցեցին, որ տագնապալի լուրերը զգալի կերպով չափազանցված են: Արդյունքում սովետական զորքերի մի ստվար հատված ծուղակն ընկավ, իսկ շրջափակումից դուրս գալու նրանց գերմարդկային ջանքերը քիչ բանով սփոփեցին. տասը զինվորից մեկը փրկեց:

Չոհերից, վիրավորներից և գերիներից զատ կային հրաշքով փրկվածներ, որոնց հետագայում անվանեցին անհետ կորածներ: Սրանց նկատմամբ ճակատագիրը դաժան եղավ: Ոմանք գերի ընկան,

մյուսներն իրենց վերջը գտան գրկանքների մեջ, սոված ու տկլոր թափառելով անտառներում ու դաշտերում, ամեն վայրկյան վախենալով գերմանացիների ձեռքն ընկնել: Այս վերջիններից չորսը, լեյտենանտ Գուրգեն Գրիգորյանը, շարքայիներ Իլյա Էյդելմանը, Իգոր Կոնևը և Ալեքսեյ Դրոբյազկոն, հունիսյան մի պարզ երեկո դուրս եկան մի բնակավայրի առաջ, որտեղ գիշերելու գայթակղությունը նրանց ստիպեց մոռանալ ողջամտության մասին: Ասենք ինչ ողջամտության մասին է խոսքը: Արդեն մեկ շաբաթ էր ինչ թափառական էին դարձել, իսկ վերջին երեք օրը գրեթե փշուր չէին դրել բերանները:

- Եթե ի վերջո մեռնելու ենք, գոնե մի գիշեր գլխներիս ծածկ ունենանք, իսկ թե բախտներս բերի՝ մի կտոր խոզի ճարպ էլ կուտենք,- ասաց Դրոբյազկոն, ծնունդով խարկովցի քսաներեք տարեկան մի բարձրահասակ երիտասարդ, ով ճակատագրի քմահաճույքով թափառական էր դարձել իր իսկ հայրենի քաղաքի մատույցներում:

- Զեզ որ մնա հայրենիքդ էլ մի կտոր ճարպի հետ կփոխես,- նախատեց ընկերոջը Էյդելմանը,- դրա համա՞ր մեկ շաբաթ այս ու այն կողմ քարշ եկանք, որ կաքավների պես թակարդն ընկնենք: Քո հայրենակիցներից շատերը պոլիցայ դարձած թրև են գալիս գյուղերում ու վայ թե հաշվի չառնեն ծագումդ, եթե սովետական զինվորի շորերով բռնացնեն:

Էյդելմանը մեկ տարով մեծ էր Դրոբյազկոյից, բայց զգալիորեն զիջում էր նրան հասակով, բացի այդ՝ ակնոցներ էր կրում, որոնք, թվում է, աչքերին էր ծնվել:

- Դու լավ չես անում, ախպերս, որ դա ինձ երեսով ես տալիս,- նեղացավ Դրոբյազկոն: - Իսկ էդ ճարպից ինքդ էլ հաճույքով կլափեիր, եթե չեմ սխալվում:

- Եթե հենց հիմա ձայներդ չկտրեք,- սաստեց զինվորներին լեյտենանտ Գրիգորյանը,- գուցե երկուսիդ էլ ֆաշիստների շները քիչ հետո լափեն:

Էյդելմանը և Դրոբյազկոն թշնամաբար նայեցին մեկմեկու, բայց հնազանդվեցին: Իգոր Կոնևը մոտեցավ Գուրգեն Գրիգորյանին և ասաց:

- Ընկեր լեյտենանտ, թույլ տուր գյուղ գնամ հետախուզելու: Իսկ թե հետ չեկա՝ գոնե մի քանի շանորդի գերմանացու գետին կփռեմ:

- Կգնաս, իհարկե, բայց ինձ հետ միասին,- պատասխանեց Գրիգորյանը:

- Մի քիչ էլ սպասենք մինչև մութն ընկնի,- խորհուրդ տվեց Էյդելմանը:

Կես ժամ անց Գրիգորյանն ու Կոնկը կուզեկուզ առաջ գնացին: Գրոբյազկոն և Էյդելմանը տազնապով հետևում էին: Ժամանակն անցնում էր շատ դանդաղ: Մեկ ժամ անց սպասողները սկսեցին անհանգստանալ:

- Լսիր Գրոբյազկո,- ասաց Էյդելմանը,- սիրտս վկայում է, որ մերոնք օգնության կարիք ունեն: Կսպասես էստեղ ու մինչև ազդանշան չստանաս՝ չշարժվես տեղիցդ:

- Ա՛յ դա չեղավ: Ինքդ կսպասես, իսկ ես կգնամ տղերքի ետևից:

- Էդ ինչո՞ւ որ: Դու կոչումով ցածր ես և պարտավոր ես ենթարկվել:

- Գուցե բացատրե՞ս, թե ինչպես է մի շարքայինը մյուսից բարձր կամ ցածր:

- Ինձ ներկայացրել էին կոչման ու հաստատ կատանայի, եթե գործն էսպիսի ընթացք չստանար:

- Է՛հ, գուցե ինձ էլ էին ներկայացրել:

- Գուցե մուցե չկա, ասացի կսպասես էստեղ մինչև գամ, ճարպակեր ախմախ:

- Գնալը կգնաս, բայց ախր հիմար ռեխիցդ երևում է, որ շուն շանորդի ջիուդ ես, իսկ ջիուդների հետ մեր ախպեր ֆաշիստները կարճ դատաստան են տեսնում:

- Իսկ դա էն պատճառով է, որ պոլիցայները քեզ պես ճարպի համար հոգի տվող խոզեր են: Վազի մոտները դու էլ պոլիցայ դարձիր, ինձ էդպես ավելի հաճելի կլինի ավտոմատը դատարկել քեզ վրա, միևնույն է մի օր շանսատակ եմ անելու:

- Երբ խրվել էիր ճահճի մեջ ու Գրիգորյանը մազերիցդ քաշելով դուրս հանեց, էնպես էի ուզում ոտքով հետ հրել, բայց մի կերպ զսպեցի ինձ: Իսկ պոլիցայ կդառնայի անկասկած, եթե վստահ լինեի, որ ձեռքս ես ընկնելու:

- Ճահիճը մտքիցդ դուրս չի գալիս ու երևի էն բանից է, որ ինքդ էլ նոր էիր դուրս եկել այնտեղից: Իսկ դու Կոնկին նույնիսկ շնորհակալություն չասացիր, երբ նա մինչև գոտկատեղը խրվեց, որ քո պես հիմարին փրկի:

- Էդ հիմարը ինքն էլ շատ է վտանգել իրեն, եթե կուզես իմանալ: Ճահճի մեջ էլ այն պատճառով էի հայտնվել, որովհետև առջևից էի գնում...

- Գիտես, իսկ ես պարզապես զբոսնում էի այնտեղ...

- Փակի՛ր ռեխո, ոնց որ ձայն լսեցի:

Դրոբյազկոն չէր սխալվում: Խավարի մեջ, շների եզակի հաչոցների ու ագռավների կոկոռոցների միջև, երեք անգամ կկլի ձայն լսվեց, որը մեկ ուրիշ դեպքում գուցե նույնքան անուշադրության մատնվեր, որքան բնությունց դուրս եկող մյուս ձայները, սակայն հիմա Էյդելմանը և Դրոբյազկոն շունչները պահեցին և երկրորդ անգամ նույն ազդանշանը լսելուց հետո իրենք էլ պատասխանեցին: Քիչ անց Գրիգորյանը և Կոնկը հևսապառ իրենց զցեցին ընկերների մոտ:

- Գյուղը գերմանացիների ձեռքի՞ն է,- անհամբեր հարցրեց Էյդելմանը:

Գրիգորյանը դրական նշան արեց և գրպաններից ինչ որ բան հանեց, Կոնկը՝ նույնպես: Սև հացի ու ճարպի կտորներ էին, որոնք մի քանի վայրկյանում անհետացան սովից գրեթե խելագարված զինվորների երախներում:

- Կուշտ փորով հաց կերանք, հիմա կարելի է և մեռնել,- հիմարաբար ժպտալով ասաց Դրոբյազկոն:

- Ես հենց էնպես չեմ մեռնի,- ատամները սեղմած ասաց Կոնկը,- ամեն եղբորս դիմաց տասը ֆաշիստի պիտի ագռավներին կեր դարձնեմ:

Հրեան ոչինչ չասաց, բայց նրա տանջված տեսքից երևում էր, որ կուզենար ապրել:

- Մենք կկատարենք մեր պարտքը,- Կոնկին նայելով սիրալիր պատասխանեց Գրիգորյանը,- իսկ կապրենք, թե կմեռնենք՝ կորոշի ճակատագիրը:

- Պարտքը կատարելը լավ ասացիր, ընկեր լեյտենանտ,- դառնացած ասաց Էյդելմանը,- բայց թե ինչպես պետք է կատարենք, երևի ինքդ էլ չգիտես: Մերոնք հեռու են, անհասանելի հեռու, իսկ ես մահը հազար անգամ կգերադասեի, քան թե ֆաշիստների ձեռքն ընկնեի ... Ի՞նչ պետք է անենք հիմա: Հարձակվենք գյուղի վրա մինչև մեզ կսպանեն՞: Կարգին ռազմամթերք էլ չի մնացել, որ արժանապատիվ մահով մեռնենք:

- Ռազմամթերք մենք ձեռք կբերենք մոտակա գիշերը, ուտելիք՝ նույնպես: Իսկ հետո կայրենք ֆաշիստների մեքենաները ու կթաքնվենք անտառում:

- Որքա՞ն թաքնվենք անտառում, որքա՞ն,- հուսահատ բացականչեց Էյդելմանը և գլուխն ավերի մեջ առավ:

- Մեկ ամիս, երկու, որքան որ անհրաժեշտ կլինի: Ես վստահ եմ, որ մերոնք արագ ետ կբերեն կորցրածը:

- Լաց ու կոծով գործին չես օգնի,- առանց չարության ասաց Գրոբյազկոն: - Կանենք այնպես ինչպես կիրամայի ընկեր լեյտենանտը:

- Սա լաց ու կոց չէ, Գրոբյազկո... Ո՞րն է քո ծրագիրը, ընկեր լեյտենանտ:

- Դա մի շատ զվարճալի ծրագիր է, Էյդելման,- աչքով արեց Գրիգորյանը,- հուսով եմ ամեն ինչ բարեհաջող կավարտվի և քո ուրախ տրամադրությունը ետ կգա:

- Սա երբ է ուրախ եղել որ, ընկեր լեյտենանտ,- ծիծաղեց Գրոբյազկոն:

- Ի՞նչ անեմ, ամեն մարդ չէ, որ կարող է ճարպի վրա ուրախանալ:

Քիչ անց լեյտենանտ Գուրգեն Գրիգորյանը ներկայացրեց իր ծրագիրը:

- Անադմուկ կմոտենանք գյուղին ու կթաքնվենք ցախանոցում: Սպասելով մինչև խոր գիշեր՝ խորճիթ կմտնենք, մի տարիքավոր կնոջից բացի ոչ ոք չկա այնտեղ: Կբռնագրավենք ուտելիքը, ապահովության համար կկապկպենք կնոջը, որովհետև չգիտենք, թե ինչ հարաբերությունների մեջ է ֆաշիստների հետ: Հույս ունենանք, որ նրանից ստացած տեղեկությունները հավաստի կլինեն ու մենք այդպիսով կիմանանք բաներ, որոնք մթության պատճառով չկարողացանք պարզել: Այնուհետև կպայթեցնենք ֆաշիստների գորանոցները ու կայրենք նրանց մեքենաները:

- Էլ ինչ ենք սպասում, գնանք,- ոտքի ելնելով բացականչեց Գրորյազկոն, ով կարծես իսկապես շտապում էր մեռնել կուշտ ուտելուց հետո:

- Մեկ վայրկյան,- ընդհատեց նրան Գրիգորյանը և շուռ եկավ Էյդելմանի կողմը: - Այստեղ տուր փաստաթղթերդ...

- Այդ ինչ արեցիր, ընկեր լեյտենանտ,- զարմացավ Էյդելմանը տեսնելով, թե ինչպես Գրիգորյանը պատռեց ու քանու տնօրինությանը հանձնեց զինվորական գրքույկի կտորտանքները:

- Այսպես ավելի լավ կլինի, Էյդելման: Մեր գեներալների պես ինքնավատահ չլինենք... Կարող ենք գերի ընկնել: Այդ դեպքում դու ոչ թե Իլյա Էյդելման ես, այլ... ասենք, Կարեն Գրիգորյան: Կոնև և Գրորյազկո, աշխատեք մտապահել այս:

Էյդելմանը սարսափահար նայեց ակնոցների ետևից ինչպես բորոտը կնայեր իրեն շրջապատած առողջ մարդկանց, բայց արագ համաձայնեց որոշմանը:

- Հայերեն մի քսան բառ գիտեմ,- համարյա անլսելի շշնջաց նա:

Ցախանոցում նեղվածք էր, բայց մի կերպ տեղավորվեցին: Չոր փայտի բուրմունքը հաճելի էր և տանը լինելու տպավորություն էր ստեղծում: Էյդելմանն այնպես անուժ էր փռվել ցախերին, կարծես մի փայտի կտոր էլ ինքը լիներ: Գրիգորյանը և Կոնևը հենվել էին արմունկների վրա և կամացուկ զրուցում էին: Գրորյազկոն երանության մեջ էր: Ցախերի

վրա պատկած նա անընդհատ շուռումուռ էր գալիս ինչպես մարդ ջանում է հարմարվել, երբ հայտնվում է ուրիշի անկողնում:

- Հացն ու ճարպը որտեղի՞ց հայթհայթեցիք, ընկեր լեյտենանտ,- հարցրեց Գրոբյազկոն,- վատ չէր լինի մի - մի կտոր էլ զցեփնք բերաններս:

- Խրճիթից ենք թոցրել, բայց հիմա դրա ժամանակը չէ: Պառավը կարող է արթնանալ, իսկ մեզ ժամանակից շուտ աղմուկ պետք չէ: Սպասենք մինչև գերմանացիները խորը քնով կընկնեն, իսկ այնուհետև հատուկեմտ պահակներին ինքներս կքնեցնենք հավիտյան քնով:

Գրոբյազկոն սկսեց և կուչ եկավ:

- Իզուր տեղը ճարպի մասին երազանքներով մի ընկիր,- նորից նրան դիմեց Գրիգորյանը: - Տե՛ս թե ինչպես է հանգիստ մրափել Էյդելմանը: Դու էլ միացիր նրան, իսկ երկու ժամ անց ձեզ կարթնացնենք ու մի փոքր էլ ես ու Կոնկը կհանգստանանք:

- Ինչպես կիրամայես, ընկեր լեյտենանտ,- պատասխանեց Գրոբյազկոն ու մի քիչ էլ այս ու այն կողմ շուռումուռ գալուց հետո միացավ Էյդելմանին:

- Դու էլ քնիր,- ընկեր լեյտենանտ,- ասաց Կոնկը: - Դու էլ քնիր, իսկ ես կհսկեմ:

Գուրգեն Գրիգորյանը բացասաբար տարուբերեց գլուխը:

- Չի կարելի, Կոնկ: Մենք ականջներս սրած պիտի նստենք ու նակիրար հսկենք, որ հանկարծ ինքներս էլ քնով չընկնենք:

Երկու ժամ անց Գրոբյազկոն ու Էյդելմանին արթնացրին: Գրոբյազկոն վերադարձն իրականություն դիմավորեց ոչինչ չհասկացող աչքերով ու ապուշ կտրած հայացքով: Էյդելմանին արթնացնելու համար մեծ ջանքեր պահանջվեցին: Իսկ արթնանալուց հետո բավական վատ տրամադրության մեջ էր, որովհետև իր ասելով՝ մղձավանջային երազներ էր տեսել:

- Չվիճեք իրար հետ ու ձայներդ չբարձրացնեք,- խիստ խրատեց նրանց Գրիգորյանը,- ուշադիր հետևեք իրար, որ քնով չընկնեք:

Լեյտենանտ Գրիգորյանը, շարքայիններ Կոնևը, Էյդելմանը և Դրոբյազկոն արթնացան հաջորդ օրը կեսօրին, ցախանոցի դռան ճռոցից և ներս թափանցած առատ լույսից: Դռների մեջ կանգնած էր մի տարիքավոր, գեր կին և զարմանքով իրենց էր նայում: Դրսում աղմկոտ էր և աշխույժ: Ինչ որ տեղ հեռվում քառատրոփ սլանում էր երիտասարդ քուռակը, ալարկոտ բառաչում էր կովը, կատաղած շունը հաչում էր երկար ու անընդմեջ, լիրբ կնոջ պես կչկչում էր հավը, որը հենց նոր ձու էր ածել: Գյուղական ճանապարհով ընթացող մոտոցիկլի հոնդյունը տհաճ արձագանքում էր տարածության մեջ, մերթ ընդ մերթ գերմաներեն խոսք էր լսվում, որն ուղեկցվում էր գռեհիկ և ինքնավստահ ծիծաղով: Դրոբյազկոն և Էյդելմանը սարսափահար նայում էին իրենց չորացած ակնախոռոչներից և մշուշոտ էին պատկերացնում, թե ինչ է տեղի ունենում: Կոնևը բարձրացրեց ավտոմատը, բայց Գրիգորյանը բռնեց նրա ձեռքը:

- Ովքե՞ր եք դուք,- ցածրաձայն հարցրեց կինը չնայած պարզից էլ պարզ էր, թե ում հետ գործ ունի:

- Մենք կարմիրբանակայիններ ենք, մայրիկ,- պատասխանեց Գրիգորյանը:

- Դուք կարմիրբանակայիններ չեք, այլ թափթփուկներ,- լրբի պես ճղճղաց կինը: - Հրես, մեր գյուղում էլ լիքն են ձեզպեսները, հազարներով գերի են ընկել:

- Մենք չենք ցանկանում գերի ընկնել: Դուք մեզ կօգնե՞ք:

Կինը ձեռքերը կոնքերին կանթեց:

- Օգնելու համար, ի դեպ, բոլորին գնդակահարում են:

- Խնդրում եմ մի մատնեք մեզ: Մենք կհեռանանք հենց որ մութն ընկնի:

- Իսկ ո՞վ կլինես դու,- աչքերը կկոցելով կասկածամտորեն հարցրեց կինը:

- Լեյտենանտ Գրիգորյան, իսկ սրանք իմ ընկերներն են:

Կնոջ դեմքը պայծառացավ:

- Ես էլ Խարկովից եմ, մայրիկ,- խոսակցությանը միացավ Գրորյազկոն:

Կոնկրետ ոչ մի բան չպատասխանեց, Էյդելմանը նույնպես, մինչդեռ կինը հենց նրան էր ուշադրությամբ զննում:

- Իսկ ձեր մեջ պատահմամբ ջիուդ չկա՞,- անսպասելիորեն հարցրեց նա:

- Գերմանացու պես ես հարցաքննում, մայրիկ,- ծիծաղեց Գրիգորյանը,- քեզ ի՞նչ են արել ջիուդները:

Կնոջ դեմքը հանկարծ դարձավ կռվազան և անհյուրընկալ:

- Ինչ արել են ես գիտեմ,- կոպտությամբ պատասխանեց նա,- երեսուներեք թվին ջիուդ պաշտոնյան բռնագրավեց գյուղի ողջ մթերքը ու մեզ մատնեց սովամահության: Ճիշտ են անում գերմանացիները, որ զնդակահարում են դրանց:

- Լա՛վ, լա՛վ, մայրիկ, մի բարկացիր: Մեր մեջ ջիուդ չկա, եթե ցանկանում ես կարող ես ստուգել մեր փաստաթղթերը:

Այս վերջինն իզուր ասաց Գուրգեն Գրիգորյանը: Կինն այնպիսի խառնվացք ուներ, որ ուզածդ պոլիցայից լավ կկատարեր այդ գործողությունը:

- Շատ մնացի ցախանոցում, հիմի կկասկածեն: Չե՞ք տեսնում ինչպես են վխտում շուրջբոլորը: Սուս նստեք տեղներդ: Երբ մութն ընկավ ուտելիք կբերեն:

Կինը կոպտորեն փակեց ցախանոցի դուռը և գնաց:

Գրորյազկոն և Էյդելմանը դեմքի գունատությամբ կմրցեին ուզածդ հանգուցյալի հետ: Եթե նրանք նման թերացում թույլ տային զորամասում, անշուշտ կզնդակահարվեին: Ասենք տարբերություն գրեթե չկար: Հիմա էլ նրանց նույն ճակատագիրն էր սպասում: Կոնկրետ կատաղությունից եղունգներն էր կրծում: Գրիգորյանը մտածում էր անընդհատ և սևեռում, բայց ելք չէր գտնում: Բոլորին կաշկանդել էր վախը, որը բխում էր իրենց աննախանձելի վիճակից: Դժվար է քաջ լինել, երբ թակարդն ես ընկել: Այն մեծ ու հանդուգն ծրագիրը, որ այնքան ինքնավստահորեն

վճռել էին իրագործել երեկ երեկոյան, ծխի պես հողս էր ցնդել. հիմա առավելագույնը կարող էր խոսք գնալ գլուխը մի կերպ ազատելու մասին:

- Կծախի էդ լիրբը,- ասաց Կոնկը:

Գրիգորյանը անաղմուկ իջավ ցախերի վրայից ու աչքը մոտեցրեց դռան ճեղքին: Ցախանոցից դուրս ընդարձակ բակ էր: Գրսից դեռ գերմաներեն խոսակցության ձայներ էին գալիս: Ամբողջ դժվարությունը ցախանոցի մուտքի աննպաստ դիրքն էր, որտեղից ծիկրակելը ոչ մի տեղեկություն չէր տալիս ոչ թշնամու քանակի, ոչ էլ գտնվելու տեղի մասին:

- Ես կհարձակվեմ դրանց վրա ու կսկսեմ ավտոմատով կրակել, իսկ դուք այդ ընթացքում փախեք,- առաջարկեց Էյդելմանը, որ հավանաբար շատ էր ցանկանում քավել մեղքը ու, բացի այդ, բոլորից շատ էր վախենում գերի ընկնելուց:

- Չի ստացվի,- պատասխանեց Գրիգորյանը,- բոլորիս հատ հատ կթրխկացնեն:

- Սպասենք, ձայները կարծես հեռանում են: Գուցե շուտով հարմար պահ գտնենք ու դուրս գանք՝ անտառը այնքան էլ հեռու չէ:

Գերմանացիների ձայներն իրոք պակասել էին: Քառորդ ժամ անց այնպիսի տպավորություն էր, կարծես բոլորը գնացել են: Գրիգորյանը զգուշորեն փորձեց բանալ դուռը, բայց նույն պահին ոտնաձայներ լսվեցին: Մոտակա չարագուշակ հեռանկարից բոլորը փշաքաղվեցին: Ոտնաձայները գնալով մոտենում էին:

- Պառավն է,- շշնջաց Գրիգորյանը, բոլորի կրծքներից տանջալից հոգոց դուրս եկավ:

Կինը մենակ էր: Տեղ հասնելուն պես ետ նայեց ու զգուշորեն բացեց դուռը:

- Գերմանացիները գնացին, մի քանի ժամից շուտ չեն գա: Գնանք տուն, իսկ էնտեղից ես ձեզ ստորերկրյա ճանապարհով կճամփեմ անտառ:

Կինը խոսում էր շշուկով: Նրա դավադիր ձայնը ինչի նախանշան ասես, որ չէր կարող լինել, բայց, ավաղ, ընտրության հնարավորություն

չկար: Ձինվորներին մի փոքր քաջալերում էր, որ զենքերը ձեռքներին է, և որ վերջապես դուրս են գալու այդ անհիժյալ ցախանոցից:

- Դե եկեք, շուտ արեք...

Չորս ուրվականակերպ մարդիկ կիսակոռացած դուրս եկան ցախանոցից: Առջևից գնում էր Գրիգորյանը, այնուհետև Կոնևը, Դրոբյազկոն և Էյդելմանը: Տասը քայլ չարած, երբ արդեն ցախանոցն ավարտվում էր, Գրիգորյանին թվաց, որ մի ստվեր անցավ կողքով: Չհասցրեց արձագանքել: Ծոծրակին ստացած ուժեղ հարվածից աչքերը մշուշոտվեցին և նա անօգնական գետին փռվեց: Կոնևը, Դրոբյազկոն և Էյդելմանը տարբեր ձևերով, բայց նույն ճակատագրին արժանացան: Ոչ ոք չհասցրեց դիմադրություն ցույց տալ:

6. Հարցաքննություն

Հայնրիխ Կրյուգերը, քառասուներկուամյա էսես-ական սպան, նախընտրում էր գերիներին հարցաքննել բաց երկնքի տակ: Բանը միայն ամառային հաճելի եղանակն ու մաքուր օդը չէին, որոնք նա գերադասում էր սենյակային անառողջ հեղձուկին: Կապիտան Կրյուգերը գտնում էր, որ այդպես նաև ավելի լավ է ծառայում հայրենիքին: Հարցաքննությունը ու դրան հետևող պատիժն այնքան էլ հարմար չէր կատարել չորս պատերի ներսում: Տանջել, ասենք, կարելի էր, բայց կախադան բարձրացնելը բարդությունների հետ էր կապված, իսկ գնդակահարելիս սենյակն ամբողջովին արյան մեջ կկորեր, ու ոչ մի երաշխիք չկար, որ հատակին ու պատերին առաջացած կարմիր բծերը կհաջողվեր ամբողջությամբ մաքրել: Դե իսկ բնության գրկում լրիվ ուրիշ էր: Աչքերի առաջ տեսնելով կախադանի օղակը կամ կրակելու պատրաստ ավտոմատավոր զինվորին, գերին ավելի զիջող էր դառնում, մի բան, որ այնքան էլ հաճույքով չէր անում փակ սենյակում: Իսկ եթե այստեղ էլ շարունակում էր համառել ու արդյունքնում գնդակահարվում էր, անպատճառ տեղի էր

տալիս նրա ընկերներից մեկը: Սակայն կապիտանի փիլիսոփայությունը պաշտոնապես էր միայն այդպես և կիսով չափ էր միայն ճիշտ: Բանն այն էր, որ Հայնրիխ Կրյուգերը պատկանում էր գերմանացի սպաների այն քստմնելի տեսակին, որոնք գերիներին հարցաննելուց հետո սիրում են և՛ գնդակահարելու հրամանը տալ, և՛ մասնակցել գնդակահարությանը: Ինչ արած, բանակում զվարճանքներն այնքան էլ շատ չէին և հեր Կրյուգերը փորձում էր այդ պակասը լրացնել ուսումնասիրելով մարդ արարածին ծայրահեղ հուսահատ դրության մեջ: Հարցաքննություններն առավել այլասերված ու դաժան բնույթ էին կրում, երբ էսէս-ական սպան կոնժած էր լինում կամ ցանկանում էր տպավորություն գործել շրջապատի վրա: Շատերն արհամարհում էին նրան, որովհետև այդպիսի վարքն անվայել էին համարում արիական ազգի սպային, սակայն Կրյուգերին քիչ էր հետաքրքրում նրանց կարծիքը: Դեկավարությունը գոհ էր նրանից, որովհետև վերադասին հաճոյանալը արվեստ էր դարձրել, ճշտապահորեն կատարում էր հրամանները, իսկ իր հրեշավոր դաժանությունը որոշակի շրջանակներում կարողացել էր ներկայացնել իբրև մոլի հայրենասիրություն, որով իբր, տառապում էր իր ողջ գիտակից կյանքում:

Հայնրիխ Կրյուգերն այդ օրը մտահոգ էր: Սովոր լինելով ամեն օր տեսնել սովետական գերիների, նրանց տալ միևնույն հարցերը, այնուհետև տանջել ու մահապատժի ենթարկել գրեթե նույն՝ միօրինակ ու անփոփոխ ձևերով, կապիտանն անակնկալի էր եկել, որովհետև նրա զինվորներն այս անգամ անգլիական լրտես էին բռնել: Գլխի չէին ինչ ինչոց է, սովորականի պես մի փոքր մշակել էին, որպեսզի խոսեցնեն, բայց երբ դա էլ չէր օգնել, ստիպված էին եղել ստուգել եֆրեյտոր Հոֆմանի ենթադրությունը՝ ըստ որի գերու մայրենի լեզուն պետք է որ անգլերենը լիներ: Կողքի գյուղից մասնագետ ֆելդֆեբելի էին հրավիրել ու նրա օգնությամբ հիմա հարցաքննում էին:

Կապիտան Կրյուգերը, կատարն արդեն տաքացրած, հովհարի տակ փռվել էր ճոճաթռռին և թշնամաբար նայում էր մի բարձրահասակ, շիկահեր երիտասարդի, որն այնքան շփոթված տեսք ուներ, կարծես ուրիշ

աշխարհից էր այստեղ հայտնվել: Գերին կանգնած էր ուղիղ Կրյուգերի դիմաց, ձեռքերն ու ոտքերը կապված: Արևն անխնա այրում էր նրան, դեմքին քրտինքի խոշոր կաթիլներ էին գոյացել: Նրանից մի փոքր ձախ ցցվել էր ֆելդֆերել Պրեզեսբաուերը, որը մերթ ընդ մերթ դժգոհ հայացքներ էր գցում հարմարավետ տեղավորված Կրյուգերի կողմը, և այդ ձևով ակնարկում, որ կեսօրվա կիզիչ արևի տակ կանգնելն այնքան էլ հաճելի բան չէ: Աջ կողմից մի մաշված սյուն էր վեր խոյանում, որին շատ գարշելի բախտավիճակ էր բաժին ընկել. հյուսն վարպետը սյունի կատարին կախադանի հարմարանք էր պատրաստել:

- Հեր կապիտան,- ասաց ֆելդֆերել Պրեզեսբաուերը,- գերին ասում է, որ ինքն ամերիկացի է ու կոնկրետ նշում է իր ծննդավայրը:

- Ստոր խաբեբա...- ֆշշացրեց Կրյուգերը: - Հապա կեղծ դուլարներ՞ըր, որոնց վրա դրանց ապուշ նմանակողները 1967 և 1988 են թվագրել: Պրեզեսբաուեր, ասացեք նրան. եթե չխոստովանի, որ անգլիական լրտես է, մենք նրանք կտանջենք: Վատ չէր լինի եթե ակնարկեիք նաև կախադանի մասին... Լավ, սկսենք, ես վստահ եմ, որ նա շուտով կխճճվի իր իսկ պատասխանների մեջ ու ստիպված չենք լինի տանջաքննության վրա երկար ժամանակ կորցնել: Անձնակազմի մեծ մասը զբաղված է առօրյա հոգսերով, իսկ Շրյոդերին և Ցիմերմանին եֆրեյտոր Հոֆմանը տարավ, իբր թե կասկածելի ձայներ է լսել ցախանոցի կողմից:

Հարցաքննությունը սկսվեց. Պրեզեսբաուերը տեղեկացավ գերուց, թե քանի տարեկան է, արդյոք հրեա չէ՞, ծառայո՞ւմ է անգլիական հետախուզությանը, թե՛ ոչ, ինչպես է հայտնվել ուկրաինական գյուղում, այնուհետև տարբեր հերթականությամբ կրկնեց նույն հարցերը, որպեսզի, ինչպես Կրյուգերը հույս ուներ, խճճի հարցաքննվողին: Սակայն բարձրահասակ շիկահերը ամեն անգամ նույն պատասխաններն էր տալիս և, ինչպես ցույց էր տալիս քննության ընթացքը, բոլորովին միտք չուներ խճճվելու:

- Մեկ անգամ է՛լ կրկնեք հարցերը,- ամբարտավան տոնով ասաց սպան:

Ֆելդֆելդին ակնհայտ դժգոհ էր: Արևը շարունակում էր անխնա այրել, իսկ կապիտանի խորհմաստ տեսքով տրված հրամանները նրան կատարյալ հիմարության երկար ու անվերջանալի շարան էին թվում:

- Քանի՞ տարեկան եք:

- Տասնութ:

- Անուն ազգանուն:

- Արամ Հարիզան:

- Հրեա՞ եք:

- Իռլանդական ծագումով ամերիկացի եմ:

- Որտե՞ղ եք ծնվել:

- Կալիֆոռնիայի նահանգի Ա քաղաքում:

Հանկարծ Կրյուգերը վեր կացավ ճոճաթռչից և ցնցող օրենք բացահայտած խոշոր ֆիզիկոսի տեսքով դիմեց Պրեզեսբաուերին:

- Հարցրեք նրան, թե որ թվականին է ծնվել:

Պրեզեսբաուերը չէր կարծում, իբր հարցն ինքնին խելացի է և բեկումնային, բայց առանց հակաճառելու գերուց հարցրեց նրա ծննդյան թիվը, այնուհետև կկոցեց աչքերը և կրկնեց հարցը, և ի վերջո նույն բանն արեց նաև երրորդ անգամ:

- Ի՞նչ է ասում,- անհամբերությամբ իրեն մեջ գցեց Կրյուգերը:

- Հեր կապիտան, այս տղայի խելքը տեղը չէ: Ասում է, որ ծնվել է 1974 թվականին և վատահեցնում, որ այդ տեղեկությունը կարող ենք ստուգել, եթե նեղություն քաշենք զանգահարել իր հայրենի քաղաք: Անդադար կրկնում է, որ ինքը ինչ որ Դեսմոնդ Հարիզանի զարմիկն է ու դեռ այնպիսի վերամբարձ տոնով, կարծես խոսքը ռեյխսֆյուրեր Հիմլերի մասին է: Առաջարկում է կապնվել ոմն Օսվալդո Օչոայի հետ: Ավելին քան վատահ է, որ գտնվում է Մեքսիկայում ու խնդրում է, որ իրեն վերադարձնենք Մեխիկո, ավելի ճշգրիտ՝ ինչ որ Չապուլթեպեկ, խոստանում է երախտապարտ լինել:

- Անաստ՛ն,- Կրյուգերը կատաղած մոտեցավ գերուն,- հապա կեղծ դուլարներ՞ը:

Ֆելդֆելերը դրանց մասին էլ հարցրեց:

- Հեր կապիտան, նա ասում է, որ փողը մեկ օր առաջ ստացել է բանկից, ու եթե դրանք կեղծ են, ապա ինքն այդտեղ ոչ մի մեղք չունի:

- Ո՞ր բանկից ես ստացել,- գրեթե մտնելով գերու քիթը բղավեց Կրյուգերը, Պրեգեսբաուերը թարգմանեց:

- Ասում է՝ Սանտանդեր Մեխիկո բանկից:

- Որտե՞ղ է գտնվում Սանտանդեր Մեխիկո բանկը:

- Էլ որտե՞ղ պիտի,- համբերությունը կորցրեց Արամը,- իհարկե Մեխիկոյում:

- Անաստ՛ն, խո՛ղ... - Կրյուգերը բռունցքով հարվածեց Արամի որովայնին, Արամը կծկվեց ու վայր ընկավ, Կրյուգերը մի քանի անգամ էլ ոտքով հարվածեց:

- Չեռքերս ու ոտքերս կապված չլինեին քեզ ցույց կտայի,- գոչեց Արամը:

Ամերիկացի երիտասարդը գտնվում էր հայրենի արտադրության ֆիլմերի ազդեցության տակ: Կրյուգերը նրա աչքին սուկ ոստիկանի արժեք ուներ, որի հետ ուժերով չափվելը շատ անհնարին բան չէր համարում: Ենթադրում էր, որ բռնվել է անվտանգության աշխատակիցների կողմից ու, ինչպես երբեք, վստահ էր, որ եթե իմանան, թե ինքը ով է, դառը կզղջան: Գերմաներեն լեզուն թյուրիմածության մեջ էր գցում նրան, բայց դրա գերմաներեն լինելու մասին չէր էլ ենթադրում: Լարված ջանում էր հիշել, թե որտեղ է տեսել ֆաշիստական համազգեստը, որը նրան շատ ծանոթ էր թվում, բայց քանի որ խորը ցնցման մեջ էր, ճշմարտացի ենթադրությունները համառոտ առկայծումներից այն կողմ չէին անցնում նրա կիսամթագնած գիտակցության մեջ:

- Ի՞նչ ասաց, ի՞նչ ասաց- հիստերիկ կնոջ ձայնով ճղճղաց կապիտանը:

Պրեգեսբաուերը չպատասխանեց: Մոտենալով Արամին՝ իբր միայն այն բանի համար, որ նրան ոտքի կանգնեցնի, շշնջաց.

- Ավանակի մեկը, աշխատիր հիշել ով ես, ու ինչպես ես այստեղ ընկել, և մի հակաճառիր սպային: Կախադանը ձևի համար չի դրված:

Քիչ անց Արամը ոտքի վրա էր: Բարեբախտաբար Կրյուգերը զբաղված էր իր ձեռքով: Երբ հարվածեց՝ միջնամատի ոսկորը անհարմար ձևով զարնվեց վերնաշապիկի կոճակին: Կաշին պլոկվել էր, արյուն էր գալիս, Կրյուգերը թաշկինակով սրբում էր ձեռքը և հայիոյում:

- Հեր կապիտան,- ասաց Պրեգեսբաուերը,- այս տղան լուրջ հիվանդ է: Չեր ուշադրությանն են հրավիրում, որ տասնութից ավել չի լինի, իսկ այդ տարիքում անգլիական լրտես չեն լինում: Նայեցեք նրա դեմքին, տեսեք թե որքան է շփոթված ու վախեցած: Գիշտ կանեք, եթե բաց թողնեք նրան:

- Բաց թողնեմ գնա՞,- չարախնդաց Կրյուգերը,- այդպե՞ս եք ծառայում ռեյխին, Պրեգեսբաուեր: Լավ չէ, լավ չէ...

- Ի՞նչ եք պատրաստվում անել նրա հետ:

- Ի՞նչ են ցանկանում անե՞լ: - Կրյուգերը դեռ սրբում էր ձեռքի արյունը: - Չեզ հետ միասին էլի՛ կհարցաքննենք նրան, հարկ եղած դեպքում մի փոքր էլ կջարդենք մոռուքը, իսկ եթե շարունակի համառել՝ դուք նրան կախադան կբարձրացնենք, ֆելդֆեբել:

Պրեգեսբաուերը ճիգ գործադրեց, որպեսզի զսպի իրեն:

- Հեր կապիտան, ես բավականաչափ այրվեցի արևի տակ ու չափից ավելի հիմար հարցեր տվեցի մի խեղճուկրակ լակոտի, որի տեղը հիվանդանոցն է: Չե՞ք գտնում, որ իսկը ժամանակն է, որպեսզի իմ վաշտը վերադառնամ:

- Ի՞նչ,- գոռաց Կրյուգերը,- հանդգնում եք չհնազանդվե՞լ: Բարեհաճեք կատարել հրամանը, այլապես պատասխան կտաք ռազմական ատյանի առաջ:

- Ես այստեղ որպես թարգմանիչ եմ, և ինչ որ չեմ հիշում, որ իմ պետը, կապիտան Գրեմլերը, ասած լինի, որ պետք է օգնեմ ձեզ կախել գերիներին:

- Այդպե՞ս եք ծառայում ֆյուրերին: Դուք խնայում եք ռեյխի թշնամիների՞ն:

- Իսկ որտե՞ղ են այդ թշնամիները,- Պրեզեստուերը ծաղրալի հայացքը աջ ու ձախ շուռ տվեց,- ցույց տվեք գեթ մեկ թշնամի ու ես նրանց կգնդակահարեմ նույնիսկ առանց ձեր հրամանի, որի իրավունքն, ի դեպ, այնքան էլ չունեք:

- Ինչ ասացի՞ք,- թվում էր Կրյուգերը շուտով կպայթի կատաղությունից,- ես ձեզ հրամայում եմ կախաղան բարձրացնել գերուն, այլապես...

- Կորեք գրողի ծոցը, Կրյուգեր, դահիճի գործն ինձ հարմար չէ:

Պրեզեստուերը շուռ եկավ, ու ասես ոչինչ չէր եղել, գնաց:

Արամը զարմանքով ունկնդրեց սպայի ու ենթասպայի տարօրինակ երկխոսությունը, որից բառ անգամ չհասկացավ: Կրյուգերը հայհոյանքներ տեղաց, ռեյխսֆյուրեր, ռեյխսկանցլեր և այլ հայհոյանման բարձրագույն անուններ հնչեցրեց, հիշեցրեց հայրենիքի նկատմամբ պարտքը, որի մասին Պրեզեստուերը պարտավոր էր չմոռանալ, վերջապես վկայակոչեց կեղծ դոլարները՝ հուսալով, որ գոնե դա կազդի համառ ֆելդֆելի վրա, սակայն անսպասելի առաջարկ ստացավ սեփական հետույքը խոթել այդ կեղծ դոլարները, և հարկադրված լինելով լռել՝ վերադարձավ Արամի մոտ:

- Հո՛ֆման, Շրյո՛դեր, Տի՛մերման, որտե՞ղ եք, գրողը ձեզ տանի:

Կապիտանի անմարդկային, կյանքին օտար այդ կռիւնչը միաձուլվեց բնության սքանչելի ձայների հետ: Մոտակայքում մարդ չկար ու նրան ոչ ոք չլսեց, սակայն հոգ չէր, զինվորներին էլ հենց այնպես, ձևի համար ձայն տվեց: Կրյուգերի ուղեղը պրպտուն աշխատում էր, զանազան այլանդակ մտքերը արագորեն փոխարինում էին մեկմեկու ու նա հետզհետե հակվում էր այն բանին, թե ինչպես վախեցնի գերուն, որպեսզի ստիպի հենց կանգնած տեղում կատարել փոքր բնական կարիքը: Հաջողությանը չէր կասկածում, ափսոս միայն մեկը չկար, որ հետը գրազ բռներ, բայց ոչինչ, այս ամենին կարելի էր ի վերջո գուտ իբրև զվարճանքի նա-

յել: Ամբարտավան ցցված քայլելով աջ ու ձախ, այդ ընթացքում ոչ մի ուշադրության չդարձնելով Արամի վրա, Կրյուգերը հանկարծակի գոտկատեղից ճանկեց մաուզերը և կրակեց նրա ականջին շատ մոտիկ: Արամի բախտ բերեց, որ չհասցրեց վախենալ: Կրակոցը տհաճ էր, ականջ խլացնող, բայց միայն այդքանը: Արամը դեռևս գաղափար չուներ, թե ինչ դժոխքի մեջ է հայտնվել և գանձ փնտրող Ուգոյից ավելի շատ վտանգ կզգար, քան այս կոկիկ հագնված դահճից, որը նրա աչքին խեղկատակի տեսք ուներ, ձեռքին՝ խաղալիքի նմանվող մաշված ատրճանակ, և որը դեռ շատ կզղջար, երբ մոտիկից ծանոթանար մորեղբայր Դեսմոնդի հետ: Տեսնելով, որ հնարքը սպասված արդյունքը չտվեց, Կրյուգերը ծաղրաբար ծափ զարկեց և «բրավո» գոչեց, առանց շտապելու դատարկեց ատրճանակը, փամփուշտներից մեկը ցուցադրաբար տեղը վերադարձրեց, ապա մաուզերի ուռուցիկ փամփշտակալը մի քանի անգամ պտտեցրեց ձեռքի ավել: Փամփշտակալի հախուռն պտույտներն ասես բախտի անիվը լինեին, որոնք քիչ հետո պետք է որոշեին մարդկային ճակատագրերից մեկը: Արամը ոչինչ չէր կասկածում, Կրյուգերը սիրալիք բացատրություն տվեց, ճիշտ է, իր մայրենի գերմաներենով, որից Արամը ոչ մի բառ չհասկացավ:

- Հիմա կտեսնենք, թե ինչ արժե քո քաջությունը: Նայիր ուշադիր, իմ ծերուկ մաուզերը ութ փամփուշտ կարող է ունենալ, բայց լիցքավորված է ընդամենը մեկով: Երբ ձանձրանամ փամփշտակալը պտտեցնելով՝ միայն տեր աստծուն հայտնի կլինի, թե որտեղ է բարեհաճել պատուպարվել քո ճակատագիրը որոշող միակ փամփուշտը: Ասենք, կարող ես չանհանգստանալ, հավանականությունը՝ որ այն կգտնվի հարկ եղած տեղում՝ մեկին ութ է: Սակայն ամբողջ հարցը նրանում է, որ ես այդ գործողությունը կկրկնեմ այնքան ժամանակ, մինչև չտեսնեմ, թե ինչպես ես վախից թրջում տակդ:

Հայնրիխ Կրյուգերը վարվեց ինչպես խոստացել էր, մաուզերը պարզեց Արամի վրա և մեկ մետրից կրակեց ուղիղ նրա դեմքին, ասենք, կրակոցը փուչ դուրս եկավ, սակայն Արամը, որին կապիտանի գործողու-

թյունները շարունակում էին անհասկանալի մնալ, քանզի նրա անա-
ղարտ էութունը ոչ մի կերպ չէր պատկերացնում, թե ինչպես մարդ արա-
րածը կարող է մեկ ուրիշ մարդ արարածի սպանել հենց այնպես, ստո-
րացնելով ու ծաղրելով, կրակոցի պահին աչքն էլ չթարթեց, իսկ կրակո-
ցից հետո նույնիսկ մի փոքր ժպտաց, որովհետև Կրյուգերի շարժումն
նրան շարունակում էր մի ծաղրածուի հիշեցնել, որին մանուկ հասակում
տեսել էր կրկեսում: Կրյուգերը ցնցված էր: Ոչ մի անգամ չէր տեսել, թե
մարդն ինչպես կարող է այդչափ թեթևամիտ քաջությամբ արհամարհել
մահը: Իհարկե արիական ազգի զինվորների մասին լեգենդներ էին
պատմվում, ասենք սովետական գերիների մեջ էլ երբեմն չորագլուխներ
էին պատահում, որոնք համեմատաբար արժանապատվորեն էին մեռ-
նում, բայց նրանք մեռնելիս վախենում էին, Կրյուգերը շատ անգամներ
տեսել էր մահվան տեսիլքը նրանց բիբերի մեջ: Իսկ գուցե սա իսկապե՞ս
հոգեկան հիվան է, ինչպես Պրեգեսբաուերն էր պնդում: Ո՛չ... Կրյուգերը
հիշեց անգլիական լրտեսների գերպատրաստվածության մասին պատ-
մություններն ու մտածեց, որ սա հենց այդ դեպքն է: Դե ինչ, այսպես
նույնիսկ ավելի հետաքրքիր էր: Ո՞ւմ էին պետք քննոտ սովետական
գերիները, որոնցից Կրյուգերը, կանխատեսելի լինելու պատճառով, մին-
չև կոկորդ կուշտ էր: Կապիտանը որքան հնարավոր էր մոտեցավ գերուն
և մաուգերի փողը դիպեցրեց նրա այտին, այնուհետև բարձրացրեց աչքի
վրա, իջեցրեց քթին, բայց բութ տարակուսանքից այլ բան չտեսավ Արա-
մի վճիտ աչքերի մեջ: Ի լրումն, ասորճանակի փողը, որն ըստ Կրյուգերի
մշակված ծրագրի, պետք է սարսափահար աներ ու կամազրկեր Արա-
մին, քթի մակերեսով սահելիս խուտուց առաջացրեց, Արամը փռշտաց՝
փռշտոցը ստացվեց հազվադեպ ուժգին և ջրալի ու ինչպես հարկն է
փալինքապատեց էսես-ական սպայի դեմքը և մասամբ նաև հագուստը:
Կրյուգերն այս պարզ բնական երևույթի մեջ չլսված խիզախության ևս
մեկ խելացնոր դրսևորում տեսավ, քանզի նրա կարծիքով գերին ոչ թե
փռշտացել էր, այլ անվարան լկտիությամբ թքել արիական ազգի սպայի
դեմքին: Թշնամաբար չափելով կապկալված հակառակորդին, որի միակ

ցանկությունը թաշկինակով քիթը սրբելն էր, էսէս-ական սպան ձեռքի չար շարժումով վերացրեց փռշտոցի փալինքային հետևանքները, պտտեցրեց փամփշտակալը ու կրակեց Արամի դեմքին՝ կրակոցը փուչ դուրս եկավ: Կրյուգերը ևս երկու անգամ կրկնեց նույն գործողությունը, կրակոց առայժմ չկար: Արամը չէր էլ ենթադրում, թե որքան է իր բախտը բերում:

- Այլևս չեմ պտտեցնի փամփշտակալը,- չարախնդաց Կրյուգերը,- հինգերորդ կամ վեցերորդ փորձից հետո ատրճանակն անպայման կկրակի ու ցրիվ կտա ուղեղդ, որը, ինչպես տեսնում եմ, քեզ այնքան էլ հարկավոր չէ:

Կրյուգերը չորս անգամ կրակեց, մաուգերը չորս անգամ հուսահատ չրխկաց, երջանիկ պատահականությամբ կրակոց առայժմ չկար: Կրյուգերն իջեցրեց ատրճանակը:

- Ես կատիպեմ քեզ վախենալ,- ճչաց կապիտանը:

- Թե տղամարդ ես՝ ձեռքերս ազատիր,- պատասխանեց Արամը:

- Խնդրում ես, որ խնայե՞մ կյանքդ: Ցավում եմ, բայց պետք է մերժեմ: Քեզ մի քանի օր կտանջեն և դու, ինչպես որ հիմա կյանք ես խնդրում, մահ կադերսաս այնժամ, բայց կապիտան Կրյուգերը անտարբեր կմնա քո հառաչանքներից, խոզի մեկը:

- Երբ քեզ ծանոթացնեմ մորեղբայր Գեսմոնդի հետ՝ նա էլ, իր հերթին, քեզ կծանոթացնի իսկական ատրճանակի հետ ու այդ օրվանից խաղալիք ատրճանակը կդադարի քո սիրելի զվարճությունը լինելուց, էշի գլուխ:

Շարունակելով անհասկանալի մնալ մեկը մյուսին՝ ամերիկացի երիտասարդն ու էսէս-ական սպան սեփական երկիրն ու ժամանակաշրջանը բնորոշող մի շարք խայթոցներով փոխանակվեցին: Այդ զվարճալի երկխոսությանը վերջ դրեցին Հոֆմանը, Շրյոդերը և Ցիմերմանը, որոնք հետները չորս գերի էին բերել:

- Անուշիկ քնել էին ցախանոցում,- կոպտաբար առաջ հրելով գերիներին ասաց Հոֆմանը,- մենք այնքան սիրալիր եղանք, որ սպասեցինք մինչև արթնանան:

Կրյուգերը ամբարտավան գլխով արեց, ապա ձեռքի հագիլ նկատելի շարժումով զինվորների ուշադրությունը հրավիրեց Արամի վրա:

- Անգլիական լրտես է, առայժմ հրաժարվում է խոսել ու հույս ունի գիծ ձևանալով կաշին փրկել: Մոտը կեղծ դուլարներ են գտնվել, ասում է, որ ամերիկացի է և ծնվել է 1974 թվականին:

Հոֆմանը, Շրյոդերը և Ցիմերմանը գարշելի ձևով հռհռացին:

- Կթարմացնենք նրա հիշողությունը,- ինքնավստահ հայտարարեց Ցիմերմանը:

- Մի՞ թե նրան չեք տեղեկացրել, որ կախաղանը հատկապես ի՞ր համար է պատրաստված,- համոզված լինելով սրամտության հաջողված լինելուն, ասաց Շրյոդերը:

Կրյուգերը նյարդային գլխով արեց, այդպես էլ չպարզաբանելով՝ զինվորների ասածների՞ն է հավանություն տալիս, թե իր սեփական մտքերին:

- Մենք հիմա սրա աչքի առաջ հատ հատ կթրխկացնենք այս չորսին: Մեկ շիշ շամպայնի վրա գրագ են գալիս, որ առաջին երկուսին բարեհաջող այն աշխարհ ճամփելուց հետո սրա լեզուն կբացվի ու սակսի դայլայլել ոչ պակաս ջանադրաբար, քան սոխակը, որը դիմավորում է զարնան գալուստը: Միակ դժվարությունն այն է, որ այս ստահակը միայն անգլերեն է խոսում:

- Կապիտան Դրեմլերը թարգմանիչ չուղարկե՞ց,- հետաքրքրվեց Հոֆմանը:

- Ֆելդֆելե Պրեգեսբաուերին ինքս քիչ առաջ արձակեցի... Ցիմերման, հարկ կա, որ ևս մեկ անգամ թարգմանիչ խնդրեք կապիտան Դրեմլերից: Ասացեք նրան, որ գերին արդեն խոստովանել է, որ անգլիական լրտես է:

Յիմերմանը գնաց, Կրյուգերը որոշեց, որ իսկը ժամանակն է զբաղվել գերիների նոր խմբաքանակով:

- Անուն ազգանուն,- վատ ռուսերենով սկսեց կապիտանը...

Առաջինը վիճակված էր հարցերին պատասխանել Գուրգեն Գրիգորյանին:

- Լեյտենանտ Գուրգեն Գրիգորյան, ծնվել եմ 1914 թվականին, մասնագիտությամբ անգլերենի ուսուցիչ եմ, տիրապետում եմ նաև գերմաներեն լեզվին: Կարեն Գրիգորյանը, Իգոր Կոնևը և Ալեքսեյ Դրոբյազկոն շարքայիներ են: Խարկովի մոտ մեր վաշտը հարձակման ենթարկվեց և ցրվեց: Մեկ շաբաթ թափառել ենք անտառներում: Երեկ երեկոյան որոշեցինք պատսպարվել գյուղում, որովհետև այլևս անկարող էինք դիմադրել սովին և հոգնածությանը:

- Ուրեմն անգլերեն և գերմաներեն... Շրյոդեր, ետ կանչեք Յիմերմանին, առայժմ կարիք չկա խնդրանքով կապիտան Դրեմլերին դիմելու... Անցնենք մյուսներին...

- Կարեն Գրիգորյան, շարքային...

- Իսկ դու պատահմամբ ջիուդ չե՞ս:

Էյդելմանը եռանդուն ժխտական շարժում արեց գլխով:

- Ջիուդ է, ջիուդ,- եֆրեյտոր Հոֆմանը բռնեց Էյդելմանի կզակից ու կոպտորեն բարձրացրեց,- այս տակալներից մի մոդնից էլ կճանաչեմ:

- Այդ դեպքում գնդակահարեք նրան, եֆրեյտոր:

Հոֆմանը գործնական շխկշխկացրեց ավտոմատը, Էյդելմանը վախից գունատվեց: Հրեայի մանր կարճատես աչքերը փրկություն գտնելու հույսով դողահար այս ու այն կողմ էին թռչկոտում ակնոցների ապակիների տակից: Գերմաներեն չէր հասկանում, բայց ձերբակալման պահից սպասում էր, որ իրեն անմիջապես կգնդակահարեն ու հիմա եֆրեյտոր Հոֆմանի գործողությունները կասկածի տեղիք չէին տալիս:

- Մեկ րոպե,- միջամտեց լեյտենանտ Գրիգորյանը,- շարքային Կարեն Գրիգորյանը հրեա չէ: Նա հայ է, այսինքն պատկանում է նույն ազգին՝ ինչ և ես:

Անսպասելի հնչած գերմաներենը ստիպեց Հոֆմանին մի փոքր հարգանքով վերաբերվել գերուն ու նա սպասողական նայեց Կրյուգերին: Կապիտանը դանդաղորեն, ասես ծանր կաղնե պահարան լիներ, շուռ եկավ Գուրգեն Գրիգորյանի կողմը:

- Քո միջամտությունը, խոզ, ոչ մի կղկղանք էլ չարժե: Տականք ջիուդ լինի, խորամանկ հայ, թե խոզ ռուս, բոլորիդ էլ հերթով գնդակահարելու ենք:

- Այդ դեպքում ստիպված կլինեք թարգմանիչ խնդրել կապիտան Գրեմլերից, այնպես չէ՞: Շրյոդեր, դուք իզուր ետ կանչեցիք Ցիմերմանին: Ցիմերման, այնուամենայնիվ պետք է այցելեք կապիտան Գրեմլերին ու նրան դիմել մի խնդրանքով, որը, ինչպես երևում է, նա այնքան էլ հաճույքով չի կատարում:

Կրյուգերը կտրուկ շուռ եկավ Գուրգեն Գրիգորյանի կողմը, կարծես երկնքում անսպասելի ճայթած ամպրոպը նրան ստիպեց դուրս գալ նիրհից: Այդպիսի հիմնավորված հանդգնություն նա իր օրում չէր տեսել սովետական գերիների կողմից: Կրյուգերը դանդաղ ատրճանակն ուղղեց դեպի գերին:

- Հիմա քեզ կապանեն, ու դա կանեն ավելի հեշտ, քան մեկ բաժակ ջուր խմելն է...

- Ընկեր լեյտենանտը ճիշտ է ասում, մեր մեջ ջիուդ չկա:

Կրյուգերը հարկադրված էր ևս մեկ անգամ շուռ տալ իր հաստ վիզը և տեսնել Գրոբյազկոյի վախեցած, բայց հերոսանալու պատրաստ դեմքը: Ցիմերմանը կոպտորեն հարվածեց ուկրաինացու վզակոթին:

- Լռե՛լ,- բղավեց նա:

Կրյուգերի դեմքին գարշելի ժպիտ խաղաց:

- Դե ինչ,- ոչ մի լավ բան չգուշակող ճայնով ասաց նա,- եթե սրանք իսկապես հայեր են, ինչպես միաբերան պնդում են բոլորը, ուրեմն նրանց կուղարկենք թիկունք, որտեղ հեր Ռոզենբերգի խելքին փչել է Հայկական Լեգեոն ստեղծել: Դե իսկ այս սլավոնական խոզերին մենք առանց այլևայլության կգնդակահարենք: Ի դեպ, այդ պատիվը կտրվի

հայ լեզունականներին... Լեյտենանտ Գրիգորյան, վերցրեք Շրյոդերի ավտոմատը և առանց շտապելու ընտրություն կատարեք, իսկ մյուսին կգնդակահարի ձեր ազգակիցը... կամ, գիտեք ինչ, եկեք երկրորդին պարզապես կախենք, դրանով և՛ փամփուշտ կխնայենք, և՛ կախաղանը կօգտագործենք ըստ նշանակության:

Շրյոդերը մոտեցավ Գրիգորյանին ու ավտոմատը խոթեց նրա ձեռքը, իսկ Յիմերմանը թունավոր սարդի պես աննկատ անցավ նրա թիկունքը: Լեյտենանտ Գրիգորյանը քարացավ սպասումի մեջ: Համոզված էր, որ եթե չկրակի՝ Կրյուգերը հրաման կտա, որ իրեն գնդակահարեն: Սակայն երբեմն վայրկյանները վճռորոշ են լինում և այս անգամ այդպես եղավ: Հանկարծ եֆրեյտոր Հոֆմանը մոտեցավ Կրյուգերին ու նենգավուն ժպիտը դեմքին մի քանի բառ շշմջաց նրա ականջին:

- Շնորհակալություն, եֆրեյտոր, ինչպե՛ս կարող էի մոռանալ էի այդ մասին: - Ապա դառնալով Գրիգորյանի կողմը,- Ես մի հարց ունեմ ձեզ, Հայկական լեզունի սպա: Հայտնի է, որ տականք հրեաները սովորություն ունեն թլպատվել: Այսպես ուրեմն, արդյո՞ք այդպիսի սովորություն ունեն նաև հայերը: Ո՞չ: Այդ դեպքում մենք կստուգենք ձեր համերկրացուն, միգուցե նա ձեզ խաբել է, ասելով, որ ինքն էլ հայ է, և դուք էլ առանց գիտակցելու մեզ եք խաբել... Յիմերման, ստուգեք:

Շրյոդերը Գրիգորյանի ձեռքից ետ խլեց ավտոմատը, իսկ Յիմերմանը կատարեց հրամանը և շատ արագ բացահայտեց կեղծիքը:

Կրյուգերը աշխարհի բախտը որոշելու ունակ մարդու սառը ամբարտավանությամբ ձեռքն անփութորեն ուղղեց Դրոբյազկոյի և Կոնկի կողմը:

- Սրանցից մեկը թող գնդակահարի այս երկուսին... Ո՛չ, միայն մեկին, լեյտենանտին կգնդակահարենք ավելի ուշ, նա ինձ անհրաժեշտ է, որպեսզի հարցաքննենք անգլիացի լրտեսին:

Էյդելմանին առանձնացրին մյուսներից, Շրյոդերը հիմա էլ ավտոմատը Դրոբյազկոյի ձեռքը խոթեց:

- Հեր կապիտան,- հանկարծ ասաց Գուրգեն Գրիգորյանը,- ես հրա-
ժարվում եմ ձեր թարգմանիչը լինել: Եթե ի վերջո գնդակահարվելու եմ,
գերադասում եմ հենց հիմա:

- Դուք այդպիսի հնարավորություն կստանա՞ք,- առանց մտածելու
պատասխանեց Կրյուգերը:

Չնայած արտաքուստ հանգիստ տեսքին, Կրյուգերի մեջը եփ էր գա-
լիս: Սպանել՝ դեռևս չի նշանակում հաղթել: Իհարկե կարող էր կյանք
խոստանալ Գրիգորյանին, իսկ հետո հետը վարվել ուզածի պես, բայց
ինքնասիրությունը թույլ չէր տալիս ստոր թշնամու հետ երկար բարակ
բանակցությունների մեջ մտնելը:

Գուրգեն Գրիգորյանին կանգնացրին Էյդելմանի կողքին, Դրոբյազ-
կոն անվճռականորեն ձեռքերի մեջ էր պահում ավտոմատը:

- Հեր կապիտան,- անվախ, գրեթե ծաղրանքով, ասաց Գրիգորյանը,-
ղեկավարության հետ խնդիրներ չե՞ք ունենա, եթե հանկարծ պարզվի,
որ առանց լուրջ պատճառի գնդակահարել եք ինձ: Էլ ինչպե՞ս է գեներալ
Ռոզենբերգը Հայկական Լեգեոն ձևավորելու, եթե դուք այսպես անխնա
բոլոր հայ սպաներին գնդակահարեք:

Կրյուգերը արհամարհանքով նայեց գերուն:

- Հեր կապիտան,- սպայի ականջին շշնջաց Ցիմերմանը,- նա ճիշտ է
ասում: Չորատեսի ժամանակ գնդապետ Մյուլենդորֆն ասաց, որ ան-
տարակույս պետք է խնայել այն սպաներին, որոնք պատրաստ են հա-
մագործակցել...

- Բացի այդ,- տեսնելով, թե ինչպես փոքրիկ շեղվածք բացվեց
թշնամական շարքերի մեջ, շարունակեց Գրիգորյանը,- Ո հողվածի Ո
կետն ասում է, որ տեղեկություններ ստանալու լավագույն միջոցը գերի-
ներից հարցաքննելն է, մինչդեռ դուք, հեր կապիտան, փոխանակ նրանց
ուղեղները պրպտեք, վարտիքների պարունակությունն եք ստուգում:
Ի՞նչ վատ տարբերակ կլինի, որ իմ ազգակից Կարեն Գրիգորյանը, որը
միայն քառորդ մասով է հրեա, ինձ հետ միասին Հայկական Լեգեոն
ընդգրկվի, իսկ Կոնեն ու Դրոբյազկոն, որպես ռազմագերիներ,

աշխատեն ձեզ համար: Նույնիսկ վրդովեցուցիչ է, արհական ազգի զինվորները ցախ են ջարդում և հող փորում...

Այդ պահին կացինը փայտը հատելուն բնորոշ զրնգուն լավեց ու բուրբը ձայնի կողմը հայացք ձգելով տեսան մինչև գոտկատեղը մերկացած մի հաղթանդամ գերմանացի զինվորի, որը խրճիթի բակում ժրաջանորեն փայտ էր կոտորում:

- Հեր կապիտան,- Կրյուգերին ասաց Յիմերմանը,- նա ճիշտ է ասում:

Եվ այստեղ տեղի ունեցավ անսպասելին: Մինչ Կրյուգերը խորհում էր Յիմերմանի ասածների շուրջը, շարքային Կոնկը, որ մինչ այդ բառ անգամ չէր արտասանել, սարսափելի հայհոյանքներ տեղալով Դրոբյազկոյի ձեռքից խլեց ավտոմատը, և այն ուղղեց Կրյուգերի վրա: Հետևեց ավտոմատի կարճ կրակահերթ, Կոնկը պատված կրծքով վայր ընկավ: Անհայտ էր, արդյո՞ք լցված էր Շրյոդերի ավտոմատը, սակայն Եֆրեյտոր Հոֆմանն ակնթարթորեն արձագանքեց, ու ոչ մի հնարավորություն չթողեց Կոնկին:

Ահա այստեղ է, որ Արամը վերջապես գիտակցեց, թե ուր է ընկել: Մահվան տեսարանը գրեթե խելացնորության հասցրեց նրան: Սարսափից զարհուրած ամերիկացին անմարդկային ճիգեր էր գործադրում, որպեսզի ազատվի կապանքներից, գոռում էր, օգնության կանչում, բայց նրա վրա ոչ ոք ուշադրություն չէր դարձնում:

- Եֆրեյտոր Հոֆման,- ազդու ձայնով և միջաթափանց ծակող հայացքով նայելով նրան՝ ասաց լեյտենանտ Գրիգորյանը,- Կոնկն այս պատերազմում կորցրել էր իր տասնմեկ եղբայրներին: Շնորհավորում եմ ձեզ, դուք սպանեցիք տասներկուերորդին: Նրա ծոցագրպանում դուք կգտնեք մոր նամակը, որի մեջ նա աղերսում է աստծուն գոնե այս վերջինին պահպանել: Փոխարենն իր զառամյալ, ողորմելի կյանքն է առաջարկում, և անիծելով աշխարհի բոլոր կրակներն է թափում այն մարդու գլխին, ով կհամարձակվի ձեռք բարձրացնել իր միակ որդու վրա: Դուք

կայրվեք դժոխքի կրակների մեջ, Հոֆման: Յանկանում եք, որ ձեզ համար թարգմանեմ այդ նամակը:

Կրյուգերն անգութ գազան էր, որին թվում էր, թե ինքը բարձր որակներ ունեցող անհատականություն է: Հոֆմանն իրեն գազանի տեղ էր դրել, մինչդեռ նա ընդամենը մի սովորական մարդ էր: Լսելով սահմուկելի դատավճիռը՝ եֆրեյտորը խեղճացած ետ-ետ գնաց, ձեռքերը դողացին ու բաց թողեցին ավտոմատը, որն անկասկած գետնին կրնկներ, եթե կաշեփոկով կախված չլիներ վզից:

- Եթե ես չկրակեի՝ նա կսպաներ կապիտանին,- Հոֆմանն այնպես սրտառույչ բացականչեց, կարծես Ահեղ Դատաստանի օրն էր, ու նա պատասխան էր տալիս իր մեղքերի համար: Այդ պահին միջամտեց Կրյուգերը:

- Ի՞նչ, արդարանում եք գերու առաջ: Անմիջապես ձեզ կարգի հրավիրեցեք:

Յանկանալով հաստատականության օրինակ ցույց տալ՝ Կրյուգերը դանդաղ և տպավորիչ ատրճանակը Դրոբյազկոյի կողմը պարզեց, և այն նույն զենքը, որ Արամի վրա պարավելիս գրեթե տասն անգամ փուչ էր դուրս եկել, մահասարսուռ ձայնով կրակեց, և ցրիվ տվեց խեղճ ուկրաինացու գլուխը: Գանգոսկրի, արյան և ուղեղի մնացորդները ցայտեցին Կրյուգերի համազգեստին:

- Խո՞գ,-զզվանքով արտաբերեց Կրյուգերը, նույնիսկ մեռնելիս են անհարմարություններ պատճառում:

Չնայած գերմանացի սպայի ցուցադրած տպավորիչ օրինակին, Հոֆմանը ոչ մի կերպ չէր կարողանում հանգստանալ: Մերթ նայելով սպանված Կոնկին, մերթ Գրիգորյանի դատապարտող ու Կրյուգերի արհամարհալից հայացքներին, եֆրեյտորն ի վերջո սկեռվեց Էյդելմանին ու հարձակվեց նրա վրա:

- Տականքի՛ մեկը, այդ բոլորը քո պատճառով եղավ,- անմարդկային ձայնով գոռաց Հոֆմանը և հարվածեց հրեայի դեմքին: Հարվածը սարսափելի չէր, բայց այն Էյդելմանի աչքերից վար գցեց նրա ակնոցը:

- Ակնոցս, ես ոչինչ չեմ տեսնում,- խլուրդի պես իրեն այս ու այն կողմ գցելով շշմոջաց էլոթելմանը:

Կրյուգերը մի կողմ հրեց Հոֆմանին ու մոտեցավ հրեային:

- Հիմա դու կսկսես ավելի լավ տեսնել...

Էսէս-ական սպան որքան ուժ ունեւ հարվածեց գերուն ու գետին տապալեց նրան: Էլոթելմանը ոչինչ չէր տեսնում և ենթագիտակցաբար շարունակում էր ակնոցները փնտրել: Կրյուգերը գործի դրեց ոտքերը, կտրեց հրեայի մի քանի կողմ ու ձեռքի մատները և առանց խղճամտանքի սապոգի սուր քթով այլանդակեց նրա դեմքը: Հաշված վայրկյաններ անց Էլոթելմանի աչքի արյունաշաղաղ սպիտակուցները դուրս էին թափվել նրա ակնախոռոչներից, իսկ դեմքը արյան ու մսի զգվելի խառնուրդի էր վերածվել: Նայելով Հոֆմանի, Շրյոդերի և Յիմերմանի զարհուրած դեմքերին, կարելի էր ենթադրել, որ Կրյուգերն այս անգամ գերազանցել էր ինքն իրեն, ու անցել բոլոր թույլատրվելիք սահմանները: Դժվար է ասել, թե որքան կշարունակեր էսէս-ական սպան: Մեքենայի հոնդյուն լսվեց,

քիչ անց մի սև լիմուզին հայտնվեց ու միջից բարձրաստիճան սպա դուրս եկավ: Ջինվորները զգաստ կանգնեցին, Կրյուգերը աճապարանքով մաքրեց հագուստը և կոճկվեց: Հույս առկայծեց Գուրգեն Գրիգորյանի սրտում: Լեյտենանտը շուռ եկավ Արամի կողմը և անգլերեն շշմջաց:

- Երբ սկսեմ հարցաքննել՝ կասես, որ դու էլ ես հայ, և գուցե հաջողվի փրկել քեզ:

Ի զարմանս՝ մահու չափ վախեցած Արամը պատասխանեց վատ հայերենով:

- Ես կարող եմ խոսել հայերեն ու կանեմ այնպես ինչպես որ ասում եք:

Այս անտերունչ, ամառի վայրում լսելով իր մայրենի լեզուն Գուրգենի Գրիգորյանի սիրտը նվաղեց ու թրթռաց: Քաջալերանքով նա աչքով արեց Արամին ու սկսեց ուշադրությամբ հետևել ծավալվող իրադարձություններին:

Գնդապետ Վոլֆգանգ Մյուլենդորֆը Հայնրիխ Կրյուգերի պետն էր, բայց ոչ անմիջական. շատ ավելի բարձր:

Մյուլենդորֆն այնքան էլ չէր սիրում Կրյուգերին: Արհամարհում էր նրան, որովհետև Կրյուգերը ստոր արարած էր, որը սուսկ մոլեռանդության շնորհիվ էր ցեխից դուրս եկել, ու այլևս անընդունակ էր մատնաչափ անգամ վեր բարձրանալ: Մյուլենդորֆն ինքն իր մասին բավական բարձր կարծիքի էր: Գնդապետը ազնվաշուք անձնավորություն էր, ու թեև ինչ որ չափով վարժվել էր պատերազմի բռնություններին, տանել չէր կարողանում տանջաքննությունները, որոնք չափազանց խորթ էին նրանրբազգաց բնությանը: Լավ կրթություն էր ստացել, բարձրաշխարհիկ դաստիարակություն, խոսում էր մի քանի լեզուներով, և անհամեմատ զարգացած էր միջին էսես-ական սպայից: Սիրում էր խորհմաստ տեսք տալ դեմքին, մեջբերումներ կատարել հին և ժամանակակից փիլիսոփաների վեհ մտքերից, ու այդպիսով իր խոսքին է՛լ մի փոքր վեհություն հաղորդել: Հպարտ էր, որ ունակ է ըստ արժանավույն գնահատել Հիտլերի երիտասարդ տարիքում կատարած բնանկարները, նրա պես էլ սիրում

էր լսել Ռիխարդ Վազների երաժշտությունը, նրա օրինակով՝ օրական գոնե մեկ գիրք ուսումնասիրել ու, հոգեպես այդչափ մոտ գտնվելով պաշտելի ֆյուրերին, ի վերջո եզրահանգել էր, որ ինքն էլ մի ընտրյալ է, ում տրված է կերտել գերմանական ժողովրդի ապագան, ու նրա ինքնիշխանությունը հաստատել մոլորակի մյուս ժողովուրդների վրա:

Վկայակոչելով ֆյուրերին՝ սպաները ողջույններ փոխանակեցին, այնուհետև Մյուլենդորֆը, դժվարությամբ թաքցնելով զզվանքը, դիմեց Կրյուգերին:

- Ենթադրում եմ գնդակահարությունից առաջ հարցաքննել եք գերիներին:

- Ճիշտ այդպես, հեր գնդապետ,- կախաղանի սյան պես զգաստ կազնելով տեղում՝ պատասխանեց Կրյուգերը:

Մյուլենդորֆը ոչինչ չարտահայտող գլխով արեց

- Հեր կապիտանը ճիշտ չի ասում,- անամպ երկնքի կայծակի պես հանկարծ փայլատակեց Գուրգեն Գրիգորյանը,- համարձակվում եմ զեկուցել, շարքայիներ Կոնեն ու Դրոբյակոն գնդակահարվել են առանց հարցաքննվելու:

Անհնարին է նկարագրել, թե ինչպիսի զարհուրանք գծագրվեց Կրյուգերի դեմքին: Կապիտանն անսպասելիությունից ցնցվեց, կատաղությունից կաս կարմիր կտրեց, քիչ մնաց Գուրգեն Գրիգորյանին էլ տեղում գնդակահարի, սակայն գնդապետի ներկայությամբ չհամարձակվեց այդ քանն անել:

- Լռի՛ր, անասո՛ւն,- բղավեց Կրյուգերը:

- Ես իհարկե կլռեմ,- շատ համակրելի ձայնով պատասխանեց Գրիգորյանը,- բայց դուք, հեր կապիտան, վատ օրինակ եք տալիս ձեր զինվորներին, երբ նրանց ներկայությամբ այդպես լկտիորեն խաբում եք էսէս-ական բարձրաստիճան սպային:

Թվում էր նույնիսկ մահամերձ Էյդելմանը ժպտաց այս սրամիտ խոսքից: Վոլֆգանգ Մյուլենդորֆը, ով զարմացած էր ոչ պակաս, քան Հայնրիխ Կրյուգերը, անբացատրելի համակրանք զգաց այս գերմանա-

խոս գերու նկատմամբ, ու նաև հիանալի առիթ գտավ, որպեսզի մի փոքր տրորի կապիտանի չափից ավելի վեր խոյացած քիթը: Յույց տալով Կրյուգերին, որ պետք չէ շարունակել, Մյուլենդորֆը դիմեց Հոֆմանին:

- Ասացեք ինձ ճշմարտությունը, եֆրեյտոր, արդյո՞ք գերիները գնդակահարվել են առանց հարցաքննելու:

Հոֆմանը օգնություն հայցող հայացքով շուրջբոլորը նայեց:

- Հեր գնդապետ, գերին ավտոմատն ուղղել էր հեր կապիտանի վրա ու սպառնում էր գնդակահարել նրան, ես ստիպված էի վնասազերծել նրան:

- Շրյոդերի ավտոմատը, Շրյոդերի,- բացականչեց լեյտենանտ Գրիգորյանը,- այն նույն ավտոմատը, որի միջոցով հեր կապիտանը ստիպում էր գերուն սպանել ոչ մի մեղք չունեցող, ու դեռևս չհարցաքննված իր ընկերներին:

Մյուլենդորֆը խստորեն նայեց Կրյուգերին, բայց հարցն ուղղեց Հոֆմանին:

- Ճի՞շտ է ասում գերին, եֆրեյտոր:

Հոֆմանը հապաղեց:

- Ֆյուրերի անունով երդվեք, Հոֆման,- նորից մեջ ընկավ Գրիգորյանը:

- Սրիկա՛,- Կրյուգերը չդիմացավ ու հարվածեց գերուն, ապա դարձավ Մյուլենդորֆի կողմը: - Հեր գնդապետ, մի լսեք այս ստախոս սրիկային... - այնուհետև Կրյուգերը ծաղկազարդված կերպով պատմեց, թե ինչպես էր Գրիգորյանը փորձում խաբեության միջոցոց փրկել հրեա Էյդելմանին:

- Ես իմ զինվորին եմ պաշտպանել, եթե վատ բան եմ արել՝ թքեք ուղիղ երեսիս:

Ինքնատիրապետունը վերջնականապես կորցրած Կրյուգերը այդպես էլ վարվեց, բայց դրանից նրա խարիսխված դիրքերը չամրապնդվեցին:

- Հեր գնդապետ,- ասաց Գուրգեն Գրիգորյանը, ես հայ եմ, այսինքն՝ գերմանացի ազգի բարեկամը և մեծ ցանկություն ունեմ Հայկական Լեզիոնի մեջ ընդգրկվել...

- Լռե՛լ,- խստորեն ասաց Մյուլենդորֆը, լեյտենանտ Գրիգորյանը ենթարկվեց:

Եվս մեկ անգամ մռայլ հայացքով գնահատելով տեսարանը ու երկարատև դադարի միջոցով ստորացնելով ու կամազրկելով Կրյուգերին, որի գլխին նախատիներքների տարափ էր լցնելու, Մյուլենդորֆն ասաց:

- Կապիտան, դուք շտաբից ուղեցույց եք ստացել, որի մեջ հստակ նշված է, որ տեղեկություններ ստանալու լավագույն միջոցը գերիներին հարցաքննելն է: Դուք գիտեք նաև, որ ֆյուրերից ազգային լեզուներ ստեղծելու հրաման ունենք, սակայն այդտեղ նույնպես թափթփվածություն եք դրսևորել...

- Հեր գնդապետ, սրանք ռեյխի թշնամիներն են, որոնց...

- ...որոնց ֆյուրերը որոշել է մեր կողմնակիցները դարձնել, ա՞յդ էիք ուզում ասել, ո՞չ: Լսեք ուրեմն և ականջներիդ օղ արեք. ձեզ արգելում եմ բանակը կրկեսի վերածել: Խորհուրդ եմ տալիս նաև, որ այսուհետ ավելի լրջորեն վերաբերվեք թիկունքից եկած ցուցումներին և ֆյուրերի հրամաններին: Գնդակահարեցե՛ք գերուն, եթե նա ռեյխի թշնամին է, բայց բարի եղեք մինչ այդ հարցաքննել նրան: Իսկ եթե կան սպաներ ու շարքայիններ, որոնք պատրաստակամ են համագործակցել, բարեկամաբար վերաբերվեք նրանց հետ: - Մյուլենդորֆի հայացքն ընկավ Էյդելմանի վրա: - Ո՞վ է սա:

- Ջիուդ է,- պատասխանեց Կրյուգերը:

«Ազատեք նրան տանջանքներից» քիչ մնաց թուրս թռչի Մյուլենդորֆի բերանից:

- Գնդակահարեցեք նրան,- հրամայեց գնդապետը:

Հրամանն արագ ի կատար ածվեց:

Մյուլենդորֆը հիմա էլ Արամի կողմը նայեց:

- Իսկ ս՞ա ով է:

Կրյուզերն աշխուժացավ, Արամի սիրտը սկսեց արագ բարբախել:

- Սա անգլիական լրտես է, սա...

- Ես հայ եմ,- հայերեն լեզվով ասաց Արամը:

- Ի՞նչ է ասում,- զարմացավ Մյուլենդորֆը:

Այս անգամ պատասխանեց Գուրգեն Գրիգորյանը:

- Նա նույնպես ցանկություն ունի Հայկական Լեզոն ընդգրկվել:

- Հեր գնդապետ, սա անգլիական լրտես է, նրա մոտ կեղծ ամերիկյան դոկարներ են հայտնաբերվել, նա...

- Լավ, Կրյուզեր, ինքս կգրադվեմ սրանցով:

Երբ Մյուլենդորֆի լիմուզինի մեջ էին՝ լեյտենանտ Գրիգորյանը զարմանքով փաստում էր, որ կյանքում առաջին անգամն է հայտնվել այսպիսի հարմարավետ մեքենայի մեջ, մինչդեռ Արամը հնաոճ և անհարմարավետ գտավ այն: Իսկ երբ նրանք կիսաձայն ծանոթացան ու Գուրգեն Գրիգորյանը ափսոսանքով բացահայտեց, որ գործ ունի խելապակաս մարդու հետ, տխուր նայեց նրան ու ասաց:

- Եթե ցանկանում ես ապրել՝ այդ հիմարություններն այլևս չկրկնես: Հիշիր, որ 1942 թվականն է և պատերազմ է Սովետական Միության ու Գերմանիայի միջև: Կասես, որ պայթյունի հետևանքով կորցրել ես հիշողությունդ: Հիմա մեր նպատակը կենդանի մնալն է, իսկ հետո կմտածենք, թե ինչպես մերոնց մոտ փախչենք:

7. Հոհենբրինդե

Արամն իր իմացած ոչ վարժ իսպաներենը սկսել էր քիչ քիչ մոռանալ, բայց փոխարենը շատ սահուն հաղորդակցվում էր հայերեն և գերմաներեն:

Հոհենբրինդե գյուղակը, Բեռլինի արվարձաններից մեկը, դուր էր գալիս նրան, թեև ժամանակ առ ժամանակ խորը մելամաղձության մեջ էր ընկնում, որը կապված էր նրա մի աշխարհից մյուսն ընկնելու անդառ-

նալի դիպվածի հետ: Հատկապես, երբ անկողին էր մտնում ու լույսը հանգցնում, հարազատ պատկերներ էին գալիս աչքի առաջ, որոնց հավանաբար այլևս երբեք չէր տեսնելու: Սակայն Արամն օրվա ընթացքում շատ էր այս ու այն կողմ վազվզում, կարգին հոգնում էր, այնպես որ պառկելուց հինգ րոպե չանցած ընկղմվում էր երազների աշխարհ, իսկ առավոտյան ժամը յոթից՝ կրկին ոտքի վրա էր: Հատուկ դպրոցի տնօրեն **Ռորերտ Հոֆմանը** նրան զանազան մանր գործեր էր հանձնարարում, իսկ ազատ ժամանակն Արամն անցկացնում էր երեսունմեկ ընտրյալ հայ ուսանողների հետ, որոնց գերմանացիները հետազայում մտադիր էին դիվերսիոն նպատակների ծառայեցնել: Հոհենբրինդե գյուղում բոլորը ճանաչում էին Արամին, կարելի է նույնիսկ ասել, որ նա բավական ուշագրավ անձնավորություն էր դարձել այստեղ, սակայն ցավոք այդ հանրաճանաչությանը նա մեծամասամբ պարտական էր իր մի համբավով, որը տակավին վերջերս էր ձեռք բերել, և որը սպառնում էր նրա կյանքի հավերժական ուղեկիցը լինել: Արամին ցնդած էին համարում: Սկզբնական շրջանում նա սրբորեն հետևում էր Գուրգեն Գրիգորյանի խորհրդին, ասում էր, որ չի հիշում, թե ինքն ով է, ու չգիտե, թե ինչպես է այստեղ հայտնվել: Սակայն որոշ առումով նմանվում էր ժամանակից առաջ անցած հանճարին, որի անպտուղ ջանքերը բացատրելու շրջապատին ակնհայտ իրողություններ, որոնից միմիայն ինքն է գլուխ հանում, ի վերջո ծիծաղի առարկա են դարձնում նրան:

Արամը երբեմն դպրոցի ուսանողների հետ հրաձգարան էր այցելում, որտեղ, ինչպես և դպրոցում, ստանձնում էր մանր հանձնակատարի աննշան դերը: Ժրաջանորեն մաքրում էր զենքերը, վազելով հասցնում փամփուշտների տուփերը, ու նաև չէր մոռանում գործնական խորհուրդներ տալ մի քանի ուսանողների, որոնց համար հիսուն մետրից անվրեպ կրակելն առայժմ անհաղթահարելի բարձունք էր մնում: Մի անբացատրելի հմայք ուներ Արամը. ոչ ոք նրա վրա չէր բարկանում, երբ իր խորհուրդներով շարունակ ոտքի տակ էր ընկնում, այնուամենայնիվ, հրաձգության ուսուցիչ Հերբերտ Ռոլֆի համբերությունն ի վերջո սպառվեց, ու

նա առաջարկեց Արամին գուր տեղը այդքան շատ խոսելու փոխարեն անձամբ օրինակ ցույց տալ: Արամն առանց շփոթվելու ձեռքը վերցրեց **Գևեր 98** հրացանը, տասնհինգ վայրկյանում վեց փամփուշտ արձակեց թիրախի վրա ու բոլոր ուսանողների մեջ ցույց տվեց լավագույն արդյունքը:

- Բրավո, Արամ,- հիացած բացականչեց Հերբերտ Ռոլֆը և ծափ զարկեց, հայ ուսանողները միացան նրան: - Ինչպե՞ս էր ազգանունդ, Արամ, միշտ նոռանում եմ:

Ճշմարտությունն այն էր, որ Ռոլֆը երբեք չէր հետաքրքրվել Արամի ազգանունով:

- Աշխարհակալյա՛ն,- հպարտորեն պատասխանեց Արամը:

Հրաձգության ուսուցիչը փորձեց կրկնել՝ բայց ապարդյուն:

- Շնորհավորում եմ, դու հիանալի կրակեցիր,- անկեղծ հիացմունքով ասաց Ռոլֆը:

Սակայն Արամը արհամարհանքով դեն նետեց **Գևեր – 98 - ը**:

- Ես ավելի լավ կկրակեի, բայց սա զենք չէ, հնոտի է,- ձեռքերն իրար զարկելով ու այդպիսով հրացանից անցած կարծեցյալ կեղտը մաքրելով՝ ասաց նա:

Գևեր – 98 – ը ավելին քան հաջողված մոդել էր համարվում: Մաուզեր ֆիրման արդեն յոթ թե ութ միլիոն այդ տիպի հրացան էր արտադրել, ուստի Արամի տարօրինակ կարծիքը տարակուսանք առաջացրեց հրաձգության ուսուցչի մոտ:

- Սա հոյակապ զենք է և դու հոյակապ կրակեցիր:

Սակայն նորահայտ դիպուկահարը լուրջ կասկածանք արտահայտեց:

- **Գևեր-98 – ը** հրաշալի մոդել է, լավ ձգաբանություն ունի, արտակարգ նշանոց, բայց համ չափն է խոշոր, համ էլ քաշն է շատ ծանր. իսկ դրանք թերություններ են, որոնցից որսորդական աշխարհը վաղուց հրաժարվել է:

Հերբերտ Ռոլֆն ապշած մնաց այդ հույժ մասնագիտական գնահատականից:

- Կավելացնեի նաև,- ասաց Ռոլֆը,- որ հրահանն է չափից ավելի թանկ նստում ... քայց դա լավագույն հրացանն է, որն այսօր գոյություն ունի: Իսկ ինչ է, դու ավելի կարճ և ավելի թեթև զենքերո՞վ ես որսի գնացել:

Խորամուխ լինելով այն հազվագյուտ ոլորտներից մեկի մեջ, որից գլուխ էր հանում, Արամը մոռացավ Գուրգեն Գրիգորյանի բոլոր օգտակար խորհուրդները:

- Իհարկե,- ինքնավստահ ասաց նա,- ամերիկյան վերջին մոդելները թեթև են ու հարմար և հրահանն էլ հավանաբար թանկ չի նստում, որովհետև...

- Ամերիկյան ո՞ր մոդելների մասին է խոսքը,- խիստ զարմացած ու մի փոքր զրգռված ձայնով հարցրեց Ռոլֆը,- Գարանդ Մ1^o: - Ռոլֆը նյարդայնորեն հռչակեց: - Մեկ Գևեր-98 –ը չէի փոխի մեկ դյուժին Գարանդ Մ1-ի հետ:

- Ախր ինչո՞ւ եք միայն հին մոդելները մեջբերում և գովաբանում: - համբերահատ բացականչեց Արամը:- Գարանդ Մ1 –ը նույնպիսի հնոտի է ինչպես և Գևեր-98 –ը, իսկ թե ինձ հարցնեիք՝ կասեի, որ Ռեմինգտոն 700 – ից լավ հրացան չկա:

Հերբերտ Ռոլֆը ամենաբուր տարակուսանքի մեջ ընկավ:

- Ո՞ր թվականին է արտադրվել Ռեմինգտոն 700 –ը,- հարցրեց Ռոլֆը:

- Կարծեմ վաթսույնականներին, քայց մինչև հիմա էլ գործածվում է:

Արամի անհոգ աչքերը հանդիպեցին Հերբերտ Ռոլֆի զարմանքից չռված աչքերին ու նա իսկույն մտաբերեց Գուրգեն Գրիգորյանի խորհուրդները, քայց արդեն ուշ էր: Շուրջը տիրող քար լռությունը պերճախոս ցույց էր տալիս, թե Հերբերտ Ռոլֆն ու հայ ուսանողները ինչ են մտածում Արամի մասին: Փաստորեն նախկին խոսակցությունները, որոնց մասին գրեթե սկսել էին մոռանալ, այնքան էլ անհիմն չէին:

Դեպքը ավելի լայն արձագանք գտավ, քան կարելի էր սպասել: Արամի մասին ամենատարբեր ու ամենաանհավանական խոսակցություններ սկսվեցին տարածվել: Շատերը համոզված էր, որ Արամն անգլիական լրտես է, մյուսներն ասում էին, որ չեն զարմանա՝ եթե հանկարծ պարզվի, որ նա այլմոլորակային է, ուրիշները ոգևորված պատմում էին զարմանահրաշ պատանու հազվադեպ դիպուկության մասին, որի շնորհիվ նա, իբր, մայրը Էնգելհաուպտից էսէս մտնելու առաջարկ էր ստացել... Սակայն գյուղի մեծ մասը խելախաակաս էր համարում հատուկ դպրոցին կցված կապուտաչյա լողլողին, ու երբեք առիթը բաց չէր թողնում ծաղրելու նրան, որովհետև Հոհենբրինդե բնակավայրը Բեռլինի արվարձանը լենելով՝ միառժամանակ մի հասարակ գյուղակ էր, որտեղ զվարճությունները այնքան էլ շատ չէին: Ասենք, երեխաները սիրում էին Արամին ու հենց առաջին օրվանից նրանց ջրերը միևնույն առվակով հոսեցին: Սակայն Հոհենբրինդե գյուղում կար միջին տարիքի զվարճասեր և անգութ հասարակություն, որը գարեջուր հյուրասիրելու բարետես պատրվակով իր սեղանին էր հրավիրում դյուրահավատ երիտասարդին, անխորամանկ ծուղակների միջոցով հորդորում նրան պատմել, որ Ամերիկան աշխարհի լավագույն պետությունն է, որ երջանիկ բախտավիճակ է այդ երկրի քաղաքացի լինելը, որ մարդիկ այնտեղ բարի են ու առատաձեռն ու եթե չլիներ այն հաստավիզ ոստիկանը, որն առանց առիթի կպավ իրեն ու իր ընկեր սևամորթ Թոմին, ինքը երբեք այստեղ չէր հայտնվի: Ծիշտ է, այս խոսակցությունների ընթացքում Արամը գրեթե միշտ ժամանակին ուշքի էր գալիս, կատակի տալիս, իր խոսքերը վերագրում գարեջրին և գերմաներենի վատ իմացությանը:

Երկրորդ մասսայական ցնցող դեպքը, որից հետո Արամի «ցնդած» լինելու մասին խոսակցությունները նոր սնունդ առան, իսկ նրա առանց այն էլ տարօրինակ ճակատագիրը հերթական անգամ մի կողմ շեղվեց իր բնական թվացող ուղղուց, տեղի ունեցավ հրաձգարանի դեպքից մի քանի ամիս անց, երբ իր ձյութի պես սև Մերսեդեսով հատուկ դպրոց ժամանեց էսէս-ի մայրը Դիտմար Էնգելհաուպտը:

Արևոտ սեպտեմբերյան օր էր, նախորդ օրվա հորդառատ անձրևից լոկ աղոտ հիշողություն էր մնացել, ու մեկ էլ կեղտոտ ջրափոսերը, որոնցից վարորդ Հանսը՝ մեքենան վարելիս, չէր կարողացել ամեն անգամ խուսափել: Էսէս-ի մայրը Դիտմար Էնգելհաուպտը, ով մաքրասեր, կարգ ու կանոն սիրող մի բժախնդիր մարդ էր, արդարացիորեն վրդովվել էր, որովհետև նրա համար ցեխաբծերը մեքենայի վրա նույնն էր, ինչ արհացու մեջ հրեական արյան առկայությունը՝ նացիստի: Էսէս-ի մայրի ներկայությամբ Էսէս-ի կապիտանն էլ է զգաստ ու անթարթ կանգնում. Հանսը, թեև բարի ու կարգապահ մի լավ տղա, լոկ եֆրեյտորի աստիճան ուներ, ուստի պարտավոր էր իր բոլոր ուժերով ցույց տալ, որ իր պատկառանքն առնվազն ավելի պակաս չէ: Բաց անելով սևաթույր Մերսեդեսի աջ դռնակը ու խորին հարգանքով դեպի հատուկ դպրոցի դուռը ուղեկցելով մայրին, Հանսը զգաստ կանգնեց, խրոխտ պատվի առավ և կապույտ բիբերի սառը կրքոտությամբ զեկուցեց, որ մոտալուտ մեկ ժամը մեքենայի վրայից ցեխոտ բծերի հեռացմանն է լծվելու: Էնգելհաուպտը հավանաբար գոհ մնաց ժրաջան վարորդից. այդ մասին դժվար կլինեք եզրահանգումներ կատարել դատելով նրա ոչինչ չարտահայտող սառցե հայացքից: Ամեն դեպքում՝ իր շեֆին ճամփելուն պես Հանսը՝ թունդ գործի կպած, մեքենան քշեց ուղիղ դեպի մոտակա գետակը, բայց, կամ ցանկություն ուներ ցույց տալու վարորդի իր բարձր վարպետությունը, կամ էլ երևի ավելորդ խանդավառություն ցուցաբերեց, որովհետև գետին հասնելուն պես չհասցրեց արգելակել, քթամասով խրվեց ջրի մեջ, և խիստ վախեցրեց կարմրաթուշ և գեր մի քանի գերմանուհի կանանց, որոնք քիչ հեռու սպիտակեղեն էին լվանում: Ժողովուրդ հավաքվեց, բարեբախտաբար նրանց մեջ բացակայում էր մայրը Էնգելհաուպտը, որը կարող էր սրտին շատ մոտ ընդունել կատարվածը: Բացակա էր մայրը՝ բայց ներկա էր Արամը, որը մյուսների հետ վազ էր տվել եկել օգնելու: Բայց իր սևաթույր մեքենայի անգուգական լինելուց գոռոզացած, թե Արամի մի թույլ ակնարկից խոցված՝ իբր լավ վարորդը առանց կողմնակի

օգնության էլ մեքենան դուրս կհաներ ավազների միջից, Հանսը լրջադեմ հեռու քշեց հոհենբիմդեցի գեղջուկներին:

- Հեռու կացեք,- բարի մարդու չհաջողված բարկությամբ՝ ասաց Հանսը: - Մնում էր ձեր անտաշ ձեռքերով քերծեիք մեքենաս: Ասում եմ՝ հեռու կացեք: Մի անգամ մեքենայի կեսը ձյան մեջ էր խրվել, շուրջբոլորը, պատկերացնում էք, ոչ մի հոհենբիմդեցի չկար, բայց էլի դուրս եկա:

Բախտը վճռաբար երես էր դարձրել Հանսից: Ամեն բան անում էր ինչպես հարկն է, մեքենան հզոր հռնդյունով ցաքուցրիվ էր անում ափի ավազն ու գետի ջուրը, թվում էր էլի մի փոքր ու նա իր սևաթույր մարմինը դուրս կպրծացնի նենգ ավազների ճիրաններից, բայց մեքենայի դողերը մի քանի տասնյակ տանջահար պտույտներ գործելով ավելի ու ավելի խրվեցին ավազի մեջ: Այդ ընթացքում Արամի լեզուն անդադար ճարճատում էր բերանի մեջ: Մեկ հորդորում էր աջ պահել դեկը, մեկ՝ ձախ պտտեցնել, անընդհատ կրկնում էր, որ պետք չէ այդքան ուժգին սեղմել գազի սեղմակը:

Երբ մարդ հոգնում է սոնցելուց՝ սկսում է փչել փայտի վրայի թեփը: Հանսի մոտ այդ երևույթն արտահայտվեց ձեռքերը գետակում լվանալու անսպասելի ցանկությամբ:

- Թույլ կտա՞ս մեկ անգամ էլ ե՛ս փորձեմ,- հարցրեց Արամը:

- Չէ, ձեռքերս լվամ գամ՝ ինքս գլուխ կհանեմ:

- Մինչև գալի մեկ անգամ փորձեմ:

Հանսը չլսելու տվեց, իսկ Արամն իր ուզածի պես մենկաբանեց վարորդի լռությունը և իրեն նետեց մեքենայի խցիկի մեջ:

- Ինչ ժողովուրդ եք,- իբր թե դժգոհեց Հանսը,- ասացի՝ ինքս գլուխ կհանեմ:

Արամ գործի դրեց շարժիչը և պտտեց դեկը: Մեքենան տեղից շարժվեց, բայց չկարողացավ դուրս գալ փոսից:

- Մի անգամ էլ,- հրահանգեց Հանսը և կպավ մեքենայի առաջամասին, որ օգնի:

Մինչ հռեներինդեցիները իրար մեջ քչիչում էին, որ Հանսը հիմարի մեկն է, որովհետև այս խելապակասին է վատահել մեքենան, Արամը երկրորդ փորձից դուրս հանեց մեքենան գետակից:

- Ես որ չօգնեի՝,- չթաքցնելով գոհունակ հայացքը՝ ասաց Հանսը,- դուրս եկողը չէիր: Բայց՝ սպրես, գործից հասկանում ես: Կօզնե՞ս մեքենան լվանանք:

- Կօզնեմ: Իսկ դու կտա՞ս մեքենան մի շրջան քշեմ:

Հանսը մտածկոտ տեսք ընդունեց: Մայրը Էնգելհաուպտին այդ միտքը չափազանց անհաջող կթվար:

- Ընդհանրապես՝ չի կարելի, բայց այս անգամ երևի բացառություն անեն: Կնստեմ կողքիդ, որ հիմար բաներ չանես, մինչև կամուրջը կհասնենք ու ետ կդառնանք:

Հանսը և Արամը, երկու կենսախիճնդ, կյանք մուտք գործող երիտասարդներ, որոնք, թվում է, երբեք չպետք է հանդիպեին, լռելյան կիսեցին աշխատանքը: Հանսը մեքենայի պահոցից մի հնամաշ դույլ դուրս բերեց ու խորասուզեց գետի մեջ, իսկ Արամը սպունգը թաթախում էր բերած ջրի մեջ ու ժրաջանորեն պրտում մեքենայի իրանը: Քիչ անց օճառ մեջտեղ եկավ և մեքենայի սև մարմինն ամբողջությամբ սպիտակ պղպջակներով պատվեց: Լվացին մեքենան, չորացրին, փայլեցրին ինչ որ նյութով, որ Հանսը լրջադեմ հանեց մեքենայի պահոցից ու գործածեց խիստ խնայողական ռեժիմի մեջ:

Հանսը նայեց ժամացույցին:

- Քառորդ ժամից մայրը կգա. չի սիրում սպասել:

- Կհասցնենք: Տասն անգամ կզնանք կամուրջ ու ետ կդառնանք:

Երիտասարդները նետվեցին մեքենայի մեջ: Մինչ Հռեներինդե գյուղակը չարախիճնդ նախանձով հետևում էր այս անհավանական տեսարանին, Հանսն ուղղեց գլխարկը, արմունկը հենեց մեքենայի պատուհանագոգին և ընդունեց մայրը Էնգելհաուպտի կեցվացքը: Արամը երջանիկ ժպիտը դեմքին գործի դրեց շարժիչը:

- Խելքները թռցրել են,- ասաց մի գյուղացի,- էս գիժը հիմա կջարդի մեքենան:

- Դիտրիխ,- ասաց մյուսը,- գնա դպրոց և իմաց տուր մայրիին:

Հանսը՝ որպես շատ փորձված վարորդ, մասնագիտական խորհուրդներ էր տալիս, Արամը հնազանդ լսում էր:

- Էս ճանապարհներին պետք չի արագ քշել: Մի մետր չանցած՝ ջրափոս, ջրափոսից դուրս չեկած՝ ցեխ, ցեխի միջով չանցած՝ փոշի: Իսկ դու որտե՞ղ ես մեքենա վարել սովորել:

«Մորեղբայր Դեամոնդն է սովորեցրել», քիչ մնաց գոչեր Արամը:

- Սովորել եմ էլի: Իսկ քո մեքենան վատը չի, թեև մի փոքր հին մոդել է:

Հանսը գոռոզամտորեն ցցեց շուրթերը ու վիրավորված նայեց Արամին:

- Կամուրջին հասնելուն պես ետ կդառնաս... Ասենք չես էլ կարող անցնել: Հրեն, տես որտեղ են սայլը կանգնեցրել, զգվում եմ էս հոհենքիներեցիներից: Քիչ հետո մայրը դուրս կգա ու կհրամայի մատուցել մեքենան, ո՞նց եմ անցնելու:

Մի հնամաշ սայլ էր կանգնած կամուրջի մեջտեղում: Հավանաբար սոնին կոտրվել էր, իսկ գյուղացին արձակել էր ձիուն ու գնացել անիվը վերանորոգելու: Մի նեղ արանք էր մնում, բայց ոչ մի վարորդ չէր համարձակվի անցնել, եթե մեքենան փոքրիշատե արժեք ուներ իր աչքերում:

- Ես կանցնեմ,- ասաց Արամը:

- Մտքովդ հանկարծ չանցնի,- արտաքուստ հանգիստ, բայց տագնապը սրտում՝ ասաց Հանսը,- կհասնես մինչև կամուրջն ու ետ կդառնաս:

Արամը չպատասխանեց և գուցե մեկ այլ դեպքում այդ լռությունը ճիշտ կլիներ վերագրել նրա համաձայն լինելուն: Սակայն նայելով Արամի երես առած դեմքին և ուշադրություն դարձնելով մեքենայի շարունակ

աճող արագությանը, իսկապես կարելի էր մտավախություն կրել, որ «ցնդածը» որոշել է անցնել կամուրջը:

- Հենց հիմա կա՛նգ առ,- իր կարծիքով բարկացած ասաց Հանսը, բայց նրա խզված ձայնը զարմանալիորեն մեղմ և անարտահայտիչ հնչեց:

Դժվար է ասել, թե ինչու Հանսը չմիջամտեց: Հավանաբար ենթագիտակցորեն հասկացավ, որ եթե կախվի Արամի թևերից կամ ձգի ձեռքի արգելակը, ավելի զարհուրելի հետևանքների կրերի: Խղճալի էր նայել նրան: Դժբախտ վարորդի դեմքին, ինչպես կինոթատրոնի սպիտակ էկրանին, առանց դժվարության կարելի էր տեսնել անխուսափելի բախման տպավորիչ տեսագրությունը, մի կողմի թեքված խեղված մեքենան, մայրը Էնգելհաուպտի կաս կարմիր կտրած էսէս-ական դեմքը և գլխիկը կանգնած իր սեփական անհեթեթ կազմվածքը: Սակայն բախում տեղի չունեցավ: Արամը վաթսուն կիլոմետր ժամ արագությամբ անցավ նշված նեղ արանքով ու, դատելով նրա բավարարված տեսքից՝ դա արեց բավականաչափ ինքնավստահ: Ծիշտ է, մեքենան սույն քաջագործությունը կատարելիս փոշու ամպեր բարձրացրեց երկինք, չարհամարհեց իրեն հանդիպած ոչ մի ջրափոս ու, եթե նայելու լինեինք մայրը Էնգելհաուպտի դժվարահաճ տեսանկյունից, վերստին իր անվայելուչ տեսքին վերադարձավ: Սակայն պարզից էլ պարզ էր, որ Հանսը կգերադասեր հարյուր անգամ անլվա մեքենայի համար դիտողություն ստանալ, քան մեկ անգամ վթարվել: Այնպես որ Հանսն այնքան էլ դժգոհ չէր կարճատև ճանապարհորդության վերջնական արդյունքից, բայց քանի որ նրա երակներում հոսում էր փառապանծ խաչակիրների ամբարտավան արյունը, չշտապեց ընդունել Արամի գերազանցությունը: Խորը շունչ քաշեց, հանեց գլխարկը, թևքով սրբեց ճակատի քրտինտը, ապա ասաց.

- Մեծ բան չէր քո արածը, մեքենան լրիվ փոշու ու ցեխի մեջ կորցրիր: Ասում եմ մեծ բան չէր քո արածը, հարյուր անգամ անցել եմ կամուրջի վրայով:

Հանսը բնավ չէր ստում: Ճիշտ է, մայրը Էնգելհաուստի վարորդը հարկ չհամարեց մանրամասնել, որ այդ հարյուրից ոչ մեկի դեպքում ջարդված սայլ կամ հանդիպակած մեքենա չէր ծառացել նրա ճանապարհին:

- Իսկ երբ քեզ ասում են կանգ առ,- ավելի խիստ ավելացրեց Հանսը,- դու պետք է անմիջապես ենթարկվես:

Արամը չվիճեց բարի վարորդի հետ ու մի շարժում կատարեց, որից վերջինս եզրակացրեց, որ իրեն հնարավորություն է ընձեռվում հարյուրմեկերորդ անգամ հաղթահարել կամուրջը: Այդ միտքը այնքան էլ հաջող չթվաց Հանսին:

- Ժամանակ չկորցնենք փոխադրվելու վրա, հրես մայրորդը դուրս կգա դպրոցից: Բայց այս անգամ շատ դանդաղ կվարես: Պետք չէ մեքենան փոսերը գցել ու ջարդել, փոշի բարձրացնելու էլ ոչ մի անհրաժեշտություն չկա:

Իրականում Հանսը զարհուրած էր Արամի թեթևամիտ վերաբերմունքից, սակայն ամբողջ հարցն այն էր, որ երեսունականների վերջին արտադրված այդ մեքենան՝ հնոտի էր Արամի աչքին, լավ պահված հնոտի, որը չգիտես ինչու չէր գործածվել հաղթահարելու արագընթաց մայրուղիներն ու լեռնային նեղ կաժանները, իսկ Հանսի համար դա տեխնիկայի վերջին ճիչն էր, գրեթե ապագայի մեքենա, որով նա գուցե էլ ավելի էր հպարտանում, քան Էսես-ի մայրը Էնգելհաուստն ինքը:

Արամը դանդաղ անցավ կոտրված սայլի կողքով ու այդ ընթացքում հարյուրիսունի չափ դիտողություններ ու խորհուրդներ ստացավ իր նոր ընկերոջից: Դպրոցի բակ հասնելուն պես Հանսն անմիջապես իջացրեց նրան մեքենայից ու տեղն ինքը գրավեց: Բազմաթիվ հոհենքինդեցիներ ակնթարթորեն շրջապատեցին նրանց: Այդ հարգարժան խաժամուժ բազմության միջից լավեցին այսպիսի խոսակցություններ:

- Հիմա մեքենան կվերցնեն ձեռքիցդ ու քեզ առաջին գիծ կուղարկեն:
- Հանգիստ կարող ես գնալ, արժանի փոխարինող ունես:

- Մի տխրիր, գուցե ճակատում գործերդ ավելի բարեհաջող ընթացք ստանան:

- Հա՛նս, կտաս մեքենան մի շրջան էլ ես քշեմ:

Վարորդը հարկ չհամարեց պատասխանել և ընդգծված ամբարտա-վանությամբ ցույց տվեց, որ հեռու մնան. հիմա էլ Արամի գլխին հարցե-րի տարափ տեղաց:

- Ինձ թվաց առաջին անգամն ես մեքենա վարում:

- Հանսից մեքենան վերցրու մի շրջան էլ քշենք, քեզ լսում է:

- Դրանց ականջ մի դիր, վերջը զինվորական ոստիկանության ձեռքն ես ընկնելու:

- Պատմիր քո Ամերիկայում ինչ մեքենաներ ես վարել:

- Միայն, թե չասես ձերը գերմանականից լավն են: Ես գիտեմ, որ ամերիկյան մեքենան երեսուն մղոն քշելուց հետո սկսում է յուղ ծորացնել: Դեկն էլ մի բան չի, ամորտիզացիան էլ, դողերն էլ:

Եվս մեկ տասնյակ սադրիչ հարցադրումներից հետո պարզամիտ Արամը երկու ոտքով նետվեց հերթական անխորամանկ ծուղակի մեջ: Վիճաբանողներից ոչ մեկը սեփական մեքենա չուներ, մեքենաների մասին սուկ մակերեսային պատկերացում ուներ, իսկ այդ հանգամանքը զգալիորեն ազդում է այն մարդու վրա, ով գործնական գիտելիքներ ունի այդ ասպարեզում: Պակաս կարևոր չէր նաև հայրենասիրության հանգա-մանքը: Սկզբում Արամն արտահայտվում էր զգուշորեն, իր ունեցած և չունեցած մեքենաների մասին խոսելով խիստ ընդհանուր, բայց ինքն էլ չնկատեց, թե ինչպես անցավ այն սահմանը, որն ընդգրկում էր հետպա-տերազմյան շրջանի մեքենաշինական գիտությունը: Ուր որ է կհնչեին ծաղր, հեզմանք, ծիծաղ, բայց հանկարծ բոլորը մեկ մարդու պես լռեցին, շուռ գալով Արամը տեսավ մայրը Էնգելիաուպտի անթերի էսէս-ական համազգեստը, ավելի ուշ նա նկատեց, որ համազգեստի մեջ գտնվում է մայրը Էնգելիաուպտն ինքը:

- Հեր մայր...- փորձեց զեկուցել շփոթված վարորդը:

- Թողնել, Հանս, ես ամեն ինչ տեսա հեր Հոֆմանի սենյակի լուսամուտից:

Հանսը շփոթմունքից կաս կարմիր էր կտրել, ազնիվ վարորդին դեմքին հիմա էլ ռազմաճակատի զարհուրելի պատկերներ էին գծագրվել:

- Այդ դո՞ւ ես Գևեր 98 – ը հնոտի անվանել,- դառնալով Արամի կողմը հարցրեց մայորը: Արամը գղջաց, որ այդպես է արտահայտվել: Ի վերջո Գևեր 98-ը այնքան էլ վատ զենք չէր, իզուր չէր Մաուզեր ֆիրման միլիոնավոր այդպիսի հրացաններ արտադրել:

- Ես միայն ցանկանում էի ասել,- անվստահ բարբառեց Արամը,- ցանկանում էի ասել, որ... - Արամն իր կարծեցյալ պատասխանը խորամանկորեն քողարկեց գերմաներենի վատ իմացության տակ. ասել է թե՛ սիրով կպատասխանեմ ձեզ, հաճույքով կբացատրեմ, թե իրականում ինչ էի ցանկանում ասել այն նշանավոր օրը հրաձգարանում, բայց գերմաներեն լեզուն, որն անշուշտ բանաստեղծական սքանչելի հնչողություն ունի, դեռ այնքանով չի թափանցել իմ էության մեջ, որպեսզի կարողանամ ըստ արժանավույն արտահայտվել: Իրականում նա մտածում էր, որ գերմաներենն առավել հարմար է հայհոյելու համար:

- Իսկ իմ Մերսեդեսի մասի՞ն ինչ կասես,- շարունակեց մայորը,- պատահմամբ հո հնոտի չի՞: Դատելով այն բանից, թե ինչպես էիր անխղճորեն թոցնում հողմաթմբերի ու ջրափոսերի վրայով, հենց այդպիսի կարծիք ունես:

Հանսը վախից կարկամեց, հոհենքինդեցիները ափսոսանքով նայեցին իրենց համակրելի գժուկին, նրանք, որոնք վազ էին տվել իմաց տալու մայորին, սրտանց գղջացին: Մայոր Էնգելհաուպտի դեմքը ոչ մի զգացմունք չէր արտահայտում, բոլոր հրամանները նա տալիս էր միապաղաղ սառը ձայնով, ու դեմքի անկիրք արտահայտությամբ կարող էր և՛ պատժելու հրաման տալ, և՛ պարզևատրելու:

- Ի՞նչ եք ասում, հեր մայոր,- պատասխանեց Արամը,- սա ամենասքանչելի մեքենան է, որի դեկի առաջ ես երբևէ նստել եմ:

- Հապա ամերիկյան մոդելները, որոնց մասին քիչ առաջ պատմում էիր:

- Դրանք բոլորը ձեր մեքենայի առաջ հնոտի են,- առանց վարանելու վրա բերեց Արամը՝ այն պարտիզանի հաստատակամությամբ, որը վճռել է թեկուզ կյանքի գնով իր ասածի վրա պնդել:

Եվ այստեղ տեղի ունեցավ անսպասելին, անամպ երկնքում ամպրոպը ավելի քիչ զարմանքի տեղիք կտար, ներկաները ակնատես եղան մի երևույթի, որը գուցե վերջին անգամն էր տեղի ունենում իրենց կյանքում. մայրը Էնգելհաուպտը ժպտաց: Չէր կարելի ասել, որ դա ամենահամակրելի ժպիտներից էր, վարվելով այդպես՝ խստակյաց էսէս-ական սպան դուրս եկավ բազմամյա օգտագործման շրջանակներից և խսպառ աղավաղեց չափազանց հաջողված մի կերպար: Սակայն այդ ժպիտը հրեշտականման թվաց Հանսին, որն այնքան սրտոտվեց մայրի անսովոր վերաբերմունքից, որ թույլ տվեց իրեն նրա ներկայությամբ լիաթոք ծիծաղել, Արամին, ով արդեն սեփական փորձի վրա համոզվել էր, որ էսէս-ական սպաների մեջ գոյություն ունի Հայնրիխ Կրյուգեր տիպի արտադրանք, բոլոր հոհեմբինդցիներին, որոնք, ընդհանուր առմամբ, բոլորն էլ բարեսիրտ գյուղացիներ էին:

- Երեկ ես գրուցում էի քո հայրենակցի հետ,- ասաց մայրը Էնգելհաուպտը՝ ստիպելով բոլորին լռել,- կարծում եմ նրան հետաքրքիր կլինի տեսնել քեզ: Հեր Ռոբերտ Հոֆմանը նույնպես այդ կարծիքին է:

Սա անսպասելի նորություն էր, բայց Արամը վաղուց սովորել էր ճակատագրի անակնկալներին: Քառորդ ժամ անց մայրը Էնգելհաուպտի շքեղ Մերսեդեսը սլանում էր Բեռլինի փողոցներով: Հանսը լրջադեմ վարում էր մեքենան, նրա կողքին նստած էր էսէս-ական մայրը: Ինչ վերաբերվում է Արամին, ապա նա անհանգիստ այս ու այն կողմ էր շրջվում հետևի նստատեղի վրա և մտովի փաստում, որ սա, այնուամենայնիվ, անհարմարավետ և հին մոդելի մեքենա է:

8. Նոր Ծանոթություն

Պարզ, կոկիկ սենյակ էր, առանց որևէ ավելորդությունների: Ոչ մի կերպ դահլիճ անվանել չէր կարելի, բայց նեղվածք էլ չէր: Լուսամուտից առատ լույս էր ներս հորդում, թափանցիկ վարագույրները խնամքով երկու կողմ էին հավաքված ու ներքևի մասում ժապավենով ամուր կապված: Փայտե աշխատանքային սեղանին մի քանի մաշված գրքեր կային, որոնց մեջ, կիսաբաց ու փոքր ինչ հպարտ, որ իրեն գերադասել էին մյուսներից, առանձնանում էր Մովսես Խորենացու «Պատմություն Հայոց» -ը: Գրոտված թղթերն անհամար էին, ծայրերում ճմրթված ու անկանոն իրար վրա կիտված, և հավանաբար իրենց տակն էին առել թանաքամանն ու գրիչը, որոնց շնորհիվ այժմ միտք արտահայտող երեսներ ունեին ոչինչ չասող ամայի սպիտակի փոխարեն: Ի տարբերություն՝ ապակե գրաֆինը փնտրելու հարկ չկար, թռուցիկ հայացքն էլ բավական էր համոզվելու, որ սեղանի աջ ծայրում է, կիսով չափ լցված է ջրով ու դեռ մի ապակե բաժակ էլ կողքին ունի: Պատերին մի քանի էժանագին նկարներ կային կախված, որոնք փոքր ինչ բազմազան էին դարձնում սենյակի անշուք տեսքը: Գրասեղանից ձախ՝ պատուհանի դիմաց, կախված էր հյուսիսային մի երկրի մի թախծոտ բնանկար, ուշ աշնանային դեղնակարմիր տերևաթափ բնություն, անհայտ նկարչի աշխատանք: Հանդիպակած պատին տեղ էր գտել մի լայնածավալ կտավ, որտեղ բավական մանրամասնորեն զետեղված էր նավահանգստային քաղաքի անհանգիստ անցուդարձը, և հավանաբար հանդիսանում էր Կանալետոյի վաղ շրջանի աշխատանքներից մեկի արտատպությունը: Դե իսկ գրասեղանի վերևում Հովհաննես Այվազովսկու հանրահայտ «Նոյն իջնում է Արարատից» գլուխգործոցն էր, որտեղ Նոյ Նահապետը, նրա ընտանիքն ու ընտրյալ կենդանիների երկար ու ձիգ քարավանը, պատկերված էին Արարատ լեռան սքանչելի նրբերանգին:

Աշխատասեղանի առաջ մի մարդ կար, որը լարված ինչ որ բան էր փնտրում իրար շալակն ելած անհամար թղթերի մեջ: Միջահասակ էր,

քառասունից մի փոքր ավել, մազերն ալիքաձև էին, խնամքով կողք սանրված: Համաչափ դիմագծեր ուներ, առանց որևէ ընդգծված առանձնահատկության, սակայն ուշադիր նայելու դեպքում անկասկած կարելի էր տեսնել աչքերի այն խորհմաստ փայլը, որը հազվադեպ ուսյալ մարդկանց է միայն տրված ունենալ: Անկասկած դա մի գիտնական էր, կամ առնվազն շատ խելացի մարդ: Դադարեցնելով աշխատանքը, որի վերջը հավանաբար հնարավոր չէր գտնել տվյալ օրվա մեջ, տղամարդը գրպանից ինչ որ սրվակ հանեց, մի քանի կաթիլ ածեց բաժակի մեջ, գրաֆինից ջուր ավելացրեց վրան, ու մի շնչով խմեց: Միայն դրանից հետո նկատեց, որ սենյակում մենակ չէ, ու բավական երկար սպասեցրել է ոմն բարձրահասակ կապուտաչյա շիկահերի, որի անվստահ կեցվածքը քաջ հավաստիքն էր այն բանի, որ նրա համեստ անձի գոյությունը անհույս կերպով մոռացության է տրված: Տեսնելով, որ վերջապես հիշեցին իր մասին, բարձրահասակ շիկահերը շփոթահար փախցրեց հայացքը:

- Ինչպե՞ս է անունդ,- հարցրեց քառասունին մոտ խելացի տղամարդը:

- Արա՛ն,- վստահորեն պատասխանեց բարձրահասակ շիկահերը:

Տղամարդը դադարեցրեց աշխատանքը և խեթ նայեց Արամին:

- Իսկ ազգանունդ:

- Հարիզան,- գրեթե ուրախ բացականչեց Արամը:

- Մի՞ թե: Այսպիսով, դու հայերեն հասկանում ես, ու թեև երկու բառ ես առայժմ արտասանել, հավանաբար կարողանում ես վարժ խոսել կամ, համենայնդեպս, ինչ որ կերպ բացատրվել: Սակայն Հարիզանը բոլորովին էլ հայկական ազգանուն չէ:

Արամն է՛լ ավելի թունդ կարմրեց, քան մինչ այդ:

- Քչերն են կարողանում արտասանել իմ ազգանունը, մանավանդ գերմանացիները: Մի խոսքով, իմ ազգանունն է՝ Աշխարհակալյան:

- Արամ Աշխարհակալյան՞,- տղամարդն այնքան անկեղծորեն ուրախացավ, կարծես ամբողջ աշխարհն իրեն նվիրեցին, իսկ Արամն իր հեր-

թին ուրախացավ, որովհետև քչերն էին առաջին անգամից ընկալում իր քարոզ ազգանունը, նույնիսկ հայերը:

- Իսկ ինչո՞ւ ներկայացար իբրև Հա՛րիզան:

- Գիտե՞ք,- կմկմաց Արամը,- երկար պատմություն է, ես չէի ցանկանա վատնել ձեր ժամանակը:

- Թող այդպես լինի, Արամ Աշխարհակալյան,- ժպտաց տղամարդը,- իսկ որտե՞ղ ես դու ծնվել: Գիտե՞ս թե արդյոք ինչ հրաշք անուն և ազգանունի տեր ես:

- Մի՞ թե,- զարմացավ Արամը՝ շրջանցելով առաջին հարցը:

Տղամարդը վեր կացավ աթոռից ու ժպտալով մոտեցավ Արամին:

- Դու հավանաբար ծանոթ ես քո ազգի պատմությանը:

Արամը կաթնասպիտակ մաշկ ուներ, բայց այդ պահին կարմրությամբ կարող էր մրցել ուզածդ հնդկահավի հետ:

- Գիտե՞ք, ես համեմատաբար վերջերս եմ սկսել պատմություն ուսումնասիրել... Գիտեմ հին ացտեկների մասին, որոնց մայրաքաղաքը Տենոչտիտլան էր կոչվում ու ավելի շատ բնակիչ ուներ, քան Փարիզը և Լոնդոնը: Կարող եմ նաև անգիր ասել ԱՄՆ բոլոր պրեզիդենտների անունները...

Արամը շփոթված լռեց ու դա անկասկած կապված էր այն զարմանքով լի հայացքի հետ, որով քառասունն անց խելացի պարոնը նրան նայում էր:

- Ծանոթանանք,- մտերմաբար ասաց մարդը և մեկնեց ձեռքը,- Հայկ Ասատրյան:

Արամը ջերմագին սեղմեց մեկնված ձեռքը:

- Արի այսպես պայմանավորվենք,- ընկերաբար ասաց Հայկ Ասատրյանը,- դու ինձ կսովորեցնես ացտեկների պատմությունը, իսկ ես քեզ հայերինը, որից հետո քեզ ի հայտ կգա քո անուն-ազգանվան սքանչելի խորհուրդը:

- Թեկուզ հենց հիմա,- պատրաստակամությամբ արձագանքեց Արամը:

Ահա այսպես սկսվեց փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր Հայկ Ասատրյանի և Արամ Աշխարհակալյանի ուշագրավ ընկերությունը:

9. Մի մարդ Արամին խոստանում է օգնել իր ժամանակը վերադառնալ

Անցավ մի քանի ամիս: Արամն ապրում էր դոկտոր Հայկ Ասատրյանի բեռլինյան բնակարանում ու նրա հետ գնում էր աշխատանքի՝ խմբագրություն, որտեղ փիլիսոփայական գիտությունների դոկտորը զբաղված էր իր «Հայաստան - Արիական նախադիրք Առաջավոր Ասիայում» գրքի թարգմանությամբ: Ամիսներ առաջ Գերմանիայում հակահայ մեծ հիստերիա էր սկսվել: Որոշ մութ ուժեր հայերին սեմիտական ազգ էին հայտարարել, հավասարեցրել հրեաներին և մտադիր էին վերջիններին պես համակենտրոնացման ճամբարները քշել: Սակայն մի քանի հայրենասեր հայեր, որոնք լուրջ կապեր ունեին գերմանական ազդեցիկ նացիստների մեջ, հազար դուռ ծեծեցին, գործի դրեցին իրենց ողջ խելքն ու հմայքը, և հայերի արիացի լինելու անհերքելի ապացույցներ ներկայացրին: Դոկտոր Հայկ Ասատրյանի վերը նշված աշխատությունն այդ ապացույցներից մեկն էր, անկասկած դրանց մեջ գլխավորը, որն արդեն հասցրել էր ստիպել Ալֆրեդ Ռոզենբերգին, արտաքին քաղաքականության վարչության պետին, փոխել իր կարծիքը հայերի մասին: «Հայաստան - Արիական նախադիրք Առաջավոր Ասիայում» -ին հետ նախնական ծանոթանալուց հետո էր, երբ որոշում կայացվեց Բեռլինում հայանպաստ թերթ հրատարակել, Հայկական Լեգեոն հավաքագրել, առավել տաղանդավոր հայ երիտասարդներից մի խումբ ստեղծել, որը հատուկ ծառայություն անցնելուց հետո պետք է կարևոր նպատակների ծառայեր: Այսպիսով, վտանգը կանխված էր, բայց ամբողջովին վերացված չէր, այդ պատճառով Հայկ Ասատրյանը մեծ ճիգեր էր գործադրում, որպեսզի օր առաջ ավարտի իր աշխատության թարգմանությունը: Պո-

դոս Փափագյանը, թարգմանիչը, միակ մարդը Արամից բացի, որը Հայկ Ասատրյանի աշխատասենյակում առավուտից իրիկուն պարտաճանաչ նստած էր իր տեղում, չնայած որոշ տարօրինակություններին, մի հետաքրքիր անձնավորություն էր, որը երեսունին մոտ ամառներ, նույնքան ձմեռներ, աշուններ և գարուններ էր բոլորել և իրեն անչափ փորձառու մարդ էր երևակայում: Անողոք «պատերազմներ» էր վարում Հայկ Ասատրյանի դեմ, որովհետև թարգմանության ընթացքում նրա հայացքները ոչ միշտ էին համընկնում խստապահանջ դոկտորի հայացքների հետ: Մշտապես բողոքում էր աշխատանքի տարրական պայմանների բացակայությունից, որովհետև Հայկ Ասատրյանն օրվա ընթացքում բազմաթիվ այցելուների էր ընդունում ճամփու դնում, իսկ որոշ դեպքերում, ճիշտ է վերին աստիճանի քաղաքավարի, խնդրում էր, որպեսզի նա Արամին ընկերակցած այցելի Բեռլինի այս կամ այն հաստատությունը, խանութից սուրճ գնի, որը կամ վերջացել էր, կամ՝ վերջանալու վրա էր, դեղատնից դեղ ձեռք բերի, որը ոչ այնքան առողջ սիրտ ունենալու պատճառով, հարգարժան դոկտորն օրը մի քանի անգամ ընդունում էր: Բոլոր մյուս դեպքերում, երբ տվյալ այցելուն չէր հիշեցնում սուրճի չափից ավելի նվազ պաշարերի մասին, Պողոս Փափագյանը հայտարարում էր, որ չի կարող աշխատել նման դժոխային պայմաններում, աննկատ հայտվում էր Արամի կողքին և հետաքրքրվում, թե ինչով է զբաղված: Գուցե փոքր ինչ լցված վրեժի զգացումով, որ իր աշխատանքն այդպես բռնի ձևով խանգարեցին, կամ գուցե ոչ մի այդպիսի նպատակ չհետապնդելով, երիտասարդ թարգմանիչն իր հերթին Արամին էր կտրում գործերից և նրան տեղափոխում մի հարթություն, որտեղ որոշակի հետաքրքրություններ ուներ: Լինելով ամերիկյան կինոյի մեծ սիրահար, Պողոս Փափագյանը կարևոր տեղեկություններ էր հայթհայթում տարօրինակ ամերիկացուց, որն այդ տեղեկությունները հաղորդելիս օգտվում էր ինչպես մինչև 1942, այնպես էլ դրան հաջորդած տարիներին նկարահանված ֆիլմերից: Պողոս Փափագյանը համբերատար լսում էր նրան, զարմանում այն խղճուկ գիտելիքների վրա, որն ուներ ծնված օրվանից

ամերիկյան ֆիլմերով սնուցված մարդը, ապշում ֆիլմերի վերնագրերից, որոնք դեռևս չէին նկարահանվել, և զարհուրանքով տեղեկանում դերասանների գոյության մասին, որոնք դեռ նոր պետք է լույս աշխարհ գային: Պողոս Փափազյանը մեջտեղից երկու կես էր լինում, Արամին հիշեցնելում, որ գոյություն ունի աշխարահռչակ ռեժիսյոր Ռուբեն Մամուլյան, ով վերջերս նկարահանել է «Չորոյի դիմակը» ֆիլմը, Արամը հրաժարվում էր մտաբերել, իսկ երբ այնուամենայնիվ մտաբերեց, իր պարտքը համարեց շեշտել, որ դա հին ֆիլմ է, անգույն, այսինքն՝ սև սպիտակ: Ինչևէ, նրանք վատ ընկերներ չէին և բավական մտերմացել էին այս մի քանի ամսվա մեջ: Պողոսն ազատ ժամերին օգնում էր Արամին յուրացնելու հայերեն լեզուն, նրա ուշադրությունն էր հրավիրում այս կամ այն պատմական աշխատությանը, որը կարող էր նրան հետաքրքրել: Ի վերջո, պատուհանի մոտ, որտեղ կախված էր անհայտ նկարչի նկարած ուշ աշնանային թախծոտ բնանկարը, Արամն իր համեստ սեղանին երեք տասնյակի չափ գրքեր էր դարսել, ամբողջովին թաղվել դրանց մեջ, և ավելի շատ հիշեցնում էր ծալը պակաս գիտնականի, քան անհոգ ամերիկացի երիտասարդի, որը տակավին վերջերս չէր էլ կասկածում, թե իր հայրենիքից դուրս կհայտնաբերի իր իսկական հայրենիքը:

Մի անգամ, երբ խլուրդի պես գրքերը փորփորող Արամի մոտ հարց էր ծագել, թե Տիգրան թագավորը Հուդայի թագուհի Ալեքսանդրա Սալոմեից վերջինիս հնազանդությունն արտահայտող ընծաները ստացել է Նաբաթայի թագավոր Հերիթաթի բանակը ջարդելուց հետո՝ թե առաջ, ինչի հետ փորձում էր համադրել Լուցիուս Լուկուլլոսի և Միհրդատ Պոնտացու դեռևս կասկածելի էլք ունեցող պատերազմը, աշխատասենյակի դուռը մեղմ ճռռաց և բացվեց: Ներս մտավ հիսունհինգին մոտ մի պատկառելի տղամարդ: Միջահասակ էր, հագնված էր կոկիկ, ուներ լայն ճակատ և անչափ խելացի հայացք: Արամը սովորաբար մեծ ուշադրություն չէր դարձնում դոկտոր Ասատրյանի այցելուներին, շարունակում էր կլանված կարդալ և ճիզվիտի մոլեռանդությամբ գրոտել ինչ-որ տետրակում, բայց այս անգամ ակնածանքով մի կողմ հրեց գիր գրականությունը, և

գրքերի կույտի ետևից սկսեց երկյուղածորեն հետևել: Հայկ Ասատրյանը բավական ջերմ ընդունեց այցելուին, ողջագուրվեց հետը և սիրալիք առաջարկեց նստել: Պատվելի հյուրը նստելուց առաջ հետաքրքրվեց, թե ինչպես են ընթանում թարգմանչական աշխատանքները, որի հետ, երևում է, ուղիղ առնչություն ուներ, ապա աչք ածեց Արամի կողմը. դուրսը Հայկ Ասատրյանը ներկայացրեց նրան:

- Արամն իմ բարեկամն է... Արամ, ծանոթացիր, պարոն Տեր-Հարությունյանը «Հայաստան - Արիական նախադիրք Առաջավոր Ասիայում» - ի նախաբանի հեղինակն է, նրա մասին ես քեզ մի քանի անգամ պատմել եմ:

Արամը վերջապես սիրտ արեց դուրս գալ իր գրքերի դեզի ետևից, մոտեցավ մարդուն, որին պարոն Տեր-Հարությունյան կոչեցին և մեկնեց ձեռքը:

- Եթե նրան դուր գաս,- բարեսրտորեն ասաց Հայկ Ասատրյանը,- նա քեզ շատ բան կպատմի քո հայրենիքի մասին ու կսովորեցնի, թե ինչ բան է իսկական հայը... Սակայն ո՛չ հիմա,- նկատելով Արամի աչքերի մեջ պեծին տվող խանդավառությունը՝ ավելացրեց դուրսը, և հայացքն ուղղեց դժգոհությունից կարմրատակած Պողոս Փափագյանի կողմը, ով մտադիր էր թարգմանչական նրբություններ պարունակող մի կարևոր պարբերություն քննարկել դուրսը Ասատրյանի հետ:

- Ես անչափ գոհ եմ քո աշխատանքից, Պողոս,- ասաց դուրսը և ձեռքը գրպանը տարավ,- ահա քեզ պարզեցիք, կարող եք Արամի հետ կինոթատրոն այցելել, որքան ինձ հայտնի է այնտեղ մի շատ հայտնի ամերիկյան ֆիլմ է ցուցադրվում...

Փոքր ինչ սփոփված անսպասելի գովեստից, որը զարմանալիորեն փոխարինել էր սովորական դարձած պարսավանքին, և զգալիորեն գոտեպնդված երկնքից իջած պարզեցվածարով, որը կարող է լավատեսական հայացքներ հաղորդել մինչև անգամ ամենամռայլ համոզմունքների տեր որևէ թարգմանչի, Պողոս Փափագյան խոստացավ երկու ժամից շուտ չվերադառնալ, և Արամի ընկերակցությամբ ուղղություն վերցրեց

դեպի բեռլինյան կինոթատրոններից մեկը: Այդ ընթացքում Հայկ Ասատրյանի և նրա հյուրի միջև տեղի ունեցավ այսպիսի մի երկխոսություն:

պ-ն Տեր Հարությունյան. Վաղը Բեռլին եմ մեկնելու: Մայրը Էնգելհաուստն ինձ «Էդեն» հյուրանոցում հանդիպում է նշանակել:

դ-ր Ասատրյան. Իսկ ինչո՞ւ ոչ իր մոտ, ինչո՞ւ հենց «Էդեն» հյուրանոցում:

պ-ն Տեր Հարությունյան. Առայժմ գաղտնի է պահվում, բայց ինձ թվում է այնտեղ կանգ է առել ոմն մեկը, ով ուղղակիորեն կապ ունի դպրոցում կատարվածի հետ:

դ-ր Ասատրյան. Նկատի ունես Հայկական Լեզեոնի հրամանատարի՞ն...

պ-ն Տեր Հարությունյան. Հենց նրան. Ես վստահ եմ, որ Սեդրակ Ջալալյանը և Արամ Թահմազյանը նրա հրամանով են մտել դպրոց և քայքայիչ գործունեություն սկսել:

դ-ր Ասատրյան. Տեր իմ աստված, ուսանողներին Կարմիր Բանակի թիկունք ուղարկել, երբ պատերազմի ելքը խիստ անորոշ է...

պ-ն Տեր Հարությունյան. Բարեբախտաբար տղաները նրանց ձեռքերը ոլորել են և նետել նկուղը: Սակայն ինձ մտահոգում է այն հանգամանքը, որ վերը նշված միտքը ներշնչվել է նաև մայրը Էնգելհաուստին, ով հիմա գործի կղնի իր ողջ ազդեցությունը, որպեսզի ուսանողներից լավագույններին Կարմիր Բանակի թիկունք ուղարկի:

դ-ր Ասատրյան. Հայկական Լեզեոնի հրամանատարը վստահ է, որ այս կռվում կհաղթեն գերմանացիները, հենց դրանով է բացատրվում նրա գործողությունների վճռականությունը: Եթե նրա կանխատեսումները ճիշտ դուրս գան...

պ-ն Տեր Հարությունյան. Վաղ է կանխատեսումներ անել, թե ով կհաղթի: Իսկ նա օր առաջ ցանկանում է ռազմաճակատ մեկնել Հայկական Լեզեոնի հետ միասին:

դ-ր Ասատրյան. Անկախ Հայաստան ստեղծելու գաղափարը...

պ-ն Տեր Հարությունյան. Հայկական Լեզեոնը ռազմաճակատ ուղարկել հիմա, երբ երկուստեք կորուստներն առավել մեծ են, և որտեղ նրանք անխուսափելիորեն կբախվեն իրենց ազգակիցներին, ծայրահեղ սխալ որոշում կլիներ:

դ-ր Ասատրյան. Ինչ որ պահի այնուամենայնիվ անհրաժեշտություն կառաջանա Հայկական Լեզեոնը ռազմաճակատ ուղարկել:

պ-ն Տեր Հարությունյան. Համամիտ եմ, սակայն այդ ընթացքում դեռ շատ ջրեր կհոսեն... Եթե միայն հնարավոր լիներ կանխատեսել պատերազմի ելքը. այնժամ ոչ մի հայ չէր գոհվի հանուն օտար գաղափարախոսության, ոչ մի հայ զենք չէր բարձրացնի հակառակ կողմում կռվող իր ցեղակցի դեմ: Հայկական Լեզեոնը ռազմաճակատ կմեկներ միայն այն ժամանակ, երբ դրա անհրաժեշտությունը ռազմաճակատ մեկնելու ճանապարհին չար մշուշի պես հողս կցնդեր...

դ-ր Ասատրյան. Մտավախություն ունեմ վերջնականապես կորցնել քո հարգանքը, մտագարի տպավորություն թողնել, որին, բայց չեմ կարող քեզ հետ չկիսվել... Կա մի մարդ, ով ճշգրտորեն գուշակում է ապագան: Ես ցնցված եմ նրա բացահայտումներից... Երբ անկեղծ է՝ պնդում է, որ ապագայից է այստեղ տեղափոխվել և ասիտու միայն, որ շատ երիտասարդ է, և իր գիտելիքներով առանձնապես չի փայլում:

պ-ն Տեր Հարությունյան. Խոսքն այն երիտասարդի մասի՞ն է...

դ-ր Ասատրյան. Հենց նրա... Բայց եթե որոշել ես խոսել հետը, պետք է ձևացնես, որ հավատում ես նրա ապագայից եկած լինելու հեքիաթին, այլապես խխունջի պես կփակվի ինքն իր մեջ ու այլևս ոչինչ չի ասի: Հոհենքինդե գյուղում բավականաչափ ծաղրել են նրան, և բնավ չի կարելի ասել, որ այդ նրան դուր է եկել:

պ-ն Տեր Հարությունյան. Եթե ինձ այդ մասին հայտներ քեզանից բացի որևէ այլ մեկը, ապա ես նրան առնվազն պարզամիտ կհամարեի:

դ-ր Ասատրյան. Նրա բացահայտումներն իսկապես զարմանալի են:

պ-ն Տեր Հարությունյան. Ոչ մի մանրուք չի կարելի աչքաթող անել, թեկուզ և այդ երիտասարդից կարևոր բաներ իմանալը երկուսիս էլ շատ զվարճալի է թվում:

դ-ր Ասատրյան. Սպասենք նրա վերադարձին, նա կգա երկու ժամից ոչ շուտ:

պ-ն Տեր Հարությունյան. Այդ ընթացքում մենք կգրուցենք Հոհենրիհ-դեի դպրոցում կատարվածի մասին: Հենց դրա համար էլ քեզ մոտ եմ եկել:

Պողոս Փափագյանը և Արամ Աշխարհակալյանը վերադարձան երեք ժամ անց, աշխույժով քննարկելով «Ոսկու տենդը» ֆիլմի մանրամասները, որը դիտել էին կինոթատրոնում, և ի զարմանս իրենց բացահայտեցին, որ պարոն Տեր Հարությունյանը դեռ չի գնացել: Թարգանչի գլխում արդեն նոր հաճելի պատկերներ էին սկսվել ուրվագծվել, ի դեմս նոր մասնագիտական խրախուսանքների, սակայն ո՛չ Հայկ Ասատրյանը, և ո՛չ էլ պարոն Տեր Հարությունյանը ոչ մի հետաքրքրություն չցուցաբերեցին նրա նկատմամբ:

- Այստե՛ղ արի, Արա՛մ,- ասաց Հայկ Ասատրյանը,- մենք ցանկանում են մի փոքր զրուցել քեզ հետ: Պողոս, դու մեզ բնավ չես խանգարի, ավելին, կարող ես պետք գալ քո հարուստ գիտելիքներով:

Պողոս Փափագյանը հասկացավ ինչի մասին է խոսքը և աչքերն արագ դարձրեց Արամի կողմը: Փոքր ինչ ուշ՝ ստեղծված իրադրությունն ըմբռնեց նաև Արամը: Այնքան էլ հաճելի բան չէ հարցերի պատասխանել, և տեսնել մարդկանց, որոնք քեզ գժի տեղ են դնում: Սակայն Հայկ Ասատրյանի և նրա հյուրի բարյացակամ հայացքները սրտապնդեցին Արամին և նա առաջ եկավ անխռով, գրեթե ինքնավստահ:

- Արա՛մ, պարոն Գարեգին Տեր Հարությունյանն իմ ամենամտերիմ բարեկամն է ու ես նրան ամեն ինչ պատմել եմ քո մասին...

Արամը ջանաց դոկտոր Հայկ Ասատրյանի և նրա հյուրի աչքերի մեջ նայելով պարզաբանել, թե որքանով են նրանք անկեղծ:

- Մենք դոկտոր Հայկ Ասատրյանի հետ խոսում էինք քո զարմանահրաշ բացահայտումների մասին,- սիրալիր ասաց Գարեգին Տեր Հարությունյանը:

- Դու գիտես, թե ինչ ժամանակներում ենք ապրում ու ինչ նպատակներ ենք հետապնդում,- լրջադեմ ասաց Հայկ Ասատրյանը: - Դեռևս մի քանի ամիս առաջ հայ ազգի գլխին կախված էր հրեաների պես համակետրոնացման ճամբարները քշվելու վտանգը: Մենք ահռելի ջանքեր գործադրեցինք կանխելու այդ, սակայն մութ ամպերը դեռ ամբողջովին չեն ցրվել մեր գլխավերևից: Անկեղծորեն պատմիր պարոն Տեր Հարությունյանին ամեն ինչ, և համոզված եղիր որ մեծապես օգնած կլինես մեզ փրկել այս պատերազմին մասնակից մեր հայրենակիցներին, և ավելի վստահ քայլել այն ճանապարհով, որն ի վերջո մեզ կտանի դեպի մեծ և անկախ Հայաստան ստեղծելուն:

- Հայաստանը հիմա անկախ է,- ակամայից բերանից թռցրեց Արամը և, տեսնելով իր գրուցակիցների ապշած դեմքերը և բիզ-բիզ ցցված մազերը, լռեց:

- Դու ցանկանում ես ասել, որ Հայաստանն անկախ է քո ապրած ժամանակում, այսինքն՝ 1992 թվականին:

Պարոն Տեր Հարությունյանի խոսքերը քաջալերեցին Արամին: Դոկտոր Հայկ Ասատրյանի հյուրը խոսում էր լրջամտորեն առանց իսկ թերահավատության նշույլի:

- Ես այնքան էլ շատ բան չգիտեմ Հայաստանի մասին,- ասաց Արամը: - Ողջ կյանքումս ապրել եմ ԱՄՆ-ում ու այնտեղից բացի ուրիշ ոչ մի տեղ չեմ գնացել: Վերջերս միայն առիթ ունեցա այցելել Մեքսիկա, հենց այնտեղից էլ...

- Չէ՞ որ քիչ առաջ ասացիր, որ Հայաստանն անկախ է քո ապրած ժամանակում: Ասել է թե լսե՞լ ես այդ մասին ինչ որ մեկից, կամ դիտել ես հեռուստացույցով:

Արամի լարված դեմքը պարզորոշ ցույց էր տալիս, որ նա ճիգեր է գործադրում թարմացնելու հիշողությունը:

- Իմ ծնված քաղաքում Հայաստանից տեղափոխված հայեր են ապրում. հենց նրանցից են մի անգամ լսել:

- Է՞լ ինչ էին պատմում նրանք Հայաստանի մասին:

Յուրաքանչյուր հարց մտատանջություն մեջ էր գցում Արամին: Հիշողության մեջ վերականգնել մի բան, որին ժամանակին գրեթե նշանակություն չես տվել, բոլորովին էլ դյուրին գործ չէ:

- Հա՛, հիշեցի,- վերջապես բացականչեց Արամը,- այնտեղ հիմա պատերազմ է...

Գոկտոր Հայկ Ասատրյանի և Գարեգին Տեր Հարությունյանի ճակատները քրտիքնի խոշոր կաթիլներով պատվեցին, քար լռություն տիրեց:

- Ո՞ւմ հետ է պատերազմում Հայաստանը:

- Թուրքերի,- վստահաբար պատասխանեց Արամը:

- Կարո՞ղ ես երկու խոսքով նկարագրել պատերազմի ընթացքը:

- Դա շատ ծանր պատերազմ է: Նրանք սուկումով էին պատմում այդ մասին:

- Կարծում ես, որ հայերն աննպատակ վիճակում են:

- Ո՛չ,- Արամի դեմքը երջանիկ շողշողաց,- ես հիշեցի, մի քանի ամիս առաջ հայերը մի անառիկ քաղաք են գրավել թուրքերից, նրանք շատ էին հպարտանում դրանով:

Հուզմունք բառը չէր կարող նկարագրել այն զգացողությունները, որոնք Արտահայտում էին Հայկ Ասատրյանի, Գարեգին Տեր Հարությունյանի և Պողոս Փափազյանի դեմքերը: Արամն ապշած նրանց էր նայում, չէր էլ ենթադրում, որ իր խոսքերը կարող են այդպիսի ներգործություն ունենալ:

- Կարո՞ղ ես ասել այդ քաղաքի անունը:

- Հազիվ թե... Այդ քաղաքը կարճ անուն ուներ, բայց՝ դժվար մտապահվող:

- Գուցե Կա՞րս:

- Ո՛չ, հաստատ Կարս չէր... Կարծեմ «Շ» տառը կար մեջը:

- Գուցե Շուշի^օ, - հանկարծ բացականչեց Պողոս Փափագյանը:

- Այո, կարծես դա էր, - պատասխանեց Արամը և շատ ուրախացավ, որ այդքան հեշտ լուծեց այդ դժվարին խնդիրը:

- Գուցե հիշես նաև, որ հայերը թուրքերի դեմ կռվում են Լեռնային Ղարաբաղում:

- Այո, հենց այդպես է, որ կա, Ղարաբաղում, վտարանդի հայերը հենց այդպես էլ ասում էին...- Արամը հանկարծ ձեռքը ճակատին զարկեց և բացականչեց: - Նրանք ասում էին նաև, որ Շուշին ազատագրվել է մայիսի իննին, իսկ այդ օրը այնքանով է նշանավոր, որ ճիշտ և ճիշտ համընկնում է Հաղթանակի օրվա հետ:

Հայկ Ասատրյանը և Գարեգին Տեր Հարությունյանը զարմացած իրար երեսի նայեցին. - Ի՞նչ Հաղթանակի օրվա մասին է խոսքը:

- Ինչպե՞ս թե. հենց այդ օրը, մայիսի իննին...- Արամը վախվորված շուրջը նայեց:

- Խոսիր համարձակ, - ասաց Հայկ Ասատրյանը, - այստեղ ոչ մեկը մեզ ականջ չի դնում, իսկ ականջ դնողներից ոչ մեկը հայերեն չի հասկանում:

- Հենց այդ օրը, մայիսի իննին, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները ստիպեցին Գերմանիային բացարձակ կապիտուլյացիա ստորագրել:

- Արա՛մ, - փորձելով հանգիստ խոսել՝ ասաց պարոն Հայկ Ասատրյանը, - դու բավական ժամանակ է այստեղ ես ու շատ լավ գիտես, որ այս կռվում ոչ մի Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ չի մասնակցում...

- Այո, սակայն նրանք կմիջամտեն հզոր և վճռական ու պատերազմն արագ կմոտենա իր վախճանին...

- Ո՞ր թվականին կմիջամտի Ամերիկան

- Հազար ինն հարյուր քառասունչորս...

- Ո՞ր թվականի մայիսի իննին կստորագրվի կապիտուլյացիան:

- Հազար ինն հարյուր քառասունհինգ:

Հայկ Ասատրյանը և նրա հյուրը հանկարծ փոխեցին հարցերի հարթությունը:

- Ես լսել եմ, որ դու հետաքրքրվում ես պատմությամբ և անգիր գիտես ԱՄՆ բոլոր պրեզիդենտների անունները: Կարո՞ղ ես թվարկել:

- Իհարկե. ԱՄՆ առաջին պրեզիդենտը եղել է Ջորջ Վաշինգթոնը՝ անկուսակցական: Ընտրվել է երկու անգամ, կառավարել է 1789-1797 թթ: ԱՄՆ երկրորդ պրեզիդենտը Ջոն Ադամսն է՝ ֆեդերալիստ: Այնուհետև գալիս են Թոմաս Ջեֆերսոնը, Ջեյմս Մեդիսոնը և Ջեյմս Մոնրոն, որոնք...

Արամը հակիրճ ներկայացրեց նաև հաջորդ մի քանի այլ քաղաքական գործիչների, որոնք ԱՄՆ պրեզիդենտ եղած լինելու երջանիկ բախտավիճակ էին ունեցել, նշեց նրանց կառավարման տարիները, այլ մանրամասներ մեջբերեց, պատրաստակամություն հայտնեց է՛լ ավելի հետաքրքրաշարժ մանրամասների մեջ խորամուխ լինել, սակայն նրան շատ սիրալիք ընդհատեցին:

- Դու գիտես, որ ԱՄՆ նախագահն այժմ հարգարժան Ֆրանկլին Ռուզվելտն է...

- Դեմոկրատական կուսակցություն, նախագահել է 1933-1945 թվականներին, միակ քաղաքական գործիչն է, ով ԱՄՆ նախագահ է ընտրվել 3 անգամ...

- Խնդրում եմ հակիրճ ասա, թե ովքեր են հաջորդել նրան. մանրամասներ պետք չեն, եթե միայն ինքդ հարկ չհամարես որևէ հետաքրքրաշարժ բան մատնանշել:

Արամը ոգևորված շարունակեց.

- Հարրի թրումեն՝ դեմոկրատ, Դուայթ Էյզենհաուեր, հանրապետական կուսակցություն, Ջոն Բենեդի՝ նա կսպանվի նախագահ ընտրվելուց երկու տարի տաս ամիս անց, Լինդոն Ջոնսոն, Ռիչարդ Նիքսոն, Ջերալդ Ֆորդ, Ջիմմի Բարտեր, Ռոնալդ Ռեյգան՝ դերասան, 1942-ին՝ «Քինգս Ռոու» ֆիլմը նկարահանվելուց անմիջապես հետո, կգորակոչվի բանակ...

Հայկ Ասատրյանը և Գարեգին Տեր Հարությունյանը ճիշտ ժամանակին հիշեցին Պողոս Փափագյանի ներկայության մասին:

- Ես այդպիսի ֆիլմի մասին չգիտեմ,- միմիայն սևեռուն հայացքներ զգալով իր վրա՝ պատասխանեց թարգմանիչը,- դերասանն էլ ամենահայտնիներից չի, թեև...

- Մենք զգալի թվով բարեկամներ ունենք ԱՄՆ - ում,- ընդհատեց նրան Գարեգին Տեր Հարությունյանը: - Որքա՞ն ժամանակ կպահանջվի, որպեսզի նրանք ճշգրտեն, թե որտեղ է գտնվում այդ դերասանը, «Քինգս Ռոու» ֆիլմի գլխավոր հերոսը:

- Դեպքերի բարեհաջող ընթացքի դեպքում՝ մեկ - երկու ժամ,- պատասխանեց Հայկ Ասատրյանը,- Շվեյցարիայում են ապրում իմ մի քանի ծանոթները, որոնք բավական մտերիմ են Ռուբեն Մամուլյանի հետ, հենց նրանից էլ կարելի է իմանալ...

- Արամ, դեմ չե՞ս լինի, եթե մենք փորձենք ճշտել, թե արդյո՞ք արդեն բանակ է գորակոչվել ԱՄՆ-ի ապագա պրեզիդենտը:

- Իհարկե դեմ չեմ լինի: Ես այդ մասին կարդացել եմ նրա ինքնակենսագրականում:

Հայկ Ասատրյանը և Պողոս Փափագյանը դուրս եկան, որպեսզի մեկ երկու զանգ կատարեն Շվեյցարիա, Գարեգին Տեր Հարությունյանը և Արամը մնացին մենակ:

- Պատմիր, թե ինչպես ես հայտնվել այստեղ,- սիրալիր ասաց Գարեգին Տեր Հարությունյանը: - Կարող ես չչտապել. մենք բավական ժամանակ ունենք, իսկ ես կուզենայի իմանալ բոլոր մանրամասները:

Դոկտոր Հայկ Ասատրյանի հյուրը մի անբացատրելի հմայք ուներ. Արամն իրեն ազատ էր զգում նրա ներկայությամբ, ուստի և սկսեց առանց ժամանակ կորցնելու: Պատմելով իր կյանքի պատմությունը՝ հիմնականում սկսած այն կետից, երբ Դելմա տատիկի նվեր ընծայած վերարկուն Ազգանուշ տատիկի հրամանով ետ տարավ Դելմա տատիկի երեսին շարտելու, Արամը բավական ճշմարտացի պատմեց խորտկարանի մատույցներում տեղի ունեցած ողբերգական պատահարը, ապա իր փախուստը Մեքսիկա, ապշեցուցիչ մանրամասնությամբ նկարագրեց Չապուլտեպեկի այգին ու նրան կից թանգարանը, արկածախնդիր Ուզո-

յին էլ չմոռացավ ինչպես հարկն է ներկայացնել, ով զարմանալի դյուրահավատությամբ հույս ուներ գտնել ացտեկների կորած ոսկին: Ժամանակի մեջ տեղափոխվելու դրվագն Արամը պատմեց կցկտուր, նկարագրեց նորին մեծության մինիստր Խորխե դը Բալենսիազայի խելագարված դեմքը, վերջինիս անձի պարզաբանումը՝ թանգարանի ծեր տնօրեն Բալտասար Մորալեսի մոտ... Դուռը շրխկոցով բացվեց, ներս մտավ Պողոս Փափագյանը, ով անչափ գործնական տեսք ուներ:

- Մեզ հաջողվեց կապ հաստատեց Ռուբեն Մամուլյանի հետ,- մի ձայնով, որով արտահայտում են իրենց անձի հույժ կարևորությունը՝ բացականչեց թարգմանիչը,- ամենաուշը կես ժամից կունենանք պատասխանը...

- Հիանալի է,- պատասխանեց Գարեգին Տեր Հարությունյանը,- այդ ընթացքում դու կհասցնես կապվել Մեխիկո և պարզաբանել, թե արդյո՞ք այնտեղ պատմության թանգարանում աշխատում է ոմն Բալտասար Մորալես: Հիմա նա պետք է քառասունին մոտ լինի, թերևս մի փոքր ավել, այնպես չէ՞ Արամ...

Արամը դրական պատասխան տվեց, Պողոս Փափագյանը գրպանից դուրս հանեց մի մաշված և յուղոտ նոթատետր:

- Բալ-տա-սար Մո-րա-լես,- գրեց թարգմանիչն իր նոթատետրում:

- Թանգարանը Չապուլտեպեկի այգում է գտնվում,- իր կողմից ավելացրեց Արամը:

- Չա-պուլ-տե-պեկ,- նոթատետրում գրառեց թարգմանիչը:

Արամը շարունակեց պատմել, վիրավորված տեղեկացրեց Ուգոյի կասկածամտության մասին, որն ուղղակիորեն կապված էր մեքսիկացի երիտասարդի տգետ և ազահ լինելու անժխտելի հանգամանքի հետ, ավելացրեց, որ միանգամայն ճիշտ էր վարվում Լորետա Դիասը, ով ամեն անգամ հաստատակամորեն մերժում էր այդ թեթևամիտ տղայի բոլոր սիրահետումներն ու ամուսնության առաջարկությունները: Այնուհետև Արամը նկարագրեց մի ուկրաինական գյուղի խրճիթ, որտեղ նա

հայտնվել էր ստիպողաբար հնամաշ վագոնի մեջ պատասպարվելուց հաշված վայրկյաններ անց:

- Կուզենալի՞ր քո ժամանակը վերադառնալ,- հարցրեց Գարեգին Տեր Հարությունյանը, երբ Արամն ավարտեց իր պատմությունը:

- Ես հասկանում եմ, որ դա հնարավոր չէ,- տխուր պատասխանեց Արամը: - Ես նույնիսկ չգիտեմ այդ գյուղի անունը: Գուցե այն ոմբակոծվել է ու հողս ցնդել այն խրճիթի հետ միասին, որտեղ մտնելով գուցե և հնարավոր լիներ ետ վերադառնալ:

- Գյուղի անվան մասին պետք չէ անհանգստանալ. այդ մասին գիտեն շատերը: Թեկուզ էսէս-ի գնդապետ Վոլֆգանգ Մյուլենդորֆը, ով սիրով կհամաձայնի օգնել, կամ թեկուզ Հայնրիխ Կրյուգերը, ով ստիպված կլինի օգնել: Գյուղը հավանաբար գերմանացիների ձեռքին է և կա զգալի հավանականություն, որ այն չի ոմբակոծվել: Ես կարող եմ կազմակերպել քո ճանապարհորդությունը դեպի այդ գյուղ, սակայն զգուշացնում եմ, որ դա կլինի անչափ վտանգավոր ճանապարհորդություն...

Դուռը ևս մեկ անգամ շրխկոցով բացվեց, հևհև իրեն ներս գցած Պողոս Փափագյանի էլ ավելի գործնական տեսքը ցույց էր տալիս, որ նա առնվազն անձամբ զրուցել է Ռուբեն Մամուլյանի հետ, առավելագույնը՝ վերջինիցս նրա որևէ ֆիլմում նկարահանվելու խոստում կորզել:

- Հենց նոր խոսեցինք շվեյցարացի մեր բարեկամներից մեկի հետ, - ծայրահեղ լրջություն հաղորդելով դեմքին՝ ասաց թարգմանիչը,- դերասան Ռոնալդ Ռեյզանը զորակոչվել է բանակ:

- Ե՞րբ,- հետաքրքրվեց Գարեգին Տեր Հարությունյանը:

- Այսօր առավոտյան,- այնպիսի մի ձայնով՝ կարծես Արամի բացահայտումները միմիայն իր բացառիկ շնորհին էին պարտական՝ պատասխանեց թարգմանիչը:

Նոր էր խորհում Գարեգին Տեր Հարությունյանն այն մասին, թե որտեղից կարող էր Արամին հայտնի լինել ֆաշիստական Գերմանիային թշնամի մի երկրում մի քանի ժամ առաջ կատարված մի փոքրիկ և մասնավոր դեպք, որը վերաբերվում էր ոչ ամենահայտնի մի դերասանի, ով

ըստ Արամի հայտնության պետք է քառասուն տարի անց տվյալ երկրի նախագահ ընտրվեր, սիրտը բռնած իրեն ներս գցեց Հայկ Ասատրյանը:

- Քիչ առաջ ես խոսեցի Մեխիկոյի պատմության թանգարանի տնօրենի հետ,- ասաց փիլիսոփայական գիտությունների դոկտորը,- այնտեղ իսկապես աշխատում է ոմն գիտնական Բալտասար Մորալես, ով իր կյանքն ամբողջությամբ անցկացնում է թանգարանի ընթերցասրահում և ոչ մի այլ բանով չի հետաքրքրվում:

Գարեգին Տեր Հարությունյանը սեղանից վերցրեց «**Հայաստան - Արիական նախադիրք Առաջավոր Ասիայում**» գրքի կիսատ թարգմանությունը և դիմեց թարգմանչին:

- Պողոս, ես լիովին համամիտ եմ դոկտոր Հայկ Ասատրյանի հետ, դու պարզապես հիասքանչ թարգմանություն ես կատարել: Այնպես որ, այն պարզևավճարը, որը պատրաստվում եմ հենց հիմա քեզ հանձնել, բոլորովին էլ շռայլ համարել չի կարելի:

Պողոս Փափագյանը գիտեր, որ գերմաներեն լեզվի իմացությունը բնավ Գարեգին Տեր Հարությունյանի ուժեղ կողմը չէ, այնուամենայնիվ անխոս վերցրեց դրանը և արտահայտիչ նայեց Արամին: Հինգ րոպե անց երկու երիտասարդները քայլում էին Բեռլինի փողոցներով:

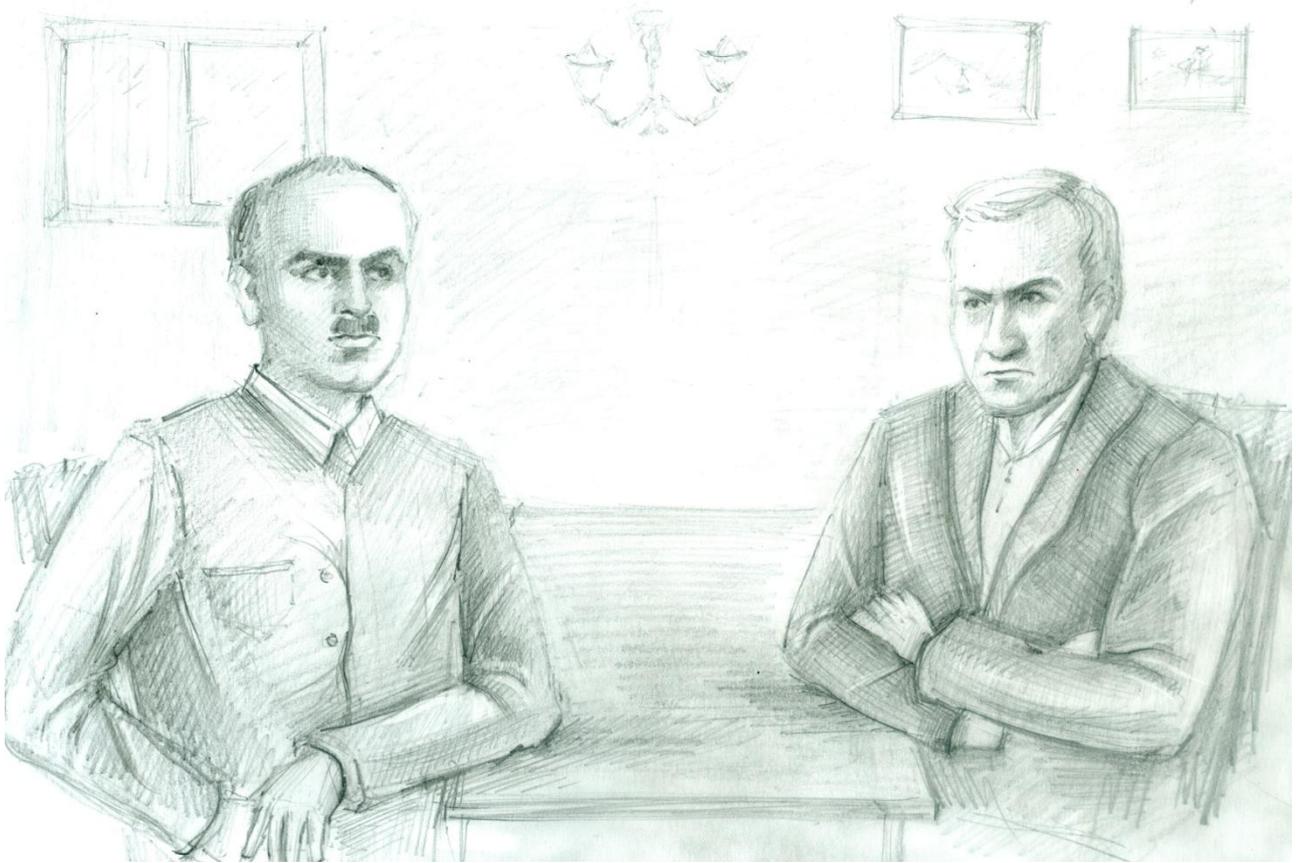
10. Երկու թշնամի բարեկամներ

Երբ սպանեց Մարտիրոս անունով մի դավաճանի՝ տասնինն տարեկան էլ չկար: Երկու տարի անց գնդակահարեց Բաքվի հայերի ջարդերի կազմակերպչին՝ իշխան Նակաշիճեին, ավելի ուշ՝ ազերի գեներալ Ալեխանդրո Արվանսկուն: Առաջին համաշխարհային պատերազմում, երբ կռվում էր թուրքերի դեմ, աչքի ընկավ բացառիկ խիզախությամբ, վիրավորվեց: Թիֆլիսի հիվանդանոցում նրան այցելեց Նիկոլայ ցարը և պարզևատրեց արիության շքանշանով: 1915-ին կամավորականների ջոկատով մտավ Վան և հաղթեց իր տված բոլոր ճակատամարտերում: Բաշ Ապարանի ճակատամարտը նրա ռազմական հանճարի գագաթնակետն

էր: Հմտորեն կազմակերպեց քաղաքի պաշտպանությունը, ետ մղեց թուրքերի բոլոր գրոհները, իսկ երբ ձեռքի տակ բավարար ուժեր ունեցավ, ինքը գրոհեց թշնամու վրա և մոտակա բլուրները նրանց դիակներով ծածկեց: 1918 –ին ոչ այնքան մեծ զորաբանակով Լոռին մաքրեց վրացիներից, անվարան շարժվեց Թիֆլիսի վրա և լեղաճաք արեց Վիրաց պետությունը, որն այդ խառնակ ժամանակներում չէր դիմացել գայթակղությանը և որոշել էր ավագ եղբորից մի յուղոտ պատառ խլել: Հաջորդ տարի կռվեց հարավում, Ջանգեզուրում և Ղարաբաղում, այնուհետև թուրքերին Կարսի խայտառակ հանձման վկան եղավ և հարկադրաբար լքեց հայրենիքը: Տարիներ անցան, սկսվեց Երկրորդ համաշխարհայինը, այդ ընթացքում նրան ոչ մի ակնթարթ չլքեց անկախ Հայաստան ստեղծելու գաղափարը: Ականավոր զինվորական էր, նրա հետ չէին խորշում մտերմություն անել և աշխարհի հզորները: Այդ հզորներից երկուսի, Մարտին Բորմանի և Ալֆրեդ Ռոզենբերգի հետ մեկտեղ հայ ռազմագերիներից Հայկական Լեգեոն էր ստեղծեց, որն էլ հենց պետք է դառնար Խորհրդային պետությունից Հայաստանի անկախացման ռազմական հենարանը: Սովոր լինելով գործել որպես իսկական զինվորական՝ վճռական և ինքնավստահ, ժամ առաջ ցանկանում էր Հայկական Լեգեոնը գործի մեջ մտցնել և վերջապես սկսել անկախ Հայաստան ստեղծելու գործընթացը: Արդեն հիսունհինգ տարեկան էր, մազերը, որոնք կոկիկ սանրված էին դեպի կողք, գրեթե ամբողջովին սպիտակել էին: Եթե չլինեին նրա արտահայտիչ և խորունկ, զուտ հայեցի աչքերը, որոնք խորհելիս սովորություն ուներ կկոցել, նրա խոշոր գլուխը շատ հարմար կգար հռոմեացի որևէ ռազմաշունչ ցենտուրիոնի: Ինչպես և Բաշ Ապարանում, ճակատամարտից առաջ վճռել էր ի մի բերել բոլոր հայկական ուժերը, հենց այդ պատճառով էլ հիմա «Էդեն» հյուրանոցում էր: Անունն էր նրա՝ Գրաստամատ Կանայան:

Դուռը մեղմիկ ծեծեցին, ներս մտավ հյուրանոցային ծառայողն ու հայտնեց, որ նրան ցանկանում է տեսնել ոմն Գարեգին Տեր Հարությունյան: Հայկական Լեգեոնի հրամանատարը նայեց պատի ժամացույ-

ցին. կեսօր էր, մինչև նշված հանդիպումը դեռ երկու ժամ կար: Պատվիրեց անմիջապես ներս հրավիրել այցելուին:

- Բարև, Դրո՛,- ասաց Գարեգին Տեր Հարությունյանը:

- Բարև, Նժդեհ,- պատասխանեց Դրաստամատ Կանայանը:

Սառը ողջույնին հետևեց է՛լ ավելի սառը ձեռքսեղմումը: Հյուրընկալ տանտիրոջ և պատկառազարդ հյուրի քաղաքավարի հայացքներից այն կողմ պարզորոշ կարդացվում էր հակասությունների ու տարածայնությունների այն հսկա լեռը, որը տարիների ընթացքում իրար վրա կիտվելով գրեթե թշնամության էր հասցրել նրանց:

- Ինչպես իմացար, որ «Էդեն» հյուրանոցում եմ: Մայրը Էնգելհաուստն է ասե՞լ:

- Հյուրանոցում կամ մեկ այլ տեղ. ես գիտեի, որ կցանկանաս հանդիպել ինձ հետ:

- Նույնը կարող եմ ասել քո մասին:

- Գուցե, սակայն քո կողմից ինձ տեսնելու և իմ կողմից քեզ տեսնելու ցանկության մեջ գոյություն ունի որակական տարբերություն, որը կուզենայի անպայման շեշտել:

- Ինչ ես ցանկանում դրանով ասել:

- Միմիայն այն, որ այս հրավերն ամենաշատը ենթադրում է քո գործողությունների բացատրությունը, որոնց մեջ դու այս անգամ չափից ավելի անցար սահմանը, քան սովորաբար, մինչդեռ քեզ հրավեր ուղարկելու դեպքում ես հանդես կգայի որպես կոշտ դիրքերում կանգնած մի պահանջատեր: Ինչո՞ւ Սեդրակ Ջալալյանին և Արամ Թահմազյանին ուղարկեցիր Հոհենբիմդեի դպրոցը...

- Նժդեհ,- հաշտվողաբար ձեռքերը վեր պարզելով ասաց Բրոն,- ես պատրաստ եմ ընդունել քո բոլոր փաստարկները, սակայն դու չես կարող ժխտել, որ դա արել եմ ոչ անձամբ ինձ համար, այլ հանուն անկախ Հայաստան ստեղծելու գաղափարի...

- Որը դու անշուշտ կկործանես քո շտապողականությամբ և անխտենմությամբ:

- Իսկ գուցե դո՞ւ, քո ավելորդ զգուշությամբ և անվճռականությամբ:

- Ժամանակը կդատի, թե ով է մեզանից իրավացի: Իսկ այժմ ես սպասում եմ քո բացատրություններին: Ինչո՞ւ ես անհարկի ոգևորում հատուկ դպրոցի ուսանողներին, երբ պատերազմի ելքը որոշելը նույնքան դժվար է, որքան աշխարհի կործանման ժամը կանխագուշակելը:

- Վե՛րջ տուր, Նժդեհ,- Բրոն ձեռքը անհամբեր շարժումով թափ տվեց:- Քեզ շատ լավ հայտնի է, որ գերմանացիներին այս կռվում ոչ ոք չի կանգնեցնի: Իսկ ի՞նչ կլինի այն դեպքում, երբ ընկնի Ստալինգրադը: Թուրքերը միայն դրան են սպասում, որպեսզի իրենց բաշխոգույներին հրաման տան անցնել Արաքսը և Հայկական Լեզեոնը միակ ուժն է, որը կկարողանանք նրանց դեմ դուրս բերել...

- Ուղիղ մեկ տարի առաջ գոյություն ուներ է՛լ ավելի մեծ համոզվածություն, որ գերմանացիները կհաղթեն: Իսկ ո՞ւր է այդ հաղթանակը, Բրո: Նապոլեոնը ռուսական արշավի մեծ մասն անցավ ռազմական

քայլքով, հաղթեց բոլոր ճակատամարտերը, բայց տանուլ տվեց պատերազմը: Նացիստների զորքերը բոլոր ճակատներում ետ են շարտված, կռիվներն ընթանում են փոփոխական հաջողությամբ:

- Արդյո՞ք պետք է հասկանալ, որ սկսել ես ավելի հակվել ռուսների հաղթանակին:

- Երբեք չպետք է բացառել դրա հնարավորությունը:

- Նժդեհ, պետք չէ քիչ հավանական բաների մասին խոսելով խելոք մարդու տպավորություն գործել: Ինձանից լավ գիտես, որ պատերազմի ելքն արդեն վճռված է և, ի օգուտ ում է վճռված: Արի՛ մոռանանք՝ ինչ եղել է, և միավորենք մեր ուժերը: Կասեմ ավելի՛ն, գերմանացիները դժգոհ են մեր անհամաձայնությունից:

- Ես պատրաստ եմ մոռանալ մեր միջև եղած բոլոր թյուրիմաստությունները, սակայն միայն այն պայմանով, որ Հայկական Լեգեոնն այս պահին ռազմաճակատ չմեկնի:

- Արդեն որոշված բան է, որ կմեկնի, պետք չէ զուր հույսեր փայփայել:

- Դե ինչ, ինձ միայն մնում է ասել, որ այդ կարծիքը չեմ կիսում:

- Լսի՛ր, Նժդեհ, զուցե քեզ վրդովվում է այն փաստը, որ ե՞ս եմ գլխավորում Հայկական Լեգեոնը:

- Ծիծաղելի բաներ մի՛ խոսիր, Դրո. մենք միասին կռվել ենք թուրքերի դեմ և ես եղել եմ քո ենթական, ամեն ինչում կատարել քո ռազմական հրամանները: Սակայն հիմա խոսքը ռազմական գործողությունների մասին չէ բնավ ու ես երբեք թույլ չեմ տա, որ Հայկական Լեգեոնն այդ դժոխային մասղացն ընկնի...

Դուռը ծեծեցին. հյուրանոցային ծառայողը զեկուցեց էսէս - ական մայրը Էնգելհաուպտի ժամանման մասին:

11. Ուզո

Կայծակը ևս մեկ անգամ փայլատակեց երկնքում: Ամպերի հերթական բախումը մի սարսափելի ճարճատյունը առաջ բերեց, որն ում ասես սարսափահար կաներ: Անձրևի մի քանի խոշոր կաթիլներն ավետեցին այն մասին, որ երկնքի բարձր շերտերում թևածող գոլորշե հսկա զանգվածները կատակի համար չեն գոտեմարտի բռնվել, քիչ անց հորդառատ անձրև տեղաց: Սակայն Ուզոյին չէր կարող ստիպել տեղից շարժել համաշխարհային ջրհեղեղն անգամ: Մեքսիկացին երկու ձեռքերով ամուր բռնել էր ատրճանակը և անվարան կկրակեր, երբ իր առաջ տեսներ նշակետը: Ցավոք ամերիկացին նույնքան արագաշարժ էր, որքան և խորամանկ, Ուզոն, ի զարմանս իրեն, չհասցրեց կրակելու որոշում ընդունել, երբ նա կանգնած էր դեմ դիմաց, քսան քայլի վրա: Այնուամենայնիվ այդքան էլ այդպես չէր: Եթե որոշել ես դիպուկ կրակել՝ մութ ամպամած գիշերն ամենևին էլ լավագույն օգնականը չէ: Ավա՛ղ, Ուզոն ինքը չէր ընտրել ո՛չ կրակելու ժամանակը, ո՛չ էլ նույնիսկ գոհին, այդպիսի ծայրահեղ որոշման նրան դրդել էր հանգամանքներով պայմանավորված անհրաժեշտությունը: Իսկ հանգամանքները, այլ կերպ ասաց՝ ացտեկների կորած ոսկին, իրոք որ չափից ավելի ծանրակշիռ էին և կարող էին կուրացնել ում ասես: Սակայն մի վերապահումով, իհարկե. եթե Կորտեսի զինվորներին կուրացրել էր ոսկու դեղնակարմիր փայլը, ապա Ուզոյին նույն վիճակի հասցրել էր այդ փայլի պատրանքը:

Անձրևի տարափը խլացրեց բոլոր ձայները, կայծակներն արդեն չէին լուսավորում երկինքը, տեղանքը թաղվել էր թանձր խավարի մեջ: Մութ գիշերը զանազան հրեշներ, սատանաներ և գերբնական այլ էակներ կարող է ծնել մարդու երևակայության մեջ: Սակայն Ուզոն սուկ մտածեց, որ Արամը վագոնից անաղմուկ դուրս պրծավ, ու ինքը չնկատեց այդ: Չեռքերը սկսեցին դողալ, ցուցամատն արդեն ուր որ է կսեղմեր ձգանը, երբ ծանոթ առկայծումը, վագոնի ներսում, նորից կրկնվեց: Մեկ րոպե էլ չէր անցել առաջին առկայծումից, այնպիսի տպավորություն էր,

որ ինչ - որ մեկն այնտեղ ֆիզիկայի օրենքները ուսումնասիրելու նպատակով փորձեր է կատարում:

- Արամ,- բացականչեց Ուզոն և նրա ձայնը գրեթե խլացավ տեղատարափ անձրևի խշշոցի մեջ,- դո՛ւրս արի վագոնի ներսից, շո՛ւտ...

Արամն իսկապես այնտեղ էր: Վագոնի դուռը դանդաղ բացվեց, ներսում շարունակվող առկայծումները Ուզոյին թույլ տվեցին տեսնել Արամի գունատ կերպարանքը:

- Ուզո՞՞,- կիսաթաքնվելով դռան ետևում՝ ասաց Արամը,- դու դեռ այստե՞ղ ես:

Արամն այնքան էլ խելամիտ չվարվեց նման ձևով արտահայտվելով և ծայրահեղ բարդացրեց իր վիճակը: Ուզոյի ռունգերը սկսեցին դողալ զայրույթից ու վրդովմունքից և միակ բանը, որ նրան զսպեց դեռևս չկրակել, նշակետի առայծմ ոչ այնքան պարզ համայնապատկերն էր, գուցե նաև արժանի պատասխան չստացած ծաղրը: Բայց Արամն այստեղ այնքան էլ մեղք չուներ: Լքված վագոնը նա թողել էր մեկ տարի առաջ, այդ ընթացքում ականատես էր եղել Հայնրիխ Կրյուգերի գազանությունների, որը քիչ էր մնացել նրան սպաներ, Վոլֆգանգ Մյուլլենդորֆի բարեսրտությանը, որի շնորհիվ փրկվել էր, քշել էր ու քիչ էր մնացել ջարդեր Դիտմար Էնգելհաուպտի շքեղ մեքենան, որի մասին վարորդ Հանսի ներկայությամբ մի՛ բնորոշում էր տվել, Էսէս-ի մայրի ներկայությամբ՝ միանգամայն այլ, հանդիպել էր իր հայրենակիցներին, հիսունից ավել գրքեր էր կարդացել, և այս ամենն այն աստիճան էին Ուզոյին սրբել դուրս վռնդել նրա գլխից, որ վերստին հայտնվելով լքված վագոնի դռների մեջ, Արամն իսկապես ծայրաստիճան զարմացած էր նրան այստեղ գտնելով: Ուրեմն ի՞նչ էր մնում նրան, եթե ոչ ինքնաբուխ բացականչել...

- Ուզո՞՞, դու դեռ այստե՞ղ ես:

Առայծմ ոչ այնքան հանրահայտ գանձեր որոնողը իջեցրեց ատրճանակը:

- Դո՛ւրս, արի վագոնից, մի՛ վախեցիր:

- Գուցե ի՞նքդ ներս գաս...

Արամը փոշմանեց, որ այդպես ասաց: Վազոնի ներսը հրավիրել մի մարդու, ով ատրճանակ ունի ձեռքին և սպառնում է սպանել քեզ... Ճիշտ է, այդ սպառնալիքը Ուզոն հնչեցրել էր, Արամի հաշվումներով, մեկ տարի առաջ, ու նրա թրջված տեսքն էլ այնքան խղճալի էր, կարծես մեքսիկացի գանձ որոնողը ուղիղ մեկ տարի, երբ Արամը ոտքի տակ էր տալիս Բեռլինի փողոցներն ու Ուկրաինաի լայնատարած հողերը, հորդառատ անձրևի տակ կանգնած է անցկացրել: Ամեն դեպքում, Արամը հուսաց, որ ատրճանակը թրջվել է ու չի կրակի, և, բացի այդ, իրեն կհաջողվի հանդել Ուզոնին, որ ինքը բնավ աչք չի ունեցել Մոնթեսումա կայսեր ոսկու վրա:

Ուզոն դանդաղ և հաստատուն քայլերով մոտեցավ վազոնի դռանը, Արամը նույնիսկ ձեռք մեկնեց նրան, որ վեր բարձրանա:

Մեքսիկացի գանձախույզը մի քանի վայրկյան զարմացած զննում էր վազոնի ներսը: Կոտրված ապակիների ու նստարանների, փոշու, ցեխի ու կեղտի մեջ, վազոնի մոտակա անկյունում, ինչ որ պայծառ լույս էր տարօրինակ ձևով կայծկլտում:

- Մոտ չգնա՛ս,- վախեցած ասաց Արամը, տեսնելով, թե պայծառ լույսն ինչպես կլանեց Ուզոնին: Մեքսիկացին դարձավ Արամի կողմը:

- Այդ ինչ ծիծաղելի հնոտի ես գցել վրադ:

- Ուզո, որ ասեմ՝ չես հավատա, ինքս էլ կարծես երազում լինեմ...

- Կարծես մեծացած լինես մեկ տարով,- ապշահար շարունակելով զննել Արամին,- ասաց Ուզոն,- մի՞ թե այդքան վախեցար ատրճանակի փողը տեսնելով:

Եթե՜ միայն Ուզոն իմանար, թե որքան ատրճանակի փողեր էր Արամը տեսել, որ նույնիսկ ձանձրացել էր վախենալուց:

- Ես քեզանից չեմ վախենում, Ուզո, և դու իզուր ես գլուխդ հիմար մտքերով լցրել: Ես գաղափար անգամ չունեմ, թե որտեղ է գտնվում ացտեկների ոսկին ու ոչ մի անգամ մտադրություն չեմ ունեցել մենակ գտնել դրանք:

Ուզոն օրորեց գլուխը:

- Ստո՛ւմ ես, ամերիկացի, դու ցանկանում էիր միայնակ տիրել գանձին:

- Քո գանձն ինձ պետք չի, իմ փողն ինձ հերիք է... բացի այդ, իմ պլանները փոխվել են, Ուզո, դու այլևս գործընկեր չունես: Սակայն ես քեզ անհրաժեշտ գումարը կտամ, փոխարենը դու ինձ կօգնես օդանավակայան հասնել և...

- Ես քեզ կօգնեմ... Կօգնեմ մյուս աշխարհ տեղափոխվել...

Ուզոն բարձրացրեց ատրճանակը և կրակեց, Արամը կայծակնորեն մի կողմ նետվեց, գնդակը քերծեց նրա ուսը: Երկրորդ գնդակն արձակել մեքսիկացին չհասցրեց: Արամը ոտքով սուկալի հարված հասցրեց նրա ձեռքին և ստիպեց վայր գցել ատրճանակը, այնուհետև բռունցքով հարվածեց նրա ծնոտին: Ուզոն երերաց բայց վայր չընկավ: Երկու տաքարյուն երիտասարդներ հարձակվեցին մեկմեկու վրա: Ուզոն ձգտում էր կառչել Արամի կոկորդից և խեղդել նրան, Արամն անկանոն հարվածներ էր հասցնում և ջանում տարածություն պահպանել, որպեսզի ևս մեկ անգամ բռունցքով հարվածի: Երկուսն էլ ինչպես հարկն է տրորեցին մեկմեկու կողերը, թավալ եկան փոշու ու կեղտի մեջ, գտնվելով իրար գրկում՝ ձգվեցին դեպի փրկարար ատրճանակը, որն ընկած էր կայծեր արձակող զարմանահրաշ տարածքի կողքին և կարող էր վճռել ընդհարման ելքը: Հետզհետե ընդգծվում էր մեքսիկացու առավելությունը: Ինչքան էլ չլիներ, մարտական արվեստներով էր զբաղվել, հնարքների էր տիրապետում և ֆիզիկապես ավելի ուժեղ էր: Արամն արդեն սկսել էր հոգնել, ևս մի քանի վայրկյան ու նա ուժասպառ կլիներ: Հանկարծ Արամի գլխով մի փրկարար միտք անցավ... Պաշտպանելով կոկորդը, որպեսզի նենգ մեքսիկացին չկարողանա խեղդամահ անել, Արամը դադարեց դիմադրել և թույլ տվեց, որպեսզի հակառակորդը մի քանի անպատասխան հարվածներ հասցնի իրեն: Ուզոն որսաց պահը և նետվեց դեպի ատրճանակը, Արամը ոտքով հարվածեց նրան, մեքսիկացի գանձախույզն անհետացավ կայծեր արձակող դաշտի մեջ, կարծես նրան դեպի իրեն ձգեց ու

կլանեց մի հզոր սև խոռոչ, ամեն ինչ նորից թաղվեց թանձր խավարի մեջ:

12. Ռուսաստանի քաղաքացին

Անձրևոտ ու մռայլ մի աշնանային օր, Հայաստանի մայրաքաղաք Երևանի արվարձաններից մեկում, մի անպաճույճ սրճարանի դիմաց, երկու երիտասարդ էին կանգնած զրուցում: Գժվար թե քսաներկու-քսաներեքից ավելի լինեին ու մի այնպիսի ուշագրավ արտաքին չունեին, որը հիմք ընդունելով հույժ անհրաժեշտ համարեինք նկարագրել նրանց հասակը, կազմվածքը, մաշկի կամ աչքերի գույնը: Բավարարվենք ասելով, որ նրանցից մեկի տեսքն ինքնավստահ էր, մինչև անգամ ամբարտավան, մինչդեռ մյուսը կուչ էր եկել հնամաշ վերարկուի մեջ և ցրտից ու հուզմունքից դողում էր: Վաղեմի ընկերներ էին, միասին էին պարապել ինստիտուտ ընդունվել, մի ժամանակ նույնիսկ շարունակել էին ընկերություն անել, բայց մեկ տարի անց նրանցից մեկը գործերով Ռուսաստան էր մեկնել, մյուսը՝ գորակոչվել բանակ, ու դրանից հետո այլևս չէին հանդիպել: Երկուսն էլ կարծես ուրախ էին կրկին տեսնվելու, բայց հանդիպումից շատ չանցած նրանց միջև մի մեծ անդունդ էր գոյացել, որը ճնշում էր վերարկուի մեջ փաթաթված հուզմունքից մրսողին, իսկ ինքնավստահ ամբարտավանի համար, ավելին քան հարմար միջավայր ստեղծվել, որպեսզի մեկ անգամ ևս ի ցույց դնի իր անվիճելի գերազանցությունը: Փողոցով անցնող մեքենաների աղմուկը խլացնում էր նրանց ձայնը, սակայն սա այն սակավ դեպքերից էր, երբ պատկերը զգալիորեն ավելի պերճախոս էր ածականներով ու մակդիրներով հարստացված գունագեղ նկարագրությունից: Երիտասարդներից առաջինը հիշում էր, որ տարիներ առաջ, երբ գրպանում փող ուներ, հաճախ, գրեթե միշտ, ինքն էր փակում սրճարանի հաշիվը, ու հիմա էլ սիրով նույն բանը կաներ, եթե երկրում տիրող սուր տնտեսական ճգնաժամն այդպես անգործն ամայացրած չլիներ նրա դրամապանակը: Մյուսը, որի գրպանները

լեցուն էին թե՛ պատանեկան անհոգ տարիներին, երբ անվրդով հյուրասիրվում էր սրա նրա հաշվին, և թե՛ հիմա, երբ քսանապատկել էր դրամագլուխը, ավելի շատ զբաղված էր իր եղած ու չեղած հաջողություններով պարծենալով ու դրանց արանքում տհաճ ձայնով հռհռալով, և մինչև անգամ մոտ հարևանությամբ գտնվող սրճարանը նրան գլխի չէր գցում, որ կարելի է անվճարունակ ընկերոջը մեկ գավաթ սուրճ հյուրասիրել:

- Իրեք հատ խանութ ունեմ, հի՛, հի՛, հի՛,- անչափ ինքնագոհ պատմում էր ինքնավստահ ամբարտավանը,- ապրանքը տալիս եմ, շաբաթը էրկու անգամ գալիս փողը հավաքում, հի՛, հի՛, հի՛, հի՛, հի՛...

- Գործերս այնքան էլ լավ չեն, քանի ամիս է աշխատանք եմ փնտրում,- պատասխանեց մյուսը՝ մտքում հազիվ նշմարվող հույսեր փայփայելով, թե նախկին ընկերը գուցե օգնի աշխատանք գտնել կամ պարտքով փող տա:

- Չէ՛, հա՛, իմ գործերը, հի՛, հի՛, հի՛, շա՛տ լավ են, իրեք հատ խանութ ունեմ, վաղը օրն է, գնամ ապրանքի փողը վերցնեմ...

- Հավաքներն էլ են մի մեծ գլխացավանք... Ասենք, ես օրենքով ազատված եմ ծառայությունից, որովհետև ուսանող եմ ու իմ ծնողների միակ կերակրողը, բայց դեռ ազմաճակատում դրությունը շատ է ծանր, մյուսների հետ ինձ էլ կարող են տանել... Իսկ քեզ զինկոմիսարիատից թողթ չի՞ եկել. ասացիր, որ թողել ես ինստիտուտը:

Ինքնավստահ ամբարտավանը, հիմա արդեն, Ալեքսանդր Մակեդոնացին, Նապոլեոն Բոնապարտը և գոռոզամիտ դուքս տասներկուերորդ Ալբան միասին վերցրած, այնպիսի հայացքով չափեց մի ժամանակվա ընկերոջը, որ սա լրջորեն վախեցավ, որ լուրջ վրիպում թույլ տվեց, ու է՛լ ավելի կուչ եկավ վերարկուի մեջ:

- Ո՞ւմ տանեն բանակ, ի՞նձի, հի՛, հի՛, հի՛, ես քոչոտ անթրաշները՞: Գլուխները հատ հատ կպոկեմ, դու գիդե՞ս ես ով եմ....

- Ախր ինչու ես էդպես ասում,- ըմբոստացավ վերարկուի մեջ կցկվածը, որին այնքան էլ դուր չեկավ թշնամու դեմ կռվող զինվորների հասցեին արված տգեղ բնորոշումը,- ես ինքս էլ կզնայի, եթե...

- Դե գնա, ում ես սպասում, ես էլ գիդեի գլխիդ մեջ խելք կա...

- Ասում են միանգամից ճակատ են տանում, ժամանակ չկա սովորեցնելու, որովհետև ռազմաճակատում քիչ մարդ է մնացել: Իսկ ես միայն այն բանից եմ վախենում, որ չեմ ցանկանում կռվել չիմանալու պատճառով զոհվել...

- Հի՛, հի՛, հի՛, արա՛, բայց դու դեմք ես, գիդես, հի՛, հի՛, հի՛....

Մինչ գոռոզամիտ դուքս տասներկուերորդ Ալբայի խղճուկ ծաղրակրկնօրինակը չարամիտ հեզնանքով հռչում էր ընկերոջ վրա, իսկ վերջինս, թեկուզ և անսքող վրդովմունքով, մոլորված ունկնդրում էր զայրացուցիչ ելույթն իր մի ժամանակվա ընկերոջ, որը նրա կարծիքով այնքան փոխվել էր, մինչդեռ իրականում ինքը չէր ճանաչել նրան, արտաքինից մի հնամաշ ավտոբուս կանգնեց նրանց կողքին: Չհասցրին հասկանալ ինչ-ինչոց է, ավտոբուսից երկու ավտոմատավոր զինվորական և մեկ անավտոմատ փողկապավոր քաղաքացիական դուրս եկան, զինվորականներից մեկն ավտոմատը պարզեց վերարկուի մեջ կուչ եկածի վրա և հրամայեց ավտոբուս բարձրանալ: Այլևս կասկած չմնաց. զինվորական ծառայությունից խուսափողների մեծ թիվը ստիպել էր պետությանը նման ծայրահեղ միջոցների դիմել և ռազմաճակատի համար զինվորներ հավաքագրել ուղղակի փողոցից: Երիտասարդը փորձեց առարկել, սակայն զինվորականը ոչ մի արդարացում չցանկացավ լսել և նրան կոպիտ ձևով հրեց դեպի ավտոբուսը:

- Հատուկ հրավերի՞ ես սպասում, ավտոբուս բարձրացիր,- ասաց քաղաքացիական հագուստով փողկապավորը, որը գլխավորն էր երևում բոլորի մեջ: Երիտասարդը հայացք գցեց ավտոբուսից ներս. տասնհինգ հոգու չափ իր պես տղերք էին, որոնք անմիջապես պետք է ռազմաճակատ մեկնեին:

- Ես ուսանող եմ:

- Ցո՛ւյց տուր ուսանողական տոմսդ:

Քաղաքացիական հագուստով փողկապավորը երկար ու հանգամանալից ուսումնասիրեց իրեն մեկնված գրքույկը, որը սովից ու հուզմուն-

քից դողացնող երիտասարդը երկար փորփրելուց հետո վերջապես դուրս քաշեց հնամաշ վերարկուի ծոցագրպանից, ապա արժանապատվորեն պատվի առավ ու ասաց, որ նա կարող է գնալ իր ցանկացած ուղղությամբ: Միևնույն ժամանակ նրանց հարևանությամբ տեղի էին ունենում ուշագրավ դեպքեր, որոնց մասին արժե հիշատակել՝ չխնայելով ժամանակը և թուղթը: Մորուքավոր ավտոմատավոր զինվորականը, ինչպես կարտահայտվեր ռուսաստանյան հաջողակ գործարարը, անթրաշ քնձռոտը, հիմա էլ ավտոմատը մյուսի վրա էր պարզել և նույն պարզ պահանջը ներկայացրել:

- Իաաա՛,- վրդովվեց ինքնավստահ ամբարտավանը,- հլը մի հատ հանգիստ արա, դու գիդես ես ով եմ:

- Ով էլ որ լինես...- զինվորականը կոպտորեն բռնեց նրա վզակոթից, որպեսզի դեպի ավտոբուս քարշ տա:

- Իսկ էսի տեսել ես, արա՛,- ինքնավստահ ամբարտավանը ծոցագրպանից ինչ որ գրքույկ հանեց ու սկսեց լկտիորեն թափահարել զինվորականի աչքերի առաջ: - Ես Ռուսաստանի քաղաքացի եմ, դու իրավունք չունես ինձի բանակ տանես:

Չզինվորականը բաց թողեց պոտենցիալ նորակոչիկին, վերջինս կարճագույն ժամանակում վերգտավ իրեն և նախկին ամբարտավան տեսքը հաղորդեց դեմքին: Հնչեց նաև հնչեցրեց ավանդական «հի՛, հի՛, հի՛» - ն, առանց որի նրան արդեն մեկ ուրիշի հետ կարելի էր շփոթել: Մորուքավոր ավտոմատավոր զինվորականը, որի երկու եղբայրները զոհվել էին այս պատերազմում, իսկ ինքը պետք է ռազմաճակատ մեկներ ամենաշատը երկու օրից, որպեսզի կամ եղբայրների պես զոհվե՛ր, կամ հաղթե՛ր, երդվել էր իր մարտական ընկերների գերեզմաններին, որ երբեք հայի արյուն չի թափի. իսկ հիմա այնքա՛ն ցանկացավ ոտքերի տակ սատկացնել այս ստահակին:

- Դու ճիշտ ես,- ասաց զինվորականը,- մենք չենք կարող քեզ բանակ տանել...

- Ի՛, բա որ ասում էի, արա՛,- ինքնավստահ ամբարտավանը հանդիսավոր մի գլանակ վառեց,- խելքդ հացի հետ ես կերե ինձի բանակ տանես, արա, հի՛, հի՛, հի...

- ... չենք կարող քեզ բանակ տանել,- շարունակեց խելագարվածի տեսք առած զինվորականը,- բայց կարող ենք ծեծել:

Չէր էլ հասցրել ինքնավստահ ամբարտավանն ըմբռնել զինվորականի խոսքերի իմաստը, երբ բռունցքի զորեղ հարվածը դեմքին լողզեց գլանակի ծխացող թութունը և գետնին տապալեց նրան: Ոտքերի մի քանի անկանոն հարվածներ ստիպեցին ռուսաստանյան հաջողակ գործարարին խայտառակ կերպով թավալվել մայթի փոշիների մեջ, այնուհետև նախկին ամբարտավանը փախուստով փրկվելու անհաջող փորձ կատարեց, սակայն հենց այստեղ իր զգացմունքներին ազատություն տվեց երկրորդ զինվորականը, որը մինչ այդ կատաղությունից եղունգներն էր կրծոտում: Անմասն չննաց նաև քաղաքացիական հագուստով փողկապավորը, հենց որի օրինասիրության շնորհիվ էլ Ռուսաստանի քաղաքացին փրկվեց անխուսափելի մահվանից: Ավտոբուսից դուրս նետված նորակոչիկները աշխույժով խմբվեցին կատարվածի շուրջը... Չարմանալի փաստ... Ասենք ինչ զարմանալի բան կա նրա մեջ, որ նրանցից ոչ մեկը չօգտվեց խառնաշփոթից ու չծլկեց:

Նկարագրվող իրադարձությունից քառորդ ժամ անց ինքնավստահ ամբարտավանին անարժանապատիվ թափթփուկի վերածած մորուքավոր զինորականը մռայլ նստած էր մայթին և ծխում էր: Թվում էր թե նրա բերանից հոգու դառնությունն է դուրս ծխի հետ միասին: Աչքերն անթարթ էին, արտասուքի մի քանի խոշոր կաթիլներ սահել էին նրա անվա այտերն ի վար: Մյուս զինվորականը և քաղաքացիական հագուստով փողկապավորը ամեն կարգ ջանում էին սփոփել նրան, տասնհինգ նորակոչիկները նույնպես նստած էին մայթին, նրանց մեծ մասը նույնպես ծխում էր:

Քիչ հեռու՝ պետավտոտեսուչը մի մեքենա կանգնացրեց: Կարգազանց վարորդը փորձում էր մեղմացուցիչ հանգամանքներ ներկայացնել:

- Ղարաբաղում կռվել են,- ասաց կարգազանց վարորդը:

- Մեկ է, հետ են տալու,- արհամարհանքով պատասխանեց համագ-
գեստավոր պետական այրը, ով ուզածդ մեքենան կանգնեցնելու արտո-
նությունն ուներ:

Չսափրված երիտասարդների մի խումբ արագաքայլ շարժվում էր
ինչ-որ ուղղությամբ: Յոթանասունն անց մի պառավ կին ջանում էր ետ
չմնալ նրանցից: Չսափրված երիտասարդներից մեկը, հավանաբար,
նրա թռռնիկն էր:

- Սպասե՛ք, ո՞ւր եք գնում, ախր...

- Մենք նստելու ենք ... շենքի դիմաց և հացադուլ ենք անելու,- պա-
տասխանեց չսափրված երիտասարդներից մեկը, հավանաբար տատի-
կի թռռնիկը:

- Ի՞նչ բան է այդ հացադուլ կոչվածը,- զարմացած հարցրեց տատի-
կը:

- Մենք մեր պահանջներն ենք ներկայացնելու ու այդ ընթացքում ոչ
մի բան չենք ուտելու,- բացատրեց մեկ այլ չսափրված երիտասարդ:

- Ինչքա՞ն ժամանակ,- վախեցած հետաքրքրվեց տատիկը:

- Մեկ շաբաթ, մեկ ամիս, որքան որ անհրաժեշտ լինի,- հպարտորեն
ասաց երրորդ չսափրված երիտասարդը:

- Իսկ ավելի ճիշտ չի՞ լինի, գաք տուն, կուշտ հաց ուտեք, հետո գնաք
կռիվ անեք,- առաջարկեց տատիկը:

Մի բարձրահասակ երիտասարդ էր անցնում: Մեջքին ուսապարկ ու-
ներ, տեսնելով ավտոբուսը և ավտոմատավոր զինվորներին՝ կանգ ա-
ռավ:

- Բարև՝ ձեզ,- սիրալիր ողջունեց նա:

Ռազմաճակատ մեկնող և վերջին իրադարձության պատճառով խո-
րը վրդովմունքի մեջ գտնվող խումբը մեկ երրորդով պատասխանեց երի-
տասարդի բարևին, սակայն նա բոլորովին չընկճվեց դրանից:

- Անցնում էի փողոցով և նկատեցի ձեր զինվորական հանդերձանքը
և զենքերը: Դուք հավանաբար որևէ կա՞պ ունեք ռազմաճակատի հետ:

- Իսկ ինչ է,- հեզնանքով ասաց երկրորդ զինվորականը,- դու է՞լ ես Ռուսաստանի քաղաքացի:

- Արամ Աշխարհակալյան,- հպարտորեն ներկայացավ երիտասարդը,- ես Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների քաղաքացի եմ:

Ջինվորականի հեզնական հայացքը արհամարհականի փոխվեց:

- Ի՛նչ ես ուզում, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների քաղաքացի, գնա քո ճանապարհով:

- Բանն այն է,- շեշտված հպարտությամբ ասաց որպես Արամ Աշխարհակալյան ներկայացած երիտասարդը, որ ես ցանկանում եմ հրաժարվել ԱՄՆ քաղաքացիությունից, Հայաստանի հանրապետության քաղաքացիություն ընդունել և մեկնել ռազմաճակատ:

Երկրորդ զինվորականն ԱՄՆ քաղաքացուն նայեց ավելի բարյացակամորեն:

- Մեկ ձեռքով երկու ձմերուկ ես ուզում վերցնել: Դու կամ պետք է գաս մեզ հետ, կամ՝ մնաս ու զբաղվես քո քաղաքացիական հարցերով:

- Չէ՛, առանց այդ էլ շատ ժամանակ կորցրի տեսարժան վայրեր դիտելով... Իսկ ինչ եք կարծում,- փոքր ինչ խորհելուց հետո ասաց Արամ Աշխարհակալյանը,- իմ ներկայիս քաղաքացիությունը կարո՞ղ է ինձ խանգարել կռվել:

- Ոչ մի դեպքում: Իսկ դու կռվել գիտե՞ս:

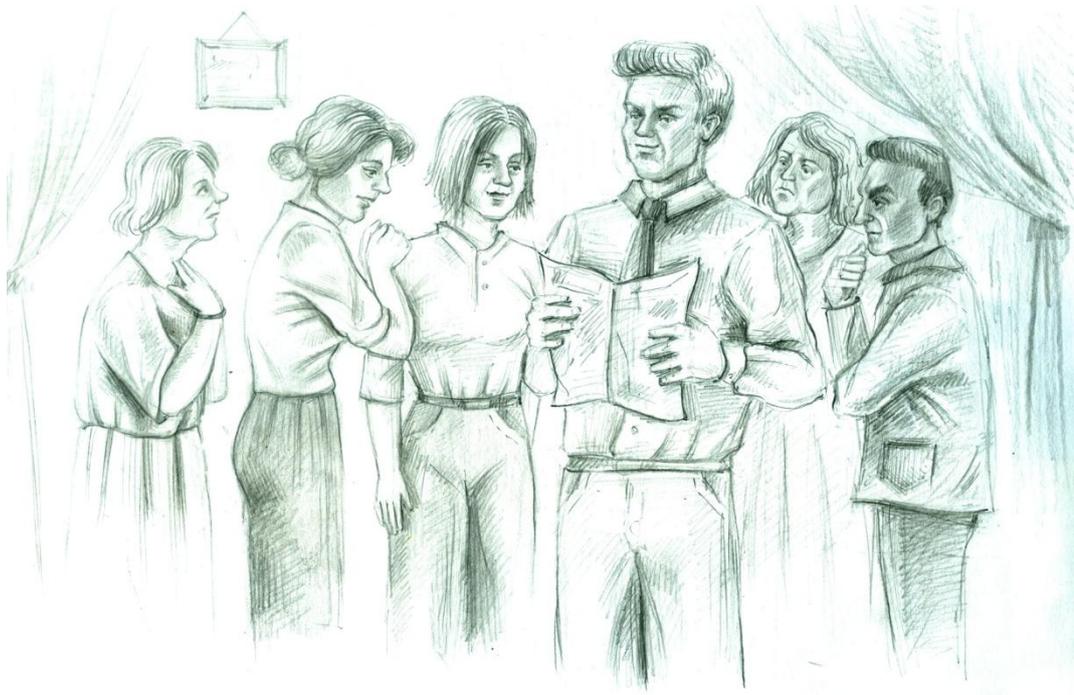
- Ես դիպուկ կրակում եմ, հատուկ դպրոցում ինձ պես...- Արամ Աշխարհակալյանը հանկարծ լռեց: - Մի խոսքով, ես ինքս ծխող չեմ, բայց սրճարանում մի գավաթ սուրճ կխամեմ, մինչև դուք ծխեք վերջացնեք: Ի դեպ, ձեզ բոլորիդ նույնպես հրավիրում եմ:

Արամ Աշխարհակալյանը շատ կափսոսար իմանալով, որ իր հրավերքից քառորդ ժամ առաջ այստեղ կանգնած էր ոմն երիտասարդ, որն այնքան կարիք ուներ այդ մի գավաթ սև, թանձր և տաք սուրճի:

13. Հարիգա՞ն... ո՞չ, Աշխարհակալա՞ն

«Հարիգան Քամփնի» - ի տնօրեն Լեոն Հարիգանն արդեն մի քանի օր է աշխատանքի չէր ներկայանում: Պատճառը նրա մոր, տիկին Ազգանուշի առողջության կտրուկ վատթարացումն էր, որն ուղղակիորեն կապված էր նրա միակ թոռան՝ Արամի անակնկալ անհետացման հետ: Արամի Մեքսիկայից Հայաստան փախչելը սկզբում դիտարկվեց իբրև պատանեկան խելառություն, Դեսմոնդ Հարիգանը նույնիսկ հպարտացավ քեռորդով, նշելով, որ այդ տարիքում ինքն էլ ճիշտ և ճիշտ այդպիսին էր, իսկ տիկին Դելման չզլացավ համեմատության եզրեր գտնել Արամի և իր հանգուցյալ ամուսնու, նավապետ Արդգալ Հարիգանի միջև, նշելով, որ ժամանակին մեծ սխալ թույլ տվեցին թոռանը պապի անունը չփոխանցելով: Սակայն այն բանից հետո, երբ Դեսմոնդի ամենահաս ծանոթները տակնուվրա արեցին Հայաստանի բոլոր անկյունները և բացի նրանից, որ այստեղ իսկապես ժամանել է ոմն Արամ Հարիգան, ուրիշ այլ բան չկարողացան հայտնաբերել, փախստականին գտնելու հույսերը հետզհետե սկսեցին մարել: Այսպիսով, Հայաստանի պաշտոնական և ոչ պաշտոնական շրջանակները հրաժարվեցին շարունակել փնտրման աշխատանքները՝ ի միջի այլոց ակնարկելով, որ բոլորովին կարիք չկա ամեն օր զանգահարել, իրենք շատ լավ գիտակցում են գործի կարևորությունը և նորություն լինելու դեպքում անմիջապես իմաց կտան: Սակայն Դեսմոնդ Հարիգանը հեշտ հանձնվողներից չէր: Հասկանալով, որ տվյալ գործում ավելի շատ օգտակար կլինի այնպիսի մի մարդ, որը տիրապետում է հայերեն լեզվին և ինչ որ չափով տեղյակ է հայաստանյան գործերին, Արդգալ Հարիգանի համառ զավակը մի հայ խուզարկու վարձեց, որը Երևան մեկնեց մոտակա թռիչքով, գործնական գրույցից երկու ժամ անց: Առայժմ որևէ արդյունք չկար, բայց Դեսմոնդը մեծ հույսեր էր կապում նրա հետ, որովհետև դա մի բանիմաց խուզարկու էր, որը թանկ էր գնահատում և՛ իր ժամանակը, և՛ ուրիշի դրամը: Գործը սկսելուց առաջ խուզարկուն Հարիգանների ընտանիքում քջջեց, պեղեց, հայտնագործեց

Արամին վերաբերվող մի շարք կարևորագույն տեղեկություններ, որոնք ուրիշ ոչ մեկին հայտնի չէին և Երևան մեկնեց ծոցագրպանում ունենալով մի չաղիկ գրոտած նոթատետր: Ամեն օր Դեսմոնդը հայտարարում էր, որ խուզարկուին վերջապես հաջողվել է ընկնել Արամի հետքի վրա, և որ ամենաշատը մեկ օրից իրենք կհմանան նրա գտնվելու ճշգրիտ վայրը, մի երկու- երեք օր էլ կգնա նրան տուն վերադարձնելու վրա: Դեսմոնդն անկասկած մեծ հեղինակություն էր ընտանեկան շրջանակներում, նրան մեծապես հարգում էր մինչև անգամ տիկին Ազգանուշը, որն այնքան էլ հեշտ խաբվող կանանցից չէր: Սակայն տարիքը և սպասման մտատանջությունները արեցին իրենցը, տիկին Ազգանուշը անկողին ընկավ, իսկ հրավիրված համբավավոր բժիշկը, որը մեծ հոնորարներ էր վաստակում, բավարարվեց մի քանի վերականգնող դեղահաբեր նշանակելով ու ոչ այնքան լավատեսական կանխագուշակումներով: Տիկին Դելման, որն Արամի անհետացման պատճառով ողբում ու տանջվում էր ոչ պակաս, քան բարիկադի մյուս կողմում գտնվող իր երդվյալ թշնամին,

սկզբում
 չհավատաց
 վերջինիս
 լուրջ հի-
 վանդ լինելու
 շրջանառ-
 վող կասկա-
 ծելի լուրե-
 րին, սակայն
 երբ Դեսմեն-
 դը քսանե-
 րորդ անգամ
 հավաստեց

այդ փաստը, Իդան այդ ընթացքում ոչ մի անգամ հյուր չէկավ, պատճառաբանելով, որ խնամում է հիվանդ սկեսրոջը, իսկ Կատրան նրան այցե-

լության գնալուց հետո վերադարձավ ավելին քան մտահոգ, նավապետ Արդգալ Հարիգանի ահեղ այրին վերջապես իր մեջ ուժ գտավ բարիկադի այն կողմն անցնել, ինչի սովորույթին, Արամի Մեքսիկա մեկնելուց հետո, իսպառ վերջ էր տվել: Արամի երկու տատիկների հանդիպումը սրտառուչ էր: Տեսնելով տիկին Դելմայի գորեղ կազմվածքը՝ տիկին Ազգանուշը կիսանստեց անկողնում, երկու անհաշտ կանայք փարվեցին և լաց եղան, տիկին Ազգանուշն առաջին անգամ գովաբանեց և շնորհակալություն հայտնեց այն մի քանի կարմրաթուշ խնձորների ու հյութեղ նարինջների համար, որոնք տիկին Դելման բարեհաճել էր հետը բերել: Շուտով Իդան սուրճ բերեց... Մի խոսքով, ամեն ինչ ավելին, քան լավ էր, սպիտակ դրոշները ծածանվում էին վեհապանձ և բարձր ու ոչ մի հետք չկար այն թշնամությունից, որն իբր եղել էր: Սակայն տեղի ունեցավ այն՝ ինչ չէր կարող տեղի չունենալ: Տիկին Դելման մի քանի րոպեով հարևան սենյակն անցավ և դստեր ապշած հայացքի ներքո մի քանի համեստ կարգադրություններ կատարեց: Զգայարանների գերլարված վիճակում գտնվող տիկին Ազգանուշն արագ հասկացավ, որ թշնամու խաղաղասիրական առաքելությունը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ մի ծպտված, ստոր և նենգ խարդավանք, որը լավատեսորեն տրամադրված լինելու դեպքում գուցե և հնարավոր կլիներ ռազմական խորամանկություն անվանել: Եվ տիկին Ազգանուշը, որի կյանքը բարձր հոնորարներ վաստակող համբավավոր բժիշկը հույժ մասնագիտաբար տեղափոխել էր դեպի մայրամուտ տանող մի անշող և մռայլ կաժանի վրա, առանց կողմնակի օգնության վեր կացավ անկողնուց և հագնվեց: Տիկին Դելման մերկացվեց հանցանքի վայրում, ծանր հանցանշանների ներքո: Լսելով ծանոթ ձայներ, որոնք մոտալուտ պատերազմը կանխագուշակող անսխալ նախակարապետն էին, Լեոն Հարիգանը ոտների թաթերի վրա դուրս ծլկեց տանից: Իդայի և Կատրայի անշահախնդիր միջամտությունը ոչ մի արդյունք չտվեց. դա մի հրաբուխ էր, որն ընդերքում չափից ավելի երկար էր ուժեր հավաքել և անպայմանորեն պետք է դուրս ժայթքեր: Ճակատամարտը սկսեց թեթև փոխիրաձգությամբ, շատ չանցած գրոհի նետվեցին հետևակ և ծանր

ռազմական տեխնիկա: (Վեճը սկսվեց կենցաղային հողի վրա, սակայն շատ արագ, ինչպես և կարելի էր սպասել, տեղափոխվեց Արամի շուրջը, որի անհետացման մեջ երկու պատերազմող կողմերը միմյանց մեղադրում էին): Հիշվեց չարաքաստիկ վերարկուն, որն ըստ հակամարտող կողմերից մեկի անվարան կարծիքի, շարտված էր եղել էժանացված ապրանքների խանութի մի մոռացված ու փոշոտ անկյունում, մյուս կողմն անմիջապես ետ մղեց հարվածը՝ ճիշտ ժամանակին մտաբերելով չինական ճենապակու խայտառակ հավաքածուն, որը ոչ այլ ինչ էր, եթե ոչ ապակու կտորված թափոնից մի կերպ իրար կցնցված գարշելի աղբ: Այլ փաստարկներ մեջբերվեցին, օգտագործվեց զինուժի և ռազմամթերքի գրեթե ողջ պաշարը, հարևանների մեծ մասը կատարեցին իրենց քաղաքացիական պարտքը, մյուսները կողպեցին դռները և ամուր գոցեցին լուսամուտափեղկերը, ուր որ է ճակատամարտի բոլր կնետվեր և անձեռնմխելի ռեզերվը («հեթանոս կին», «բորբոսնած վիշապ»), սակայն, ինչպես և լինում է բոլոր հետաքրքրաշարժ պատմությունների մեջ, վճռական պահին դուռը բախեցին, Լեոն Հարիգանն իրենից առաջ թողեց Դեսմոնդ Հարիգանին և բոլորը նրան տեսնելով հասկացան, որ հիմա նա մի հայտարարություն կանի, որը բոլոր առումներով կգերազանցի Արքիմեդի «Էվրիկա» - ն:

- Արամը գտնվե՞ց, ինձ հաջողվեց գտնել նրան,- առանց նախաբանի բացականչեց հաղթանդամ իռլանդացին և խրոխտ քայլելով հյուրասենյակով ի վերջո ուժասպառ փլվեց բազմոցին:

Իդան կորցրեց գիտակցությունը, Կատրան շտապեց նրան օգնության:

- Որտե՞ղ է թռնիկս,- տիկին Ազգանուշն այնպես հաստատակամ դրեց հարցադրումը, կարծես կասկած չուներ, թե նրան իրենից ով էր առևանգել ու թաքցրել:

- Ի՛նձ վերադարձրեք թռնիկիս,- տիկին Դելմայի հարցը կոնկրետ ոչ մեկին ուղղված չէր, սակայն ենթադրում էր Արամի թաքցված լինելը կոնկրետ տվյալ տան մեջ և կոնկրետ մարդու կողմից:

Գեսմոնդը գլուխն առել էր ավերի մեջ ու անվերջ տարուբերում էր, Լեոն Հարիգանը անհամբերությամբ ետ ու առաջ էր անում սենյակում: Իդան շուտով ուշքի եկավ և նետվեց դեպի եղբայրը, Կատրան, տիկին Ազգանուշի և տիկին Գելման միացան նրան, հարցերը սկսեցին տեղալ ինչպես առատության եղջյուրից:

- Փոխել է ազգանունը այդ անպիտանը,- կարծես ըստ արժանավույն գնահատելով Արամի ճարպիկ սատանայությունը՝ Գեսմոնդը խորամանկորեն տարուբերեց գլուխը: - Փոխել է ազգանունը, դարձել Արամ Աշխարհակալյան, մեկնել պատերազմ, այդ պատճառով էլ չէինք կարողանում գտնել...

- Ի՞նչ պատերազմ, ի՞նչ կռիվ,- Տիկին Գելմայի կոնտրալտոն մինչ այժմ եղած լավագույն առիթն էր, որը հիմք ընդունելով հարևանները զանգահարեին ոստիկանություն, և կատարեին իրենց քաղաքացիական պարտքը:

- Լեոնային Ղարաբաղ, Արամն այնտեղ կռվում է թուրքերի դեմ...

Չարմացական բացականչությունները լցրեցին սենյակի բաց մնացած տարածությունները, պատկերը ճիշտ և ճիշտ համապատասխանում էր օպերային որևէ ճոխ ներկայացման ավարտական տեսարանի, որտեղ՝ բուռն արտահայտված կրքերի հորձանուտում, նվագախմբի հանդուգն նվագակցության և երգչախմբի խրոխտ մասնակցության նրբերանգին, մեներգիչներ մեներգչուհիները երգում են չորս միանգամայն տարբեր ձայներով: Ի տարբերություն մյուսների՝ տիկին Ազգանուշը որևէ ձայնային ազդանշանով չարտահայտեց իր հույզերը, պարզապես խաչակնքեց երեսը և լաց եղավ. ներկաներն այդ թուլության դրսևորումը վերագրեցին նրա խաթարված առողջությանը:

Սպասման մեջ տանջելով-տանջահար անելով ներկաներին, որքանով որ դա, առհասարակ, հնարավոր էր, ականատես լինելով զարմանքի, ապշանքի և զարհուրանքի բոլոր հնարավոր աստիճաններին ու երանգներին, համոզվելով, որ նոր բան այլևս չի տեսնի կամ լսի, Գեսմոնդ

Հարիգանը դեմքին մեծալուրջ արտահայտություն հաղորդեց և ոտքի կանգնեց:

- Ահա՛, տեսե՛ք, թե Արամի մասին ինչ են գրում հայաստանյան թերթերը, լսե՛ք, թե նրա մասին ինչպես է արտահայտվում Հայաստանի ռազմական վերնախավը...

Գեսմոնդը գրպանից մի տրցակ քրքրված թերթեր դուրս բերեց և, ընդհմության շարքերում գործունեություն ծավալած անվախ պատգամավորի կտրիճությամբ, թափահարեց հարազատների աչքի առաջ: Ապա լույս աշխարհի հանեց առաջինից մինչև վերջին էջը գրոտված ու լրացուցիչ բացատրություններով պարզաբանված մի գորշ, մանրատառ տետրակ, որը հավանաբար հանդիսանում էր բնօրինակ տեքստերի թարգմանությունը:

- Կարդա՞մ այս մեկը... «... տասնութամյա նորակոչիկը երկու ժամ շարունակ միայնակ պահել է մարտական դիրքերը...», գուցե այս մյուսը ձեզ ավելի՞ դուր կգա. «... Արամ Աշխարհակալյան անունով մի պատանի գնդակների տարափի տակ մարտադաշտից դուրս է բերել ջոկատի ծանր վիրավորված հրամանատարին...», իսկ սա՞... «Ծավալվել է դաժան ձեռնամարտ, որի ընթացքում... », հապա այս մե՛կը. «Հեղինակավոր լրագրողը Արամ Աշխարհակալյանին համեմատում է լեգենդար Արամ Աշխարհակալ թագավորի հետ»...

Քանզի ոչ բոլոր վերնագրերն էին լիովին հասկանալի՝ Գեսմոնդը շարունակեց կարդալ առանց պիտակավորելու:

- ...«Ամերիկահայ պատանին վճռականապես որոշել է մշտական բնակություն հաստատել Հայաստանում», «Հայոց պարծանքը և թուրքերի սարսափը», «Փոքր Միերը դուրս է գալիս քարի միջից...»

Գեսմոնդն Արամի քաջագործությունները թվարկեց հպարտ, հանդիսավոր, անվարժ, դանդաղ և բավական երկար: Նավապետ Արդգալ Հարիգանի արժանավոր զավակը Ժամանակ առ ժամանակ խորհմաստ դադար էր վերցնում, և անշտապ ունկնդրում ընտանեկան խորհրդի բոլոր անդամների զարմանքի մեջ քարացած դեմքերը: Տպավորությունն

ապշեցուցիչ էր, ներկաները հրաժարվում էին հավատալ իրենց ականջ-ներին, հյուրասրահում իշխում էր այն համընդհանուր կարծիքը, որ խոսքն ուրիշի, միանգամայն օտար և անծանոթ մարդու մասին է:

- Դե՛սմոնդ,- ընդհատելով ինքնամոռաց կերպով ընթերցանության մեջ խորագուզված աներձագին՝ հարցրեց Լեոն Հարիգանը,- մի՞ թե այդ ամբողջն Արամի մասին է: Արամը գնդակների տարափի տակ մտնի, որպեսզի այնտեղից ինչ որ մեկին դո՞ւրս հանի: Արամը մա՞րդ սպանի: Ախր նա ճանճին էլ չի նեղացնի...

- Լեո՛ն, սիրելի՛ եղբա՛յր,- Դեսմոնդը փորձեց հմայիչ ժպտալ,- ժամանակին, մինչև որ ջարդեցի ոմն ճապոնացու դեղնասև զգվելի մոութը, որը հանդգնել էր Իդային ծուռ աչքով նայել, ինքս էլ ոչ մի ճանճի նեղացրած չկայի, կհավատա՞ս...

- Մի՞ թե այդպիսի ժամանակ է՛լ է եղել: Ավելի հեշտ է պատկերացնել, որ դու առաջին անգամ ինչ-որ մեկի մոութը նախշագարդել ես ծննդատանը, լույս աշխարհ գալուց մի քանի ժամ անց...

- Այդ ի՛նչ եք ասում, Լեոն,- քնքշաբար ժպտալով միջամտեց տիկին Դելման,- Դեսմոնդը մի հրաշք երեխա էր, բոլորը պարզապես պաշտում էին նրան...

- Հավանաբար ճի՛շտ եք, տիկին,- ձայնի մի զվարճալի նրբերանգով, որով փեսաները համաձայնում են իրենց զոքանչների հետ՝ պատասխանեց Լեոն Հարիգանը: - Մնում է միայն պարզել, արդյո՞ք այդ հրաշք երեխայի արյունն է խոսել իր քրոջ որդու մեջ, երբ վերջինիս խելքին հանկարծ փչել է Մեքսիկայից Հայաստան փախչել: Կամ գուցե դա տեղի է ունեցել ավելի վա՞ղ, այն նույն օրը, երբ նա խորտկարանի առաջ ձեռնամարտի բռնվեց ոստիկանության սպայի հե՞տ...

- Այո՛, երբե՛ք մի կասկածիք, երկու դեպքում էլ հենց ի՛նչ արյունն է խոսել Արամի մեջ, ու ես հպարտ եմ, որ ին՝ քրոջ հարազատ զավակը այդպիսի փոթորկուն բնավորություն ունի: Հասկանո՞ւմ ես, Լեոն, փափկասունի մեկը չի Արամը, այլ իսկական տղամարդ, և դու անչափ պարտավորեցրած կլինեիր ինձ, եթե կնկա պես չնվճվայիր...

Գեամոնդը և Լեոնը երբեմն վիճաբանում էին, այդպիսի մի վեճ հասունանում էր և հիմա, սակայն ճիշտ ժամանակին միջամտեց Իդան:

- Գեամոնդ, Լեոն. մենք բոլորս հազար անգամ այն աշխարհ ենք գնացել ետ եկել՝ Արամին կորած համարելով, ու հիմա՛, երբ նա վերջապես գտնվել է, փոխանակ ասելու, թե երբ կենդանի կտեսնենք նրան, ձեր հին մանկական վեճն եք մտաբերում, թե Արամն ում է ավելի շատ քաշել...

Իդան այնքան էլ իրավացի չէր, նա միշտ մի փոքր ամուսնու կողմն էր բռնում: Իրականում Լեոն Հարիգանը Արամին իրենն էր համարում, երբ նա իր սրտին հաճելի արարքներ էր կատարում: Հակառակ դեպքում վրդովված բողոքում էր, որ իր միևնուճար որդին, ցավոք, մորեղբորն է քաշել, և որ նրա բնավորության բոլոր բացասական գծերը կապված են այդ ոչ այնքան սփոփիչ իրողության հետ են: Գեամոնդն Արամից երբեք չէր հրաժարվում և հրաշալի էր գտնում նրա անխտիր բոլոր արարքները: Ավելի՛ն ի ցույց էր դնում իբրև անժխտելի ապացույց, որ Արամի երակներում ի՛ր, մի՛միայն ի՛ր, Գեամոնդ Հարիգանի, նավապետ Արդգալ Հարիգանի որդու արյունն է հոսում:

Քանի որ Իդայի կարծիքը կիսում էին նաև տիկին Ազգանուշը, տիկին Գելման և մորաքույր Կատրան, Գեամոնդն արդեն չէր կարող հաշվի չնստել այդպիսի ամենի ուժի հետ, իսկ Լեոնը չէր կարող առարկել, այդ պատճառով... Մի խոսքով, Լեոնն անցավ հին, հարմարավետ, փորձված ու ապահով իմաստալից լռությանը, իսկ Գեամոնդն իր ողջ տեսքով ցույց տվեց, որ անհապաղ կանի այն ամենը՝ ինչ իրենից պահանջվում է:

- Դուք ինձ հարցերի մեջ խճճեցիք, չթողեցիք խոսեմ, թե չէ ես հենց սկզբից պատրաստվում էի ասել, որ երեք օրից Արամին տանը կտեսնենք:

Իրականում Գեամոնդը սկզբում մտադիր էր քրոջ որդու քաջագործությունների թարգմանված տեսրակը կարդալ մինչև վերջ:

- Ինձ ճիշտն ասեք, Գեամոնդ,- արցունքներից խեղդվելով հարցրեց տիկին Ազգանուշը,- երեք օրից Արամն արդեն տա՞նը կլինի:

- Որդի՛ս,- հանդիսավոր, ահեղ և սպառնալից թնդաց տիկին Դելման,- երդվիր քո հոր, նավապետ Արդգալ Հարիգանի հիշատակով: Հիշի՛ր, որ սուրբ Պատրիկի անաղարտ հավատքը մեզ հորդորում է միմիայն ճշմարտությունն ասել:

- Եղբա՛յր իմ...- աղերսալի և նվազ ձայնով Դեսմոնդին դիմեց Կատրան և հեկեկալով թաշկինակը սեղմեց բերանին:

Տիկին Ազգանուշը, տիկին Դելման և մորաքույր Կատրան խիստ անարդարացի էին Դեսմոնդի նկատմամբ. Դեսմոնդը երբեք սուտ չէր խոսում... Լա՛վ, չմանրանանք, թող լինի՝ գրեթե սուտ չէր խոսում:

Արամին դիմավորեցին ինչպես հարկատուների պաշտամունքի առարկա ԱՄՆ որևէ պրեզիդենտի, ով օտար հողերում օր ու գիշեր բանակցություններ է վարել, և իր երկիրը հեռու պահել մի անհեռանկար, արյունալի և թանկ արժեցող ռազմական արկածախնդրությունից: Գրկեցին, կրծքներին սեղմեցին, ոտքից գլուխ արցունքներով ողողեցին, չորս կողմից հարցեր տեղացին, ոչ մի պատասխան չստացան՝ ու էլի հարցեր տեղացին: Այնուհետև հերթը հասավ անորոշ հարցադրումների ու հանդիմանանքների երկար ու ձիգ շարքին՝ «Ինչպե՛ս կարող էիր այդպիսի բան անել», և այլն... Սակայն, այդ սրտառուչ հանդիպումից ընդամենը կես ժամ անց, ինչպես և սպասելի էր, ինքնին ձևավորվեց մի ճակատագրական խոսակցություն, որն Արամի հարազատներից յուրաքանչյուրը մտադիր էր անձամբ վարել ըմբոստ երիտասարդի հետ, մյուսներից միանգամայն անկախ: Ամեն ինչ սկսվեց Իդայի պարզ, ոչ մի քաղաքական նպատակ չհետապնդող անմեղ դարձվածքից:

- Դու այլևս քայլ անգամ չես հեռանա ինձանից,- ասած հոգնատանց մայրը:

- Ո՛չ մի քայլ,- խստորեն դատերը լրացրեց տիկին Դելման:

- Ես չե՛մ թողնի, որ քեզ խլեն ինձանից,- ավելացրեց տիկին Ազգանուշը:

- Իսկ եթե պատերազմ,- զվարթաձայն գոչեց Դեսմոնդը,- ապա միայն ինձ հետ:

- Թող միայն փորձի,- կոպտորեն միջամտեց Լեոնը,- դեռ այս արածների համար է մի լավ քոթակ ուտելու:

- Արամ...- լացակումած բացականչեց Կատրան:

Արամը համբերատար լսեց հարազատներից, ջանաց անվրդով արտահայտություն հաղորդել դեմքին և լրջորեն ասաց:

- Ինձ երեք շաբաթով են արձակուրդ տվել: Երեք շաբաթ հետո ես պարտավոր եմ ներկայանալ, գուցե մի փոքր շուտ գնամ, չգիտեմ, դեռ չեմ որոշել...

Լեոն Հարիգանի շքեղ առանձնատան ոչ պակաս շքեղ հյուրասենյակը թաղվեց ծանր, ճնշող և չարագուշակ լռության մեջ: Պատասխան այնքան անսպասելի էր, որ խոսելու ունակությունը կորցրել էին մինչև անգամ Լեոն Հարիգանը, ով որդու նույնիսկ շատ ավելի պակաս ըմբռնության դեպքերում էր խստասիրտ հոր կերպարանքի շրջանակները ոտք դրել, Դեսմոնդ Հարիգանը, ով մինչև իսկ լիցքավորված ու իր վրա ուղղված ատրճանակի փողի մեջ նայելիս երբևէ չէր կորցրել ոգու կորովը, տիկին Ազգանուշը, ով Արամին իր անբաժան սեփականությունն էր համարում, և տիկին Դելման, ով նույնպես նման հավակնություններ ուներ:

- Ինչ ասացի՞ր,- ատամները սեղմած ֆշշացրեց Լեոն Հարիգանը:

Լեոն Հարիգանը կատաղությունից կաս կարմիր էր կտրել և սեղմել բռունցքները: Ակնհայտ էր, որ սա այն սակավ դեպքերից է, երբ հաջողակ բիզնեսմենը որոշել է ցույց տալ իր ով լինելը և հարկ եղած դեպքում անգամ բռնության դիմել:

- Դե՛, դե՛, մի տաքացիր, ծերուկ,- փորձելով ուրախ երևալ՝ միջամտեց Դեսմոնդը,- Արամը նոր է եկել, դեռ մի կարգին չի հանգստացել, իսկ մենք չորս կողմից վրա ենք տվել... Մի՛ պատասխանիր, Արամ, այդ մասին կխոսենք հետո:

- Ոչ, ինչո՞ւ, մորեղբայր Դեսմոնդ, ես բառ առ բառ կկրկնեմ՝ ինչ ասացի քիչ առաջ:

- Շա՛ն լակոտ, դե արի էստեղ,- կատաղած բղավեց Լեոն Հարիգանը և հարձակվեց Արամի վրա:

Չնայած այն հանգամանքին, որ Դեսմոնդը երեխայի պես գրկեց Լեոնին և անջրպետեց Արամից, սուկալի աղմուկ բարձրացավ: Ամեն ոք իր պարտքը համարեց պաշտպանել Արամին՝ չմոռանալով շեշտել, որ հայրը ճի՛շտ է ասում, ի վերջո նա ամեն ինչ անում է հանուն Արամի ...

- Դրա՛ն տեսեք,- կրքերը փոքր ինչ հանգստանալուց հետո, ուղղելով տեղաշարժ եղած վերնաշապիկը և ծռմոված փողկապը, ասաց Լեոն Հարիգանը: - Բա որ շանսատակ անեին քեզ էնտեղ, հր՞... Ո՞ւմ համար եմ էլ օր ու գիշեր աշխատում, հազար մարդու հետ լավ ու վատ լինում, գրկում ինձ հաճույքից, մինչև անգամ հանգստից... Փոխել է ազգանունը ու սարերը բարձրացել, դրա՛ն տեսեք...

Լեոն Հարիգանը ավելին քան վստահ տեսք ուներ: Հարձակվելով Արամի վրա, որին նույնիսկ Դեսմոնդի միջամտության բացակայության պայմաններում հազիվ թե կարողանար ապտակել, քանի որ, ինչպես հիշում ենք, հասակով զգալիորեն զիջում էր նրան, Լեոնն իր հռետորաբանության վերջին մասն արտասանեց մի առանձին ընդգծված ամբարտավանությամբ, որը կիրառելի է միմիայն հաղթված, զգետնված և այլևս պայքարելու ոչ ունակ հակառակորդի նկատմամբ: Սակայն Արամը չէր կիսում այդ կարծիքը, թեկուզև նրա հաղթանդամ, բայց համեստ արտաքինը, հակառակ համեմատական էր հոր նվազ, սակայն ծիծաղելիորեն ռազմաշունչ կերպարանքին:

- Հա՛յր,- իր հարազատների տեսանկյունից մի չտեսնված հանդգնություն հաղորդելով դեմքին՝ ասաց Արամը,- Այդ ճիշտ է, որ ես փոխել եմ իմ ազգանունը. իսկ ինչո՞ւ նույն բանը մինչև հիմա ի՛նքդ չես արել:

Սա դաժան հարված էր նախկին Աշխարհակալյանի արժանապատվությանը: Լեոն Հարիգանը մեռելի պես գունատ էր և ոչինչ չէր վկայում այն բանի օգտին, որ նրա ամոթահար և ծամածռված դեմքը մեկ շաբաթից ավելի վաղ կվերադառնա իր բնականոն ամբարտավան

տեսքին: Քսան տարի ոչ ոք չէր խոսել այդ մասին, ինքնին լինող բան էր

համարվում, որ Լեոնը հենց Հարիզան ազգանունը պետք է կրի, այլ ոչ մեկ ուրիշը, իսկ հիմա այդ մասին նրան հիշեցնում են, դա անում են առանց ձևականության, և հիշեցնողն էլ ոչ այլ ոք է, քան իր հարազատ որդին:

Լեոն Հարիզանը դողահար սեղմեց բռունցքները, մտադրվեց նոր հարձակում ձեռնարկել դեպի ըմբոստ որդին, սակայն արագ հասկացավ, որ դժվար թե հաջողվի վերականգնել սասանված, լուրջ կասկածանքի տակ առնված և վերջնականորեն զգետնվելու վտանգված պատիվը, և ատամները սեղմած ասաց ցածրաձայն:

- Դու այլևս իմ որդին չես, ես գրկում եմ քեզ ժառանգությունից, կարող ես գնալ ուր աչքդ կտրի, տասը բոպե ժամանակ ունես, որպեսզի հրաժեշտ տաս մորդ:

Եվ դուրս գնաց:

Իրականում Լեոն Հարիգանը հույս ուներ և ամենևին ոչ անհիմն, որ ամենահաս Դեմոնդը, ժիրառույզ զույգ տատիկները, բարի Իդան և էլ ավելի բարի Կատրան, կմիջամտեն, կհամոզեն Արամին փոխել իր ծայրահեղական տեսանկյունը և կստիպեն նրան ներողություն խնդրել հորից:

Իսկապես այդպիսի մի բան տեղի ունեցավ: Տրագիկոմիկ տասը րոպեն, որը Լեոն Հարիգանը դժնի մեծահոգությամբ նվիրաբերել էր Արամին, որպեսզի նա հրաժեշտ տա մորը, անցավ Տիկին Ազգանուշի, տիկին Դելմայի, Իդա մայրիկի և Կատրա մորաքրոջ աղաչախրատական բացականչությունների ներքո: Վերջապես Դեմոնդին հաջողվեց լռեցնել նրանց:

- Արամ, մենք ընդամենը ուզում ենք հասկանալ քեզ,- ասաց Դեմոնդ Հարիգանը,- Այդ ի՞նչ քամի մտավ քո գլուխը, ի՞նչը քեզ ստիպեց նման որոշում ընդունել... Ծերուկ, բայց մեզ լավ պտտեցրիր մատներիդ շուրջը: Ինչպե՛ս գլխի չընկանք, որ դու փոխել ես ազգանունդ և ընտրել հորական պապիդ ազգանունը: Ի դեպ, ինչպե՞ս կարողացար մտաբերել, ես չորս անգամ կրկնելուց հետո եմ մի կերպ արտաբերում, ու դեռ շատ հեռու եմ մնում բնօրինակից, համենայնդեպս ինձ այդ է ասում հարգամեծար տիկին Ազգանուշի ներողամիտ հայացքը:

Ինչպես միշտ՝ Դեմոնդը ջանում էր ուրախ մթնոլորտ սփռել շուրջքուլորը և հարազատական անբռնազբոսիկ միջավայրում հասնել ցանկալի արդյունքի:

- Մորեղբայր,- տխուր, բայց լրջամիտ՝ պատասխանեց Արամը,- ինձ Ազգանուշ տատիկն է մի քանի անգամ հիշեցրել իմ իսկական ազգանվան մասին, իսկ ձեզանից ոչ մեկի մտքով չի անցել այդ բանն անել, մինչդեռ ճիշտ բան չէ մարդուն զրկել իր ազգանվանից ու փոխարենն ուրիշը տալ, թեկուզև դա մի ազգանուն է, որը հարյուրավոր տարիներ կրել են ամենաարժանավոր մարդիկ, ներառյալ դո՛ւ, իմ սիրելի մորեղբայր և իմ պապը, նավապետ Արդգալ Հարիգանը:

- Էդպես չեղա՛վ,- բարեսրտորեն բարկացավ Գեսմոնդը: - Մի՛ քեզ նայիր կողքից, կարծես դատավոր լինես, որը պատրաստվում է անողորմ դատաստան տեսնել իրեն խաբած չարագործների հետ: Քո հայրը ստիպված էր փոխել ազգանունը, այդ մասին դու պետք է որ ակնարկներ լսած լինես,- Գեսմոնդը արտահայտիչ նայեց տիկին Ազգանուշի և տիկին Գելմայի կողմը,- իսկ հետո որոշվեց, որ դու էլ Հարիգան կոչվես, որովհետև Հարիգանի լինելով ավելի հեշտ է Ամերիկայում ապրել, քան... տիկին Ազգանուշ, խնդրում եմ իմ փոխարեն արտասանեք ձեր ամուսնու ազգանունը...

- Աշխարհակալյա՛ն,- ակնթարթ իսկ չթողնելով Ազգանուշ տատիկին մտածելու՝ գոչեց Արամը: - Աշխարհակալյա՛ն, ու եթե այդպես դժվար է Աշխարհակալյան լինելով ապրել Ամերիկայում, ապա մի՞ թե ավելի լավ չէ, որ նա մեկ այլ տեղ գնա ապրելու, ասենք, Հայաստան:

- Այդ ի՛նչ ես մտցրել գլուխդ....

Չորս կանայք սուկումով միջամտեցին, Գեսմոնդ Հարիգանին անհրաժեշտ եղավ ևս տասը թուփեր, որպեսզի լռություն հաստատի և շարունակի գրույցը Արամի հետ:

- Ուրեմն որոշել ես Հայաստա՞ն մեկնել: Դե ինչ, ոչ ոք չի պատրաստվում քեզ արգելել... Բայց արի այսպես պայմանավորվենք, թող անցնի մի քանի օր, մի լավ կհանգստանաս, հետո մենք միասին կորոշենք մեր անելիքը, լա՞վ, Արամ:

Եվ նորից Արամը չտվեց նախատեսված պատասխանը, որին բոլորը սովոր էին:

- Ես արդեն որոշել եմ անելիքս:

- Ուրեմն նախնիներիդ հայրենիքո՞ւմ ես բնակվելու:

- Այո՛, ես ազատ մարդ եմ...

Գեսմոնդի աչքերը հանկարծ նենգամտորեն փայլատակեցին:

- Իսկ ինքնաթիռի տոմս գնելու փող ունե՞ս:

Արամը ենթագիտակցաբար ձեռքը գրպանը տարավ և նրա ազնիվ և վճիտ դեմքը պարզորոշ վկայեց, որ նա ոչ մի անգամ չի մտածել այդ ուղ-

ղությամբ: Իսկ Հայաստանից ԱՄՆ միակողմանի ուղևորության համար հավանաբար մորեղբայրն էր հոգացել:

Գեսմոնդը ինքնաթիռի տոմսի մասին հիշատակեց, որպեսզի մի փոքր նեղը գցի Արամին, ստիպի նրան խորհրդածել որոշ դժվարությունների շուրջը, բայց փոխարենը մեծ վերք գոյացրեց Արամի սրտում:

- Մորեղբայր,- ասաց Արամը,- ինչ է, դու է՞լ ես ուզում ինձ գրկել ժառանգությունից:

Գեսմոնդը հասկացավ, թե ինչ լուրջ սխալ թուլ տվեց, փորձեց բացատրել, որ բոլորովին այդ նկատի չունեի, բայց արդեն չափազանց ուշ էր: Արամը վճռականորեն քայլեց դեպի դուռը, Գեսմոնդը ծածուկ աչքով արեց տիկին Ազգանուշին, տիկին Դելմային, Իդա մայրիկին և Կատրա մորաքրոջը, որ ավելի լավ է Արամին հանգիստ թողնել. թող քայլի, չափչփի փողոցները ու մի լավ մտածի ու կշռադատի, միևնույն է, առանց փողի հեռու չի գնա:

Երբ Արամը տանից դուրս էր գալիս, Գեսմոնդը մի վերջին փորձ էլ արեց:

- Ամերիկա՛, Հայաստա՛ն... Իրականում մեջտեղն աղջիկ կա... Դե՞հ, ինձ ճիշտն ասա, իրավացի՞ եմ, թե՛ ոչ:

- Գուցե և կա,- պատասխանեց Արամը,- բայց դա Հայաստանն է իր աղջկա հետ միասին և ոչ թե Ամերիկան իր աղջկա հետ միասին... Ի դեպ, մորեղբայր, եթե որոշես ինձ մեկ անգամ ևս փնտրել, բոլորովին կարիք չկա, որ մասնավոր խուզարկուի վրա մեծ փողեր վատնես. արդեն գիտես որտեղ փնտրել և ինչ ազգանունով...

Արամը քայլում էր գլխիկոր: Հարազատ քաղաքը նրան թվում էր ցուրտ, ամայի և թշնամաբար տրամադրված: Ինչպես և լինում է նման բոլոր դեպքերում, երբ մարդը անհապաղ և էական օգնության կարիք է ունենում, բոլոր ծանոթները կարծես գետնի տակ էին անցել: Ոչ մեկը չէր ողջունում Արամին, ոչ մի համաքաղաքացի իր ուրախությունը չէր արտահայտում նրան տեսնելով, առավել ևս ոչ ոք չէր հետաքրքրվում նրա

մոտազա ծրագրերով ու դրանց հետ կապված դժվարություններով: Ի՞նչ անել, նստել մոտակա մայթին և ողորմությո՞ւն հավաքել: Թերևս այդպես հնարավոր է հայթհայթել օրվա սնունդը: Գուցե խանո՞ւթ թալանել կամ որևէ ունևոր ամերիկացի քաղաքացուց օգնությո՞ւն հայցել: Արամը ծայրահեղ վճռական էր տրամադրված, բայց գողություն կատարելու միտքը անհոգեհարզատ թվաց նրան, իսկ ունևոր քաղաքացին դժվար թե օգնության ձեռք մեկնի, եթե այդ պահին իր վրա ուղղված չեն բոլոր ազդեցիկ հեռուստաալիքների տեսախցիկները և հեղինակավոր լրագրողների խոսափողները:

Մայթին ընկած պահածոյի մետաղյա տուփը, որին Արամը որքան ուժ ուներ ոտքով հարվածեց, իսկը ժամանակին հայտնվեց նրա առաջ: Արամը դանդաղ առաջ շարժվեց, հասավ պահածոյի տուփին ու էլի հարվածեց: Մետաղի զնգոցը կարծես զանգերի դողանջ լիներ, որն ավետում էր Արամի սնանկ վիճակը և դրանից բխող անելանելի դրությունը: Խառնիխուռն, փրկարար թվացող մտքեր էին ճախարում Արամի մշուշոտ գիտակցության մեջ, ցավոք դրանցից ոչ մեկը արժանի չէ, որպեսզի որևէ կերպ հիշատակվի մեր փոքրիկ պատմության մեջ... Մեքենայի զիլ ազդանշանը Արամին վերադարձրեց իրականություն: Լավ լվացված փայլեցված մի շքեղ սպիտակ մեքենա, որի մակնիշը բոլորովին կարևոր չէ (մեքենաներ արտադրող ընկերության կողմից առաջարկված մեկ միլիոն ամերիկյան դոլարը, որպես ռեկլամ, հեղինակը չափազանց փոքր թիվ համարեց), սարսափելի ճովողյունով արգելակեց և կանգ առավ, Արամը հասկացավ, որ առանց նկատելու անցել է մեքենաների երթևեկելու մասը: Լավ պլավեցված շքեղ սպիտակ մեքենայի դուռը բացվեց, վարորդը՝ արդեն տարեց, շիկահեր, սպիտակ կոստյում հագած մի կատաղած անձնավորություն, հայիոյանքների հեղեղ տեղաց Արամի վրա, որոնց մեջ ամենաբարեկիրթ բառը «անասունն» էր: Արյունը պղպջաց Արամ Աշխարհակալյանի երակներում, հենց նույն պահին նա որոշեց ջարդել հայիոյասեր վարորդի գլուխը, իր սպիտակ, լավ փայլեցված շքեղ ավտոմեքենայի հետ միասին, սակայն, ավա՛ղ, կամ, գուցե, բարեբախտաբար,

Արամի ծրագրերին տրված չէր իրականություն դառնալ: Շքեղ մեքենան երբեք միդոնանի չի լինում, իսկ երբ բացվում է այդ մեքենայի աջկողմյան դուռը, ապա դուք պետք վստահ լինեք, որ ձեզ նոր ծանոթություն է սպասվում: Նոր ծանոթը, հավանաբար շքեղ մեքենայի տերը, հագին նույնպես սպիտակ կոստյում ուներ, սակայն, ի տարբերություն վարորդի, աֆրոամերիկյան ծագում ուներ, ինչի հատուկ շեշտադրումը որոշ կարևորություն ունի այս պատմության մեջ:

- Արամ, այդ դո՞ւ ես,- ասաց մեքենայի աջ դռնից իջած մարդը,- չէի սպասում, որ քեզ կհանդիպեմ էստեղ:

Հանդիպելով նման անսպասելի տեսարանի՝ արյուն կռիվ տալու պատրաստ վարորդը փոխեց ռազմավարությունը և սպասողական դիրք բռնեց, Արամը, հավանաբար ավելի զարմացած, քան շքեղ մեքենայի վարորդը, նույնպես մոռացավ վերջինիս գոյության մասին:

- Թո՞ւմ,- այդ ի՞նչ ես անում այդ մեքենայի մեջ,- հարցրեց Արամ Աշխարհակալյանը ու հանկարծ մտածեց, որ երևի այնքան էլ նրբանկատ չվարվեց:

- Ինչպես թե ինչ եմ անում,- ծիծաղեց աֆրոամերիկյան ծագումով քաղաքացին, որին Թոմ կոչեցին: - Էլ ի՞նչ պիտի անեմ, սա այն մեքենան է, որը որոշ ժամանակից ի վեր իմ մասնավոր սեփականությունն է հանդիսանում և ինձ ման է տալիս՝ ուր որ սիրտս ուզի... Իսկ դու Բիլից մի նեղացիր, հետիոտնը Բիլի նյարդերը փչացրել է, Բիլը բոլորովին մեղք չունի:

- Հե՛նց երեկ,- տաքացած բղավեց ստրատեգիական դադար վերցրած վարորդը,- մի հարբած անասուն, իննսուն տարեկան յարուն էլ դրանից ավելի լավ կքայլեր, ուղիղ մտավ մեքենայի տակ...

- Լավ, լավ, Բիլ, այդ մասին հետո: Արամն իմ բարեկամն է, մենք վաղուց իրար չենք տեսել, մենք պետք է զրուցենք...

- Է՛հ, ավելի լավ չի՞ քշեմ մոտակա ռեստորանը... Եթե կարևոր խոսելիք ունեք՝ ես կարող եմ մեքենայի մեջ սպասել...

- Գնացի՞նք,- համաձայնեց Թոմը և Արամին ձեռաց նշան արեց նստել մեքենան:

- Սպասիր, Թո՛մ,- ասաց Արամը, ես կուզենայի իմանալ...

- ... թե ինչպես եմ հարստացե՞լ: Ես գիտեի, որ այդ հարցը կտաս, Արամ, ես վաղուց սպասում էի, որ կհանդիպենք ու դու ինձ կհարցնես այդ մասին... իսկ դու այնքան էլ լավ տեսք չունես ո՞նց որ, չլինի՞ հիմի էլ քո աշխատավարձն եմ ուշացնում: Կուզե՞ս երկու դոլար տամ պարտքով:

Արամը դժվարությամբ կուլ տվեց թուրը:

- Մուրացկանի հոգի է բնակվում քո սև, զգվելի մարմնի մեջ,- հանկարծ համբերությունը կորցրեց Բիլը,- լեզուդ կչորանա՞ մի անգամ երկու դոլարից ավել ասես...

- Հետիոտնը բոլորովին փչացրել է Բիլի նյարդերը,- ասաց Թոմը,- Կհիշե՞ս նրան, Արամ, կողքի փողոցում էր նստում ու նրան հետիոտնը այն ժամանակ էլ առանձնապես երես չէր տալիս: Ու միշտ Բիլը թունդ հայիոյում էր, հատկապես երբ խոզի պես լակած էր լինում: Սակայն, գրողը տանի, Բիլն իրավացի է, ես իրոք կարող եմ ինձ թույլ տալ երկու դոլարից ավել ծախսել:

- Հա՛, այդ անելով հաստատ սովից չես սատկի,- ավելացրեց Բիլը: - Մեկ էլ լավ կանես գետնից սիգարի մնացորդ հավաքելու սովորությանդ վերջ տաս:

- Քեզ ինչպե՞ս հաջողվեց հարստանալ,- ժպտալով հարցրեց Արամը, ով նույնքան զարմացած էր, որքան և ուրախ, որ Թոմը հիմա հարուստ և ապահոված ամերիկացի քաղաքացիների թվին է պատկանում:

- Դ-ա էլ հարցնելու բա՞ն է,- Թոմն այնպես ինքնավստահ և անկեղծ ծիծաղեց կարծես իր երբևէ հարստանալու հանգամանքը ոչ մի անգամ կասկածի տեղիք չէր տվել:

- Ազգային բա՞նկն ես թալանել, փորձեց կատակել Արամը:

- Չէ՛, ինչ ես ասում, էդպես գործերն իմ սրտով չեն: - Թոմը ձեռքը դրեց մեքենայի դռանը և բազմանշանակալից գլխով արեց: - Ոստիկանի

դեպքից հետո, երբ Մեքսիկա մեկնեցիր, նախ վերարկուն ծախեցի շատ հարմար գնով, իսկ հետո ինձ իր մոտ կանչեց քո մորեղբայր Դեամոնոր ու ահագին փող տվեց...

- Մորեղբայր Դեամոնոր,- զարմացած բացականչեց Արամը:

- Հենց ինքը. ու երբ փող ընկավ ձեռքս, սկսեցի երբեմն երկու դուլար տալ ընկերներիս, որոնք կարիքի մեջ էին: Կհիշե՞ս Կեղտոտ Սթիվենին: Չե՞ս հիշում, Սատկած Ջեյքի ախպորը: Սրանց մի քանի անգամ օգնեցի ու նրանք, որպես երախտիքի նշան, ինձ վիճակախաղի տոմս նվիրեցին: Տոմսը շահեց, ու դա, քեզ ասեմ, մեծ գումար էր, ոչ մի ընդհանուր բան չունեք երկու դուլարի հետ: Երբ փողը ձեռքիս էր, լուրջ կռիվ եղավ Կոդտոտ Սթիվենի հետ: Ես պատրաստ էի գումարի կեսը նրան զիջել, բայց անխիղճն ամբողջն էր ուզում: Մեր վեճն այդպես կիսատ էլ մնաց, Կեղտոտ Սթիվենը բանտ ընկավ ու ես նրան այլևս չտեսա:

- Նստենք մեքենան,- ասաց Բիլը,- արևի տակ գլուխս սկսեց ցավել:

Արամի դեմքը հանկարծ անվստահ արտահայտություն ստացավ:

- Գիտես, Թոմ, ավելի լավ է դուք գնացեք, իսկ ես...

- Նստիր մեքենան,- ասաց Թոմը,- քո տեսքից տեսնում եմ, որ գործերդ այնքան էլ լավ չեն, իսկ Թոմն ընկերոջը դժվարության մեջ չի թողնի: Արամ, ես միշտ պատրաստ եմ քեզ պարտքով երկու դուլար տալ... Այդպես գազազած մի նայիր, Բիլ, սովորության համաճայն եմ այդպես ասում: Ես իսկական ընկեր եմ, ու թեկուզ Արամն ինձանից հարյուր անգամ երկու դուլար խնդրի, ոչ մի անգամ չեմ մերժի. հարյուրն ի՞նչ, Արամին հազար անգամ երկու դուլար տալն էլ երբեք շքեղություն համարել չի կարելի:

- Իսկ մեքենայիդ քանի՞ երկու դուլար ես տվել,- հարցրեց Բիլը:

- Ի՞նչ,- հարցրեց Թոմը:

Սակայն Բիլի հարցը հռետորական էր և ոչ մի պատասխան չէր պահանջում:

25.10.2015 Երևան